CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul XXXIV, nr. 1 1989 ianuarie — iunie

SUMAR

ISTORIA LINGVISTICII ROMÂNEȘTI

MIHAI GHÉRMAN, Despre Dicționarul și Gramatica lui Grigore Maior 5

GRAMATICĂ

IOAN BACIU, Une espèce particulière de relatives infinitives 11
TEODOR CAPOTĂ, Comparația — categorie gramaticală a limbii române? 15
VIOREL HODIȘ, Semantic — sintactic: interferențe 23
VICTOR IANCU, Originea lui *s'nt* 35

LEXICOLOGIE

DOINA GRECU, *A zbura* — polisemie sau omonimie? 39
VALENTINA ȘERBAN, Valori expresive în terminologia unităților de măsură . . . 43

ONOMASTICĂ

IOAN PĂTRUȚ, Antroponime și toponime românești în *-man* 49

FILOLOGIE

EUGEN PAVEL, Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise românești 53

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

VASILE ARVINTE, STELIAN DUMISTRĂCEL, ION A. FLOREA, ION NUȚĂ, ADRIAN TURCULEȚ, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I, București, 1987 *(I. Faiciuc)* 59
MIOARA AVRAM, *Probleme ale exprimării corecte*, București, 1987 *(Elena Comșulea)* 63
VALERIU NIȚU, TRAIAN VEDINAȘ, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988 *(Eugen Pavel)* 65
B. P. HASDEU, *Studii de lingvistică și filologie*, vol. 1, 2, București, 1988 *(I. Mării)* 66
CONSTANTIN MILAȘ, *Introducere în stilistica oralității*, București, 1988 *(D. D. Drașoveanu)* 67
ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, NARCISA FORĂSCU, *Cuvinte și sensuri. Polisemia. Sinonimia. Antonimia. Prin exerciții*, București, 1988 *(Ileana Mureșanu)* . . . 69
ILEANA OANCEA, *Istoria stilisticii românești*, București, 1988 *(Elena Dragoș)* . . . 71
ANIELLO GENTILE, *Carte campane del secolo decimo nell'abbazia di Montecassino. I giudicati di Capua, Sessa e Teano con formule testimoniali in volgare*, Napoli, 1988 *(Mircea Homorodean)* 73
DAVID CRYSTAL, *Rediscover Grammar*, London, 1988 *(Mihai M. Zdrenghea)* . . . 73
RODNEY HUDDLESTON, *English Grammar. An Outline*, Cambridge, Massachusetts, 1988 *(Mihai M. Zdrenghea)* 74

CRONICĂ

Al V-lea Simpozion Național de Dialectologie *(Radu Sp. Popescu)* 77
Al X-lea Congres Internațional al Slaviștilor *(Onufrie Vințeler)* 79
Reuniunea anuală de lucru a Redacției Internaționale a *Atlasului Limbilor Europei (Petru Neiescu)* 80

IN MEMORIAM

Alexandru Graur (1900—1988) *(Ioan Roșianu)* 83
Dimitrie Macrea (1907—1988) *(Ioan Pătruț)* 85

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ
RECHERCHES DE LINGUISTIQUE

Année XXXIV, nº 1 1989 janvier—juin

SOMMAIRE

HISTOIRE DE LA LINGUISTIQUE ROUMAINE

MIHAI GHERMAN, Sur le Dictionnaire et la Grammaire de Grigore Maior 5

GRAMMAIRE

IOAN BACIU, Une espèce particulière de relatives infinitives 11
TEODOR CAPOTĂ, La comparaison — catégorie grammaticale de la langue roumaine? 15
VIOREL HODIȘ, Sémantique — syntaxique: interférences 23
VICTOR IANCU, L'origine de *sînt* 35

LEXICOLOGIE

DOINA GRECU, *A zbura* — polysémie ou homonymie? 39
VALENTINA ȘERBAN, Valeurs expressives dans la terminologie des unités de mesure 43

ONOMASTIQUE

IOAN PĂTRUȚ, Anthroponymes et toponymes roumains en *-man* 49

PHILOLOGIE

EUGEN PAVEL, Pour un corpus des notices manuscrites roumaines 53

COMPTES RENDUS ET PRÉSENTATIONS DE LIVRES

VASILE ARVINTE, STELIAN DUMISTRĂCEL, ION A. FLOREA, ION NUȚĂ, ADRIAN TURCULEȚ, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I, București, 1987 *(I. Faiciuc)* 59
MIOARA AVRAM, *Probleme ale exprimării corecte*, București, 1987 *(Elena Comșulea)* 63
VALERIU NIȚU, TRAIAN VEDINAȘ, *Timotei Ciparîu. Arhelipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988 *(Eugen Pavel)* 65
B. P. HASDEU, *Studii de lingvistică și filologie*, vol. 1, 2, București, 1988 *(I. Mării)* 66
CONSTANTIN MILAȘ, *Introducere în stilistica oralității*, București, 1988 *(D. D. Drașoveanu)* 67
ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, NARCISA FORĂSCU, *Cuvinte și sensuri. Polisemia. Sinonimia. Antonimia. Prin exerciții*, București, 1988 *(Ileana Mureșanu)* . . . 69
ILEANA OANCEA, *Istoria stilisticii românești*, București, 1988 *(Elena Dragoș)* . . 71
ANIELLO GENTILE, *Carte campane del secolo decimo nell'abbazia di Montecassino. I giudicati di Capua, Sessa e Teano con formule testimoniali in volgare*, Napoli, 1988 *(Mircea Homorodean)* 73
DAVID CRYSTAL, *Rediscover Grammar*, London, 1988 *(Mihai M. Zdrenghea)* 73
RODNEY HUDDLESTON, *English Grammar. An Outline*, Cambridge, Massachusetts, 1988 *(Mihai M. Zdrenghea)* 74

CHRONIQUE

Le Ve Symposium national de dialectologie *(Radu Sp. Popescu)* 77
Le Xe Congrès international des slavisants *(Onufrie Vinţeler)* 79
La réunion annuelle de la Rédaction Internationale de l'*Atlas Linguarum Europae* *(Petru Neiescu)* 80

IN MEMORIAM

Alexandru Graur (1900—1988) *(Ioan Roşianu)* 83
Dimitrie Macrea (1907—1988) *(Ioan Pătruţ)* 85

DESPRE DICȚIONARUL ȘI GRAMATICA LUI GRIGORE MAIOR

MIHAI GHERMAN

Menționate pentru prima dată în 1908 de G. Siegescu [1], dicționarul numit *Lexicon compendiarum Latino-Valachicum, complectens ac phrases Latinas cum Valachica earum interpretatione* și gramatica intitulată *Institutiones linguae Valachicae sive Grammatica compendio exhibita*, ambele păstrate în colecția de manuscrise a Bibliotecii Arhiepiscopiei din Kalocsa (R. P. Ungară), nu și-au găsit decît în mică măsură un loc în preocupările filologiei noastre [2]. Dificultatea accesului la aceste manuscrise, păstrate într-o bibliotecă aflată în sudul R. P. Ungare, dar și aprecierea celor două lucrări ca nefiind foarte importante, necesitînd mai mult glosare decît studiu, explică în mare parte lipsa de interes care le-a fost arătată.

Autorul dicționarului și al gramaticii. La confruntarea grafiei celor două manuscrise, apare evident că ele au fost scrise de aceeași mînă, în prefețele celor două lucrări și în tot corpul gramaticii folosindu-se aceeași cerneală, care a trecut de pe o parte pe alta a foilor de hîrtie, nu numai o dată perforînd-o. Căutările noastre în aflarea autorului acestor lucrări trebuie să pornească de la cîteva premise istorice referitoare la situația culturală a românilor uniți din Transilvania. După înființarea școlilor din Blaj (1754), acestea încep să îndeplinească rolul cel mai important în instruirea tinerilor români, celelalte școli catolice din Transilvania sau de aiurea preluîndu-i doar, începînd de la mijlocul secolului al XVIII-lea. În situația în care gramatica și dicționarul nu puteau fi decît expresia unui interes deosebit pentru limba română, cercetările trebuie circumscrise în mod special la mediul cărturarilor blăjeni.

Timotei Cipariu a publicat în *Acte și fragmente* [3] o scurtă notiță: „Adăugăm cum că Gregoriu Maior pre atunci avea sieși încredințată lu-

[1] În „Răvașul", Cluj, 1908, p. 187.

[2] O primă și, pînă astăzi, cea mai amplă analiză o datorăm lui Carlo Tagliavini, *Despre Lexicon Compendiarum*, în „Analele Academiei Române", Memoriile secției literare, seria III, tom VI, 1932, p. 184—194 și extras. După o descriere sumară a lucrării lexicografice, mai mult o semnalare în atenția cercetătorilor români, Carlo Tagliavini consideră, conform fonetismului textului, că autorul lucrării nu poate fi decît un român din nord-vestul Transilvaniei, lăsînd ipoteza că între autorii probabili poate fi luat în considerare și Grigore Maior. Prezența formulei de încheiere O[ramus] A[d] M[aiorem] D[ei] G[loriam], tipică scrierilor iezuiților, îl îndreptățește să ia în considerare și ipoteza unui autor iezuit. Sursa propusă de savantul italian este dicționarul lui Francisc Páriz Pápai, cel mai cunoscut și folosit dicționar latin-maghiar al epocii, care a cunoscut mai multe ediții. Perioada redactării dicționarului este stabilită în funcție de activitatea la Oradea a celui căruia îi este dedicată prefața, canonicul Francisc-Xaver Rier, între 1762 și 1776. Informații preluate din studiul lui Carlo Tagliavini sînt prezente (uneori trunchiate) în studiile altor cercetători, precum Mircea Seche (*Schiță de istorie a lexicografiei românești*, vol. I, București, 1966) și Aurel Nicolescu (*Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971).

[3] Blaj, 1855, p. 224.

crarea unui dicționariu, precum arată o scrisoare originală a lui către episcopul Aaron din 2 nov. 1759, însă de-a cărui urmă n-am găsit în bibliotecile de aici". Informația a fost reluată de Nicolae Iorga [4] și, cu erori, de Zenovie Pâclișanu[5] și Mircea Seche [6]. Ceea ce precautul filolog blăjean a numit o lucrare pierdută, cercetătorii ulteriori au considerat a fi doar un proiect nefinalizat. Astfel procedează și Elena Pervain [7], care editează și două scrisori, remarcabile ca importanță, una, din 17 octombrie 1759 a episcopului Petru Pavel Aaron către Grigore Maior și, cealaltă, răspunsul acestuia, din 2 noiembrie, cu siguranță cea din care își extrăsese Timotei Cipariu informația sa. Din cele două scrisori rezultă că în alcătuirea dicționarului erau angajați atît Grigore Maior, cît și Silvestru Caliani, ambii călugări blăjeni și profesori la școala din localitate. Episcopul acorda deosebită importanță realizării lexiconului, acesta fiind destinat „spre slujba și folosul obștii" [8], la fel de important ca și „chivernisirea gramaticii" din școlile din Blaj, care îi fusese încredințată lui Grigore Maior. Concluzia autoarei articolului este fermă : „Admonestările episcopului dovedesc că cei doi redactori au tărăgănat munca la dicționar, probabil nici nu au început-o" [9].

O confruntare a scrisului celor două manuscrise cu documentele și manuscrisele redactate cu literă latină și chirilică păstrate în colecțiile Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România și la Arhivele Statului din localitate, redactate cu certitudine de Grigore Maior, arată că cele două texte îi aparțin fără dubiu acestuia [10]. Intervențiile din dicționar — care reprezintă sub 5% din text — sînt ale lui Silvestru Caliani. Pentru motive pe care le vom dezvolta mai jos, trebuie să observăm că ele sînt *contemporane* redactării dicționarului și nu ulterioare, așa cum credea Carlo Tagliavini. Prezența formulei de încheiere O.A.M.D.G., care îi indica lui C. Tagliavini un iezuit, se explică satisfăcător în cazul lui Grigore Maior prin studiile sale la Colegiul Iezuit din Cluj și la Colegiul De Propaganda Fide din Roma.

[4] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 283.
[5] *Din istoria Dicționarului de la Buda*, în „Transilvania", 52, 1921, nr. 4, p. 260.
[6] *Op. cit.*, p. 16.
[7] *Un proiect de dicționar din 1759*, în StUBB, series Philologia, X, 1965, fasc. 1, p. 128—130.
[8] *Ibidem*, p. 129.
[9] *Ibidem*.
[10] Grigore Maior reprezintă un moment de referință în istoria politică și culturală a românilor ardeleni, fiind, direct sau indirect, implicat în toate evenimentele majore petrecute între 1745 și 1785. Născut în 1715 în Sărvăzel (jud. Satu-Mare), și-a făcut studiile la un colegiu din Ungaria și la Colegiul Iezuit din Cluj. În 1740 este trimis de Inochentie Micu la Colegiul De Propaganda Fide, în care studiază 6 ani și unde își susține doctoratul în teologie și filozofie. Atașat episcopului protector care, din 1745, se afla în exil la Roma, intră în conflict, alături de acesta, cu noul episcop, Petru Pavel Aaron. Fidel ideii de emancipare a neamului său, este profesor de gramatica limbii latine, logică și filozofie și are merite deosebite în realizarea regimentelor românești de graniță. Intrat din nou în conflict cu noul episcop, Atanasie Rednic, fiindu-i contracandidat la alegere, este arestat la reclamația lui Atanasie Rednic și trimis în clauziune în mănăstirea din Muncaci (Munkačevo), unde a stat între 1765 și 1772. Ajuns în sfîrșit episcop la Blaj, începe o foarte dîrză acțiune de ridicare a neamului său atît pe tărîm politic, cît și cultural. În 1782 este obligat să renunțe la funcție. Moare în mănăstirea din Alba-Iulia exact în timpul procesului capilor răscoalei lui Horea, în 1785. Coincidența celor două evenimente a dat naștere la zvonuri în legătură cu moartea sa nenaturală. Pe tărîm politic, el face legătura între activitatea lui Inochentie Micu și generația *Supplexului*. În timpul episcopatului său sînt trimiși la studii în străinătate Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai și alții, care au jucat un rol marcant în cultura noastră, și încep să apară primele lucrări ale Școlii Ardelene.

O ultimă observație : faptul că Grigore Maior este născut în Sărvăzel (jud. Satu-Mare) confirmă supozițiile lui Carlo Tagliavini că autorul dicționarului ar fi originar din nord-vestul Transilvaniei.

Perioada scrierii dicționarului și gramaticii. Datarea lui Carlo Tagliavini a lexiconului, conform activității la Oradea a celui căruia îi sînt dedicate prefețele ambelor lucrări, canonicul Francisc Xaver Rier (între 1762 și 1776), a fost acceptată și de cercetătorii ulteriori, care au preluat afirmațiile sale.

Pe baza informației oferite de cele două scrisori publicate de Elena Pervain, putem preciza că dicționarul era în lucru în 1759 — poate chiar mai înainte —, cele două lucrări fiind puse în legătură de Petru Pavel Aaron cu politica sa culturală și cu propășirea școlilor blăjene, înființate în 1754. Termenul *ante quem* al elaborării dicționarului este anul 1765, cînd, arestat fiind în urma conflictului cu noul episcop, Atanasie Rednic, Grigore Maior este trimis, sub pază militară și avînd interdicție de comunicare cu ai săi, la Muncaci, unde a trebuit să-și aștepte șapte ani eliberarea [11]. Anul cu care Grigore Maior ilustrează în *ramatica* sa scrierea cu slove chirilice a cifrelor, 1768, ne lasă să înțelegem că el a mai copiat sau și-a redactat gramatica la această dată.

Surse. Lista de cuvinte și ortografia cuvintelor latine ne îndreptățesc să eliminăm dintre sursele posibile *Dicționarul latin-maghiar* al lui Francisc Páriz Pápai, pentru care optaseră Carlo Tagliavini și alții. De altfel, fapt nu lipsit de importanță, în fondul Blaj de carte nu se păstrează nici un exemplar din primele două ediții (1708, 1762) ale dicționarului lui Páriz Pápai.

Una din sursele posibile ale lui *Lexicon Compendiarum* pare a fi *Dicționarul latin-român* al lui Teodor Corbea, căruia îi reia în parte și titlul : *Lexicon Latinum cum Valachica interpretatione*. Redactat între 1691 și 1703 — mai probabil în prima parte a intervalului —, dicționarul lui Corbea se afla din jurul anului 1740 în biblioteca Mănăstirii din Blaj, achiziționat fiind pe suma fabuloasă de 80 de florini renani. Confruntarea listei de cuvinte latine, dar și a traducerii acestora, pledează, după părerea noastră, pentru această supoziție :

T. Corbea	Gr. Maior
actuosus, -*a*, -*um* muncitori, -re, de lucru	*actuosus* muncitoriu
actus tot faptul, săvîrșirea	*actus* faptă, muncă
actus săvîrșit, istovit	*actus* isprăvit
actutum îndată, numaidecît	*actutum* îndată
aculeatus, -*a*, -*um* ascuțit, înghimpos	*aculeatus* ascuțit
[...]	[...]
adeps grăsime, untură	*adeps* grăsime, unsoare
adeptio dobîndire, luare	*adeptio* dobîndă, dobîndire
adeptus, -*a*, -*um* dobîndit, prins, luat	*adeptus* dobîndit
adesus ros, roasă, mîncat	*adesus* ros, mîncat
adhaec pespre aceasta, mai încolo	*adhaec* peste aceasta, de-aici înainte

[11] Silvestru Caliani a fost trimis și el în această perioadă într-o mănăstire din Transilvania, unde a suferit un aspru regim de recluziune.

adhaereo acăţu, lipăscu	*adhaereo* mă acăţu
adhaesio lipire, acăţare	*adhaesio* lipire
adhinnio nechezu	*adhinnio* rîntezăscu [!]
adhortatio îndemînare	*adhortatio* îndemnare
adhortator îndemnătoriu	*adhortator* îndemnătoriu
adhortor îndemnu	*adhortor* îndemn
adhuc încă, pînă aci	*adhuc* pînă acum
adjectio adaogere, dare, punere spre ceva	*adjectio* adaogere, sporire
adjectus adaos, -să	*adjectus* adăogat.

Asemănările posibile între Dicţionarul lui Páriz Pápai şi *Lexicon Compendiarum* se datoresc faptului că atît primul, cît şi dicţionarul lui Corbea au avut ca sursă dicţionarul lui Albert Szenczi Molnár, care cunoscuse în secolul al XVII-lea mai multe ediţii.

Ştim că Grigore Maior era un excelent cunoscător al limbii latine şi că textele elaborate de el în această limbă se caracterizează printr-o deosebită eleganţă a stilului. Îndreptările numeroase pe care le aduce textului lui Corbea, atît în scrierea cuvintelor latine, cît şi în corectarea traducerilor româneşti se pot explica tocmai prin această bună cunoaştere a latinei.

E posibil ca în timpul redactării dicţionarului său, Grigore Maior să fi consultat una din cele două ediţii din secolul al XVII-lea ale dicţionarului lui Calepinus, aflate în trei exemplare în biblioteca din Blaj încă din 1747.

În redactarea gramaticii sale, lui Grigore Maior i-a folosit în mod deosebit experienţa sa de dascăl de limba latină, funcţie pe care a îndeplinit-o pînă în 1765 în şcolile din Blaj. După cum formulează în prefaţa gramaticii, a scris-o folosind modelul gramaticilor latine, „methodo Latinae lingvae", opera sa fiind în mod evident debitoare gramaticii lui Alvarez, lucrare de mare audienţă în Europa, din secolul al XVI-lea pînă în cel de al XVIII-lea. Numărul mare de ediţii ale lucrării, ca şi al gramaticilor care au fost inspirate de ea, face imposibilă pentru moment identificarea ediţiei pe care Grigore Maior ar fi folosit-o în mod deosebit.

O analiză de conţinut a celor două manuscrise va face subiectul unei viitoare cercetări [12]. Concluziile de pînă acum sînt:

1. Cele două manuscrise aparţin cu certitudine lui Grigore Maior; intervenţiile în textul dicţionarului se datoresc lui Silvestru Caliani.

2. Dicţionarul a fost redactat între 1759 şi 1765, iar gramatica între 1759 şi 1768.

3. Deşi sînt lucrări profund originale, se poate presupune că în redactarea *Lexiconului* s-a folosit Dicţionarul lui Teodor Corbea şi una din ediţiile dicţionarului lui Calepinus din secolul al XVII-lea.

4. Influenţa ideilor lingvistice ale lui Grigore Maior asupra reprezentanţilor Şcolii Ardelene s-a manifestat în primul rînd prin activitatea sa de profesor la şcolile din Blaj; cele două lucrări nu sînt importante din punctul de vedere al receptării lor, datorită necunoaşterii de cărturarii români a valorii lor, ele aflîndu-se într-o bibliotecă străină. Lexiconul şi

[12] Ediţie de Mihai Gherman (în pregătire).

gramatica se dovedesc, însă, a fi documente de cea mai mare importanță pentru reconstituirea primei etape — ignorate pînă acum — în dezvoltarea ideilor lingvistice ale luminismului românesc din Transilvania.

SUR LE DICTIONNAIRE ET LA GRAMMAIRE DE GRIGORE MAIOR

(Résumé)

L'auteur attribue les premiers ouvrages linguistiques des Lumières roumaines de Transylvanie, *Lexicon compendiarum* et *Institutiones lingvae Valachicae*, à Grigore Maior, représentant de marque du mouvement national des Roumains transylvains. L'on y précise que les deux ouvrages ont été rédigés pendant la période 1759—1765 (respectivement 1768). L'article souligne l'importance des deux ouvrages dans l'histoire de la linguistique roumaine.

Octombrie 1988

Biblioteca Academiei R. S. România
Filiala Cluj-Napoca
Str. M. Kogălniceanu, 12

UNE ESPÈCE PARTICULIÈRE DE RELATIVES INFINITIVES

IOAN BACIU

Les discussions sur l'existence de phrases ou de subordonnées infinitives ne datent pas d'hier et les avis sont partagés [1]. Nous n'allons pas les reprendre ici, mais nous contentons d'affirmer que l'existence d'une subordonnée infinitive est difficile à nier quand ce membre de phrase est introduit par un mot subordinateur et que l'infinitif en est le prédicat, ce qui arrive dans certaines relatives comme : «Je cherche un vase *dans lequel mettre ces fleurs* ».

Si de telles relatives sont assez rares et contraintes syntaxiquement [2] et sémantiquement [3], il y en a d'autres qui sont extrêmement fréquentes et dont il sera question dans ce qui suit. Elles sont incluses dans une structure complexe, très étudiée [4] mais dont on n'a pas encore, à notre connaissance, détaché de subordonnée taxée explicitement de relative infinitive.

[1] Voir entre autres : Al. Lorian, *La proposition infinitive en français moderne*, dans « Vox romanica », 1962, pp. 285—294 ; G. Moignet, *Existe-t-il en françäis une proposition infinitive?*, dans *Grammaire générative transformationnelle et psychomécanique du langage*, Université de Lille III, 1973, pp. 111—133 ; M. Grevisse, *Le Bon Usage*, 12e éd., Paris-Gembloux, 1986, pp. 1314—1320.

[2] Le relatif y est le plus souvent prépositionnel ou l'adverbe *où*, bien que l'emploi de *que* et de *dont* soit attesté. Le seul relatif totalement exclu y est *qui* sujet. Selon nous, cela s'explique par ce que dans ces relatives l'infinitif est amené, comme dans les subordonnées complétives et dans certaines circonstancielles introduites par des locutions conjonctionnelles formées d'une préposition et de *que* — *avant que, après que, pour que, afin que, sans que*, etc. — , par la coréférence du sujet principal avec celui de la subordonnée : ce dernier est effacé et son verbe prend la forme infinitive (dans ce cas les locutions conjonctionnelles ci-dessus se réduisent à la seule préposition — *après, pour, sans* —, celle-ci étant renforcée par un *de* dans : *avant de, afin de*). Or, si le sujet subordonné est le relatif *qui*, il ne peut être supprimé et le verbe ne peut passer à l'infinitif.

[3] En effet, dans ces relatives, l'infinitif « implique l'idée de *devoir* ou de *pouvoir* » (M. Grevisse, *op. cit.*, p. 1316). Cette valeur modale vient, croyons-nous, de ce que le mode personnel que remplace l'infinitif y est normalement le subjonctif : si dans l'exemple ci-dessus le sujet subordonné est *tu*, la phrase sera : « Je cherche un vase *dans lequel tu mettes ces fleurs* ».

[4] Voir entre autres : D. Gaatone, *Note sur une relativisation complexe en français*, dans « Zeitschrift für romanische Philologie », Band 88, Heft 1/3, 1972, pp. 126—132 ; J. Damourette et E. Pichon, *Des Mots à la Pensée*, IV, Paris, [s. d.], §§ 1319—1320 ; Ph. Martinon, *Comment on parle en français*, Paris, 1927, pp. 238 sqq. ; M.-L. Moreau, *L'homme que je crois qui est venu. Qui, que : relatifs et conjonctions*, dans « *Langue française* », 11, 1971, pp. 77—90 ; M. Grevisse, *op. cit.*, § 1062. Pour le roumain, les subordonnées à deux régissantes non coordonnées entre elles ont été signalées et étudiées d'abord par D. D. Drașoveanu (et alii, *Analize gramaticale și stilistice*, București, 1959, pp. 21—22) et, à sa suite, par d'autres spécialistes de Cluj-Napoca, dans les pages de cette même revue : V. Hodiș, *Aspecte ale multiplei subordonări în frază*, XIV, 1969, 2, pp. 247—253 ; F. Edelstein, *Despre dubla subordonare în limba română*, XXVI, 1981, 2, pp. 149—155, etc.

Il s'agit de phrases où une relative à peine entamée à l'aide du mot relatif est interrompue et disloquée par une nouvelle régissante (qui n'entretient aucun rapport syntaxique avec la première) par rapport à laquelle elle est d'habitude une complétive : « [...] on se sent [...] un amour *dont* je crains que *vous n'ayez perdu jusqu'à l'idée* [...] » (G. Bernanos). En supprimant à tour de rôle les deux régissantes on obtient les deux phrases suivantes : « On sent un amour *dont vous avez* perdu jusqu'à l'idée. » et « Je crains *que vous n'ayez perdu jusqu'à l'idée de l'amour* » *(dont* = « de l'amour »)[5]. En échange, il est impossible de supprimer la complétive directe de *craindre*, qui est en même temps la relative de *amour*, car alors la seconde régissante devient la relative de la première, ce qui, dans ce cas, est inacceptable (« *On sent un amour dont je crains » !) et qui, de toute façon, modifie les relations syntaxiques.

Si, maintenant, le sujet de la subordonnée et celui du verbe par rapport auquel elle est complétive sont coréférentiels, celui de la subordonnée pourra être effacé et le verbe prendre la forme infinitive : « On se sent un amour *dont* je crains que *je n'aie perdu jusqu'à l'idée* » ou « On sent un amour *dont* je crains d'*avoir perdu* ... »[6]. Dans ce dernier cas, la complétive cesse d'exister — la conjonction *que* est effacée également — et l'on a un infinitif objet direct de *je crains*, mais par rapport à la première régissante c'est une relative — qui continue d'être introduite par *dont* — au verbe à l'infinitif. L'infinitif peut également être amené dans la relative par la montée du sujet dans la seconde régissante : « S'ils ont laissé toute la mèche *que* je les ai vus *acheter*. » (Maupassant) (= « ... que j'ai vu qu'ils ont achetée »). En échange, il n'y a plus de relative infinitive dans : « Comme certains mendiants que j'ai vu humer l'odeur des plats. » (Estaunié). La relative y est *que j'ai vu* (= « j'ai vu les mendiants »)[7], *humer* étant un attribut de l'objet *que* (qui, sémantiquement, en est le sujet ou plutôt l'agent).

[5] En d'autres termes, on a affaire à une transformation de relativisation enchâssant dans une première phrase (« on se sent un amour ») une seconde (« vous avez perdu jusqu'à l'idée d'amour ») sur la base de la coréférence de *amour*, avec cette précision que la seconde était déjà enchâssée comme complétive dans une troisième (« je crains que... »), ce double enchâssement étant la source de la double subordination.

[6] Cette dernière variante n'est possible que si le verbe de la seconde régissante peut régir un infinitif (coverbe). Alors qu'on dit : « Il joue du mystère *dont* il sent qu'*ils enveloppent sa personnalité*. » (L. Estang), on peut difficilement avoir : « ?Il joue du mystère *dont* il sent *envelopper*... » (= « ... dont il sent qu'il enveloppe »). Quand le verbe de la seconde régissante exige toujours un infinitif, parfois c'est un verbe qui modalise cet infinitif (« Je sais tous les chemins par *où* je dois *passer*. » (Racine).

[7] Les phrases de Maupassant et Estaunié nous ont été signalées par notre collègue L. S. Florea, qui a eu l'amabilité de lire une première variante de cet article et nous faire des suggestions, ce dont nous la remercions ici. Ces phrases sont citées par M. Grevisse (*op. cit.*, 7e éd., § 1008), qui s'étonne, à juste titre, qu'Estaunié n'ait pas accordé *vu* dans la seconde (un *sic* est placé après *vu*), car *que* est le complément direct antéposé de *voir*.

La phrase d'Estaunié résulte de l'application de la relativisation après la montée du sujet (« Comme certains mendiants » + « j'ai vu certains mendiants humer... »). L'application de la relativisation avant la montée du sujet aurait donné : « Comme certains mendiants que j'ai vu qui humaient... » (sur ce type de phrase voir notre article *Que croyez-vous qui explique ce QUI?* à paraître dans « Studia Universitatis Babeș-Bolyai », Philologia, 2, 1988). Comme on le voit, dans les cas de sujet monté en position d'objet direct, si le nominal coréférentiel permettant la relativisation est ce sujet monté lui-même, qui, de la sorte, est remplacé par le relatif *que*, il n'y a plus double subordination, ni relative infinitive.

Naturellement, l'existence de ces relatives infinitives est conditionnée par la présence de deux régissantes, l'infinitif apparaissant comme conséquence de l'identité (coréférence) des sujets de la seconde régissante et de sa complétive (relative de la première). Si dans la phrase de G. Bernanos nous avons pu, pour mettre en évidence la double subordination, supprimer alternativement chaque régissante, ici cela conduit à une relative infinitive inacceptable (et dans laquelle le sujet de l'infinitif n'est plus récupérable) : « * On se sent un amour *dont avoir perdu* . . . ». En fait, la suppression de la seconde régissante doit s'accompagner de la restitution du mode personnel à la place de l'infinitif : «On se sent un amour *dont j'avais perdu* . . . ».

Cette espèce de relatives infinitives n'est pas soumise aux contraintes mentionnées ci-dessus. Effectivement, on peut y trouver tous les mots relatifs avec des fréquences comparables et la valeur modale que signalait M. Grevisse disparaît :

— avec *qui* (régi par une préposition) : « [. . .] c'étaient tous ceux *sur qui* Mathieu croyait pouvoir *compter encore.* » (B. Clavel) ;

— avec *que* : « Il t'a laissé entrevoir ce *qu'*il était venu *faire à Tigreville* ? » (A. Blondin) ; « [. . .] l'absolution *qu'*il n'avait pas eu le temps de *lui donner avant de la quitter.* » (B. Clavel) ; «[. . .] un homme [. . .] *que* j'étais sûr d'*avoir déjà vu.* » (M. Butor) ;

— avec *lequel*, *laquelle*, etc. : « [. . .] m'adresser une demande, *à laquelle* je sentais bien qu'il me faudrait *répondre par un refus.* » (H. Bosco) ;

— avec *dont* : « [. . .] un disciple du Britannique Michael Balint, *dont* il a largement contribué à *répandre les idées.* » *(Le Point)* ; « [. . .] il publiait à leur sujet des monographies qui lui assuraient l'estime des érudits et *dont* il ne détestait pas de *donner la primeur à de petites soirées.* » (J. Carrière) ;

— avec *où* : «[. . .] des collines *où* les bêtes semblaient maintenant *se diriger.* » (H. Bosco).

Il reste pourtant une restriction : le sujet *qui* est exclu de telles relatives. En effet, si le relatif est le sujet de la subordonnée et si le sujet de la seconde régissante en est coréférentiel, le relatif est aussi le sujet de cette dernière, mais alors elle devient la relative de la première régissante et la place de la double subordination est prise par une subordination simple en chaîne. Si dans : « Il y a l'affaire du petit Savoyard que j'espère bien qui reviendra. » (V. Hugo) on donne comme sujet à *espérer*, à la place de *je*, le syntagme *le petit Savoyard*, le résultat est : « Il y a l'affaire du petit Savoyard qui espère bien revenir » (ou « qu'il reviendra »).

Dans la structure présentée ci-dessus l'infinitif est simultanément prédicat de subordonnée relative et objet direct d'un second verbe. Or, il y a des complétives infinitives d'origine interrogative telle : « Elle cherche *où poser la valise* » et il est donc possible d'avoir une infinitive doublement subordonnée, relative et complétive : « [. . .] une petite valise violette, *qu'*elle cherche *où poser* [. . .] » (M. Butor), ce qui se décompose en : « une petite valise *que poser quelque part* » et « celle cherche *où poser la petite valise* ».

D'habitude, dans les phrases de ce genre on considère que la partie débutant par le mot relatif est une relative de ce qui précède, ce qui écarte la double subordination, le double rôle de l'infinitif (objet direct du verbe

le plus proche à gauche et prédicat de relative). Or, on ne peut ne pas constater que de telles «relatives» sont bien singulières :

(a) le mot relatif n'y a pas de fonction syntaxique auprès du prédicat de la prétendue relative, mais après de l'infinitif objet direct de ce prédicat (parfois objet indirect) ;

(b) dans ces «relatives» l'infinitif ne peut être supprimé. Son caractère obligatoire n'est pas dû à une prétendue incomplétude sémantique qui résulterait de son élimination, puisque, dans la première phrase de M. Butor ci-dessus, par exemple, on peut supprimer l'infinitif mais à condition de remplacer *que* par *dont*, c'est-à-dire un relatif qui puisse avoir une fonction auprès du verbe personnel : « un homme *dont j'étais sûr* ». Plus encore, dans la première phrase de H. Bosco ci-dessus, on ne peut supprimer non seulement l'infinitif, mais toute la complétive de la « relative ». En réalité, il s'agit de ce que la seconde régissante (dans ce cas, *il me faudrait*) est elle-même complétive d'une autre proposition (*je sentais bien*), le tout étant inséré dans la relative infinitive.

En fait, le caractère obligatoire de l'infinitif est dû à des raisons syntaxiques en premier lieu : l'infinitif subordonné à deux régissantes est l'unique élément de liaison entre elles et sa suppression provoque une rupture dans l'architecture, déjà compliquée, de la phrase, détruit son unité.

O SPECIE APARTE DE RELATIVE INFINITIVALE

(Rezumat)

Autorul consideră că în fraze ca *Tu as acheté des livres que j'ai cru avoir déjà achetés* „Ai cumpărat cărți pe care am crezut că le-am cumpărat deja" infinitivul *avoir achetés* e în același timp complement direct al lui *croire* și predicatul unei relative introduse de primul *que* și determinînd pe *livres (que ... avoir déjà achetés)*.

Contrar opiniei curente conform căreia după *livres* ar începe o relativă, autorul relevă că într-o asemenea „relativă" pronumele relativ are funcție nu pe lîngă predicat, ci pe lîngă infinitiv și că infinitivul este necesar pentru integritatea frazei, întrucît el este unica legătură între două regente (*Tu as acheté des livres* și *j'ai cru que*) care nu întreține relații sintactice directe (a se vedea : **Tu as acheté des livres que j'ai cru* „*Ai cumpărat cărți pe care am crezut" : în română pronumele complement pleonastic *le* apare pe lîngă *am cumpărat*, nu pe lîngă *am crezut*, iar în franceză participiul trecut se acordă cu complementul direct *que* în *avoir achetés*, nu în *ai cru*).

Octombrie 1988

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

COMPARAȚIA — CATEGORIE GRAMATICALĂ A LIMBII ROMÂNE?

TEODOR CAPOTĂ

1. Fenomen gramatical complex, comparația sau „gradele de comparație" constituie una dintre cele mai „controversate" probleme ale gramaticii românești actuale [1].

2. Studii mai vechi [2] sau mai noi [3] încadrează comparația între categoriile gramaticale ale limbii române alături de gen, număr, caz, persoană, timp, mod, diateză[4].

Fiind considerată categorie gramaticală „de relație" [5], ea caracterizează adjectivul, unele adverbe de mod, timp și loc, precum și substantive cu sens adjectival și chiar pronume, interjecții și numerale [6].

În consecință, adverbul este clasificat între părțile de vorbire flexibile, deoarece își schimbă forma după comparație. Astfel, o „construcție" precum *mai bine* este considerată formă flexionară a adverbului *bine*.

3. Eforturile de organizare a comparației într-un sistem au condus la identificarea indicilor formali ai categoriei în speță, a unor „morfeme de comparație", pe baza criteriului distribuției. Comparația „categorie gramaticală" ar avea astfel, după M. Manoliu, patru membri: „pozitivul", „comparativul de superioritate", „comparativul de egalitate" și „superlativul relativ", fiecare cu formantul specific [7]. Calitatea de „morfem al comparației" ar fi probată de distribuția proprie a acestor segmente de expresie.

4. Conform acestei opinii, însușită și de alte cercetări, „morfemele comparației" sînt:

I = *cel mai*, „morfem" al superlativului relativ care implică un termen de comparație introdus prin *dintre*;

[1] Vezi Gh. D. Trandafir, *Aspecte controversate ale categoriei comparației în româna contemporană*, în idem, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982, p. 13—26.

[2] Vezi I. Iordan et al., *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 64—65; E. Vasiliu et al., *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969, p. 283—307.

[3] Vezi G. Ciompec, C. Dominte, V. Guțu-Romalo, E. Vasiliu, *Limba română contemporană*, sub coordonarea acad. I. Coteanu, vol. I, București, 1974, p. 179—180; I. Iordan, Vl. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 341—343.

[4] Comparația este exclusă dintre categoriile gramaticale de către D. D. Drașoveanu, *Curs de sintaxă* ținut la Facultatea de Filologie din Cluj în anul universitar 1969—1970; idem, *Categoriile gramaticale de relație și de opoziție ale limbii române*, în CL, XX, 1975, nr. 1, p. 69, 1.1. a) *Observație*.

[5] Vezi I. Iordan et. al., *op. cit.*, p. 62—65.

[6] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei R. S. România, 1966, p. 38—39.

[7] Vezi M. Manoliu, *Asupra categoriei comparației în limba română*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 201—214.

II = *mai*, „morfem" al comparativului de superioritate legat de termenul al doilea al comparației prin *decît*;

III = ∅ *(tot așa de, la fel de* etc.), „morfem" al comparativului de egalitate, presupunînd un al doilea termen de comparație introdus prin *ca*;

IV = ∅ , „morfem" al pozitivului care nu presupune nici un termen de comparație [8].

5. Considerînd categoriile gramaticale grupări ale unor sensuri logico-gramaticale exprimate prin „fapte concrete de limbă" [9] segmentale sau suprasegmentale, facem distincția între *gramem* [10] (unitate minimală dotată exclusiv cu sensuri gramaticale) și *lexem* (unitate minimală dotată exclusiv cu sens lexical). Gramemul este indicele formal al categoriei gramaticale [11].

6. Într-o relație binară lexemul se constituie ca termen regent sau subordonat, avînd funcție sintactică, iar gramemul ca relator, în poziție interlexematică, după modelul T-r-T în care T = L (lexem) și r = g (gramem).

În consecință, un gramem nu are funcție sintactică și nu poate fi termen într-o relație binară, precum lexemul.

7. În cercetarea caracterului de „categorie gramaticală" al comparației este necesar răspunsul la întrebările:

a) Au așa-numitele „morfeme" o distribuție proprie determinată tocmai de această calitate a lor?

b) Sînt aceste „morfeme" niște indici formali ai comparației, niște grameme, sau sînt lexeme?

c) Au aceste „morfeme" sensuri relaționale interlexematice?

8. *Cel* „morfem" s-ar deosebi prin poziție de *cel* „articol" prin următoarele:

a) Poate sta înaintea adverbelor de calitate (ex. *învață cel mai bine)*, pe cînd articolul *cel* nu suportă această topică (**învață cel bine* [12]).

Observații:

1. Distribuția diferită a lui *cel* se explică prin apartenența la clase morfologice diferite: *articol* (ex. *El este* **cel** *mai bun*) și adverb [13] (ex. *El învață* **cel** *mai bine*.

2. *Cel* adverb poate apărea în contextele *cel tîrziu, cel mult, cel puțin* necomparative (ex. *A întîrziat* **cel** *puțin o oră*.).

[8] *Ibidem*.

[9] „Categoriile gramaticale reprezintă sensurile logico-gramaticale (deosebite de sensurile lexicale) care se exprimă prin forme concrete de limbă, segmentale (fonem, morfem, combinație de foneme sau de morfeme) sau suprasegmentale (intonația)", în I. Iordan et al., *op. cit.* p. 155.

[10] Noțiunea de *gramen* (sau *tagmen*) apare cu alt sens la K. L. Pike, *Taxemes and Immediate Constituents*, în „Langage", 19, 1943; B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în „Travaux de linguistique et de littérature", II, 1964, nº 1, p. 109 și urm; A. Vraciu, *Lingvistica generală și comparată*, București, 1980, p. 199.

[11] Sub noțiunea de *gramem* cuprindem desinențele, sufixele morfologice, *pe* al acuzativului personal, *să* al conjunctivului, articolul hotărît și nehotărît, alternanțele fonetice, verbele auxiliare, accentul, topica. Aproximativ aceleași au fost cuprinse de D. D. Drașoveanu, *op. cit.*, p. 67—81 sub denumirea de *morfem*.

[12] Vezi M. Manoliu, *op. cit.*, p. 205 și urm. „Morfemul" *cel* „selectează și adverbe /cel mai bine/", în I. Iordan et al., *op. cit.*, p. 65.

[13] Vezi G. G. Neamțu, *Note despre „cel" adverbial*, în StUBB, series Philologia, XVII, 1972, fasc. 1, p. 117—121.

3. Într-un exemplu ca *S-au calificat numai* **cei** *bine clasați*, articolul „suportă topica" articol + adverb de calitate.

4. În exemplul *învață cel mai bine*, *cel* se distribuie cu *mai*, nu cu *bine*.

b) Suportă topica adjectiv + substantiv (ex. **cel** *mai bun om*), pe cînd articolul nu (* **cel** *bun om*) [14].

Observații.

1. *Cel* „morfem" nu suportă topica adjectiv+substantiv în exemplul **cel** *mai bun om*, ci topica adverb + adjectiv + substantiv, în care adverbul este *mai*.

2. Deosebirile distribuționale dintre articolul *cel* și „morfemul" *cel* nu pot fi făcute pe baza comparării contextelor diagnostice ale lui *cel* cu cele ale lui *cel mai*, deoarece ocurențele lui *mai* sînt în mod firesc diferite de ocurențele lui *cel*.

3. Articolul *cel* suportă topica adjectiv + substantiv cînd adjectivul este un numeral (ex. **cei** *doi oameni*), context în care nu poate apărea combinația *cel mai* (*__cei__ *mai doi oameni*).

c) Nu admite înaintea sa un nume propriu (**Ștefan cel mai mare*), pe cînd articolul da *(Ștefan cel Mare)* [15].

Observație. Incorectitudinea unui enunț precum **Ștefan cel mai mare* nu se datorează calității de „morfem" a lui *cel* (deosebit de articolul *cel* din *Ștefan* **cel** *Mare*), ci faptului că adjectivul *mare* nu poate fi gradat intensiv prin *mai* (*băiatul mai mare*, dar nu **Ștefan mai mare*).

În concluzie, argumentarea unui „morfem al superlativului relativ" *cel mai*, susținută pe baza unor contexte diagnostice specifice ale articolului *cel* și ale „morfemului" *cel*, nu este destul de concludentă, deoarece:

1. Sînt comparate contextele unui cuvînt *(cel)* cu contextele a două cuvinte *(cel mai)* și în acest caz deosebirile nu sînt relevante;

2. Distribuția lui *cel mai* nu este specifică unui „morfem", ci este o rezultantă a distribuțiilor lui *cel* (articol, adjectiv, pronume [16] sau adverb) și a distribuției lui *mai* (adverb al intensității).

3. *Cel mai* nu poate fi socotit gramem, deoarece este format din două lexeme *(cel + mai)* care:

— au sens lexical;

— sînt termeni în relații binare *(învață cel mai bine = învață bine + mai bine + cel mai; cel mai bun om = om cel bun + mai bun)* și pot avea funcție sintactică.

4. *Cel mai* nu are sens relațional, ci sens lexical.

9. *Mai* „morfem de comparație" ar fi deosebit prin poziție de *mai* „adverb" prin următoarele:

a) Poate sta după *cel* (ex. *cel* **mai** *bun*), pe cînd adverbul *mai* nu *(* cel mai pot)* [17].

[14] Vezi M. Manoliu, *op. cit.*, p. 203 și urm.

[15] *Ibidem.*

[16] Vezi G. G. Neamțu, *Morfosintaxa demonstrativului CEL (CEA, CEI, CELE)*, în StUBB, XVIII, 1973, fasc. 1, p. 145—148.

[17] Vezi M. Manoliu, *op. cit.*, p. 205.

Observații.

1. Sensurile lexicale ale lui *mai* sînt numeroase [18] și astfel adverbele respective au distribuții diferite. Adverbul de timp *mai* se combină cu o parte de vorbire care include durata (verbul) (ex. *mai cîntă*), în vreme ce adverbul de intensitate *mai* se combină cu părți de vorbire care pot fi gradate intensiv (ex. *mai bun, mai bine, mai ceva, mai poet*). Un adverb de intensitate *mai* înaintea verbului este, desigur, imposibil *(*cel mai pot)*.

2. *Cel* (articol, adjectiv etc.) nu acceptă ocurența verbului (în lipsa acordului), astfel că imposibilitatea **cel mai pot* este logică.

3. Deosebirile invocate, între *mai* care poate sta după *cel* și *mai* care nu poate sta după *cel*, nu sînt cele dintre un „morfem" și un „adverb", ci dintre două tipuri de adverbe (de intensitate și de timp).

b) Poate sta după verb *(el este mai harnic)*, pe cînd adverbul nu *(* el este mai)* [19].

Observații.

1. Deosebirile poziționale dintre *mai* din *el este mai harnic* și *mai* din *el mai este harnic* sînt cele dintre un adverb de intensitate și, respectiv, un adverb de timp. Adverbul de timp stă înaintea verbului regent, iar adverbul de intensitate înaintea adjectivului (adverbului) regent, astfel că enunțul ** el este mai* nu poate fi decît nereperabil.

2. Adverbul *mai* poate fi precedat în unele situații de un verb, chiar dacă nu este de intensitate *(a sosit mai deunăzi, s-a întîmplat mai demult)*.

Rezumînd, considerăm susținerea unui „morfem al comparativului de superioritate" *mai* neîndeajuns argumentată, deoarece :

1. Distribuția proprie invocată este nu a unui „morfem", ci a unui adverb de intensitate *mai*, deosebit de alte adverbe omonime ;

2. *Mai* nu este un gramem, ci un lexem care :

— are sens lexical intensional, iar nu sens relațional ;

— este termen într-o relație binară *(el este mai harnic = el este + el harnic + mai harnic)* și poate avea funcție sintactică.

10. ∅ *(tot așa de, la fel de* etc.) atunci cînd cer un adjectiv (adverb) „urmat de *ca*" se constituie ca „morfem al comparativului de egalitate" [20].

Observații.

1. Distribuția construcțiilor *tot așa de, la fel de* etc. nu poate argumenta calitatea de „morfeme" ale comparației, cîtă vreme termenii comparației se relaționează prin alt cuvînt *(ca)*, iar așa-numitul „morfem" este omisibil.

2. În enunțul *Om ca badea nu mai este*, comparativul de egalitate se realizează fără „morfemul" ∅ *(tot așa de, la fel de* etc.) și fără adjectivul (adverbul) „cerut" de acesta, ceea ce argumentează că segmentele în cauză nu sînt gramemele comparației de egalitate.

[18] În legătură cu valorile lui *mai*, vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, p. 310—311.
[19] Vezi M. Manoliu, *op. cit.*, p. 203.
[20] *Ibidem*, p. 205.

3. *Tot așa de, la fel de* etc. sînt combinații de lexeme (locuțiuni adverbiale) care se constituie ca termeni în relații binare, putînd avea și funcție sintactică.

T T T

Ex. *Ion este un om tot așa de bun ca Gheorghe.*

↑ |_____↑|

11. Ø este un „morfem" care caracterizează „pozitivul", presupunînd absența obligatorie a termenului de comparație [21].

Observații.

1. „Absența obligatorie a termenului de comparație" înseamnă absența însăși a comparației, iar dacă nu există comparație, nu poate exista nici „morfem al comparației".

2. Morfemele Ø nu arată lipsa categoriei gramaticale pe care o reprezintă, ci a materialului lingvistic corespunzător. În *fagØ* morfemul Ø nu arată lipsa categoriei numărului, ci a unui material lingvistic care să indice singularul în opoziție cu pluralul *(fagi)*.

12. Din observațiile făcute se desprinde ideea că presupusele „morfeme ale comparației" *(cel mai, mai, Ø/tot așa de, la fel de* etc. / și Ø) nu-și pot argumenta această calitate printr-o distribuție proprie, din motivele arătate mai sus.

Ele sînt niște părți de vorbire care pot apărea sau nu în structura unei construcții comparative. Dacă o comparație se poate realiza fără ele înseamnă că acestea nu sînt gramemele (indicii formali) acelei categorii gramaticale. O comparație presupune :

a) asemănare : Ex. *Femeie ca aceea, mai rar!* / fără Ø *(tot așa de)*/

b) deosebire : Ex. *Ea e înaltă față de el.* / fără *mai*/; *El este mai marele lor.* / fără *cel*/; *Ion e altfel decît Gheorghe.* / fără *mai*/.

13. *Mai* din construcțiile comparative[22] este un adverb de intensitate care gradează intensiv o însușire, o circumstanță angajată într-o comparație.

Calitatea de adverb al intensității relative este probată de faptul că :

1. Suportă postpunerea numai a cuvintelor cu sensuri lexicale gradabile *(mai înalt / bun, mare, bine, tîrziu, aproape, al dracului* etc./), dar nu a celor care nu admit această variabilitate (**mai simfonic / rotund, aici, mîine* etc./).

2. Nu suportă postpunerea cuvintelor ale căror sensuri lexicale arată deja o gradare intensivă relativă sau absolută *(mai optim* și *mai superior* nu sînt corecte).

3. Nu suportă postpunerea cuvintelor a căror variabilitate intensivă este blocată de un termen subordonat (**mai roșu-aprins / verde-deschis* etc. /, * *mai greu de tot* etc., față de *roșu mai aprins, verde mai deschis*).

4. Nu suportă încadrarea în structuri închise (**Mircea cel mai Mare, *Mihai mai Viteazul, *Marea mai Neagră, *izmă mai creață, bot mai gros, *mai nou-născutul, *mai verde de Paris* etc.).

[21] *Ibidem.*

[22] Comparația este considerată „flexiune perifrastică" de către Ch. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, 1958, p. 212 și „succesiune de lexeme" de către D. D. Drașoveanu, *op. cit.*, p. 69.

14. Adverbul de intensitate *mai* realizează o relaţie intensivă care poate fi cuprinsă într-o construcţie comparativă (ex. *Un om* **mai bun** *decît el nu există*; *Omul cel* **mai bun** *din lume este el*; cuprind relaţia intensivă relativă *mai bun*).

T T
|___t

Relaţia intensivă relativă realizată prin *mai* poate fi independentă de construcţia comparativă (Ex. *Timpul devine din ce în ce* **mai bun**; *Rezultatul va fi mereu* **mai bun**).

15. Cînd relaţia intensivă realizată prin adverbul de intensitate *mai* este precedată de adverbul, articolul, adjectivul sau pronumele *cel*, sîntem în prezenţa gradului maxim al intensităţii relative, care poate fi cuprins într-o construcţie comparativă (ex. *El învaţă* **cel mai bine** *dintre toţi*; **Cel mai bun** *dintre ei a cîştigat*) sau este independent de aceasta (ex. *Soseşte* **cel mai devreme** *mîine*).

16. Tot astfel, alte adverbe (*foarte, tare* etc.) sau locuţiuni adverbiale de intensitate (*extrem de, extraordinar de* etc.) formează gradul intensităţii absolute care poate fi cuprins într-o construcţie comparativă (Ex. *Ion este* **foarte** /**extrem de etc.**/ **bun** *în comparaţie cu alţi băieţi*) sau este independent de ceasta (ex. *Ion este un* **foarte** / **extrem de etc.** / **bun** *băiat*).

17. Locuţiunile adverbiale care arată menţinerea aceluiaşi grad al intensităţii (*tot aşa de, la fel de* etc.) apar numai în construcţii comparative (ex. *Ion este* **tot aşa de bun** *ca Gheorghe*; *A fost* **foarte frumoasă** *în tinereţe şi astăzi a rămas* **la fel** *ca atunci*.).

18. Adverbele şi locuţiunile adverbiale considerate „morfeme de comparaţie" formează perechi corelative cu cuvintele care în construcţiile comparative introduc termenul comparant (cu care se compară): *mai ... decît (de cît, de cum, de, ca)*; *tot aşa de (la fel de) ... ca (cum, precum* etc.); *tot atît de (la fel de) ... cît (pe cît* etc.); *cel (cea, cei, cele) (mai) ... dintre (din, între)*.

19. Rezumînd, aşa-numitele „morfeme ale comparaţiei" sînt, de fapt, adverbe (locuţiuni adverbiale) de intensitate, iar nu grameme (mărci) ale comparaţiei, chiar dacă apar adeseori în construcţiile comparative.

1. Acordarea de sens comparativ unui segment ca *mai bun*, considerat „grad de comparaţie", are la bază confuzia dintre o construcţie comparativă şi o relaţie intensivă. În segmentul *mai bun*, ceea ce „pare" sens comparativ este raportarea la gradul de referinţă (zero) al intensităţii *(bun)*. *Mai bun* nu este un „grad de comparaţie" al lui *bun*, ci un grad de intensitate. De exemplu, segmentul *Un om mai bun* ca *acesta* cuprinde atît o comparaţie *(Un om ca acesta)*, cît şi un grad de intensitate *(mai bun)*. Termenii care se compară sînt *un om* şi *acesta*, diferiţi de gradul însuşirii relative *(mai bun)*.

2. Acceptarea unei flexiuni a adjectivului şi a adverbului prin susnumitele „morfeme" (care s-a văzut că sînt părţi de vorbire) creează mai multe dezavantaje şi contradicţii:

— adverbul este considerat parte de vorbire flexibilă;

— categoria comparaţiei ar fi specifică numai anumitor adjective, adverbe etc., ceea ce ar presupune scindarea adverbului în adverbe flexibile (*bine, repede, aproape, tîrziu* etc.) şi adverbe neflexibile (*astfel, altminteri, acolo, niciodată* etc.). Aceeaşi situaţie ar fi şi la adjectiv. În

plus, ar fi necesară și o delimitare între cuvintele care au numai „gradul comparativ" și cele care au și „superlativ" (ex.: *mai acătării, mai presus, mai ceva* etc. /* *foarte acătării, foarte presus, foarte ceva*, față de *mai bun, mai iute* etc. /*foarte bun, foarte iute*).

Situația este greu de acceptat, deoarece nu există, bunăoară, nici un substantiv care să nu aibă gen, număr, caz sau verb fără mod, timp, număr etc.

20. Avînd în vedere:

— calitatea de lexeme și nu de grameme a segmentelor *cel mai, mai, tot așa de, la fel de* etc.,

— faptul că aceste „morfeme" sînt, de fapt, adverbe ale intensității care pot fi cuprinse (dar nu cu necesitate) în construcțiile comparative și nu au sensuri relaționale [23] și

— că există numeroase construcții comparative care se realizează independent de aceste presupuse „morfeme", apreciem și noi că nu există în limba română o categorie gramaticală a comparației, ci un sistem de construcții sintactice organizate pe anumite modele structurale.

LA COMPARAZIONE — CATEGORIA GRAMMATICALE DELLA LINGUA ROMENA?

(Riassunto)

Analizzando la distribuzione „dei morfemi di comparazione" *cel mai, mai, ∅/tot așa de, la fel de* ecc.) e ∅, invocata per sostenere la categoria grammaticale della comparazione in lingua romena, l'autore non riconosce per questi segmenti un tale comportamento grammaticale in misura di farli dissociare dalle parti del discorso omonime.

S'accerta che questi sono *lessemi* (cariche di sensi lessicali), invece di *grammemi* (cariche di sensi grammaticali ed indici della categoria grammaticale).

Mai è un avverbio di intensità relativa, precedendo un aggettivo, avverbio ecc. *(mai bun, mai bine)* in una relazione che può essere considerata *grado dell'intensità relativa.* Quando questa relazione vienne preceduta dall'articolo, avverbio ecc., *cel (cel mai bun, cel mai bine)* și realizza *il grado massimo dell'intensità relativa.*

La relazione d'intensità può essere contenuta in una comparazione oppure può essere indipendente.

Tot așa de, la fel de ecc. sono locuzioni avverbiali che non sono chieste con necessità nella comparazione e ∅ non indica un contenuto comparativo.

Nell'opinione dell'autore la comparazione non è una categoria grammaticale, ma un sistema di costruzioni sintattiche organizzate secondo certi modelli di struttura.

Aprilie 1988

Liceul de Artă
Cluj-Napoca, str. Săvinești, 2

[23] Despre „sensul relațional", vezi D. D. Drașovcanu, *Sens relațional și gramatem — conținut și formă la nivelul gramatical al limbii*, în CI, XXI, 1976, nr. 2, p. 153—165.

SEMANTIC — SINTACTIC : INTERFERENȚE

VIOREL HODIȘ

0.0.1. „Unii cercetători vorbesc despre imposibilitatea unei separări nete între semantică și sintaxă" [1]. Într-adevăr, sintacticul și semanticul se prezintă, cum îndeobște se acceptă, ca un tot unitar.

Cu toate acestea, o cercetare științifică obiectivă trebuie să pornească de la conștientizarea distincției acestor factori și să ajungă la aproximarea aportului lor specific, a ponderii lor corespunzătoare într-o relație sintactică sau alta.

Vom concretiza cele afirmate mai sus printr-o problemă de sintaxă.

0.1.0. Nu puține sînt chestiunile de sintaxă a limbii române ce reținde timp îndelungat atenția specialiștilor. Un loc record printre acestea îl dețin apoziția și, mai recent, propoziția apozitivă. S-a scris mult despre acestea, fără a se fi ajuns la un consens [2], ceea ce și motivează discuția de mai jos.

0.1.1. Cei mai mulți cercetători ai problemei erau de părere că apoziția, „ca *explicațiune* la altă substantivă, *caracteriseza* [s.n., V.H.] mai

[1] Vezi U. Weinreich, *Explorations in Semantic Theory*, în „Current Trends in Linguistics", vol. III, The Hague — Paris, 1966, apud Em. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970, p. 80.

[2] Bibliografia problemei fiind vastă, semnalăm doar unele volume (în paranteză : titlul prescurtat, la care vom reveni, nerepetînd prenumele autorilor) : AVRAM, Mioara, *Gramatica pentru toți*, București, 1986 *(Gramatica)* ; BELDESCU, G., *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ* [s.l.], 1957 *(Contribuții)* ; BERCEANU, B. B., *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971 *(Sistemul)* ; BULGĂR, Gh., *Limba română. Sintaxă și stilistică*, București, 1968 *(Sintaxă)* ; CIPARIU, T., *Gramatec'a limbei romane, partea II. Sintetica*, Bucuresci, MDCCCLXXVII *(Sintetica)* ; COJA, I., *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*, vol. I. *Gramatica articolului*, București, 1983 *(Preliminarii)* ; DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, 1982 *(Sintaxa)* ; DRAȘOVEANU, D. D., *Sensul relațional și expresia lui în limba română*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1974 *(Sensul relațional)* ; *GRAMATICA limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Academiei R.P. Române, București, 1963 *(Gramatica* Academiei) ; GRUIȚĂ, G., *Acordul în limba română*. București, 1981 *(Acordul)* ; GUȚU ROMALO, Valeria, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973 *(Sintaxa)* ; IORDAN, I., *Limba română contemporană*, București, 1956 (LRC) ; IORDAN I., VI. ROBU, *Limba română contemporană*, București, 1978 *(LRC)* ; IVĂNESCU, Gh., *Sintaxa limbii române moderne*, Iași, 1948 [curs universitar litografiat] *(Sintaxa)* ; *Limbaj, logică filozofie*, București, 1968 *(Limbaj)* ; LOMBARD, Alf, *La Langue Roumaine. Une présentation*, Paris, 1974 *(La Langue)* ; NEAMȚU G. G., *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, București, 1986 *(Predicatul nominal)* ; ȘERBAN V., *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, 1970 *(Sintaxa)* ; idem, *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974 *(Teoria și topica)* ; TEIUȘ, Sabina. *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, 1980 *(Coordonarea)* ; TEODORESCU, Ecaterina, *Propoziția subiectivă*, București, 1972 *(Subiectiva)* ; TIKTIN, H., *Gramatica română*, București, 1945 *(Gramatica)* ; TRANDAFIR, Gh. D., *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982 *(Probleme)* ; VASILIU, Em. ș.a., *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969 *(Sintaxa)* ; ZUGUN, P., *Cuvîntul. Studiu gramatical*, București, 1983 *(Cuvîntul)*.

deaproape noțiunea substantivului la care s-a apusŭ" (CIPARIU) [3], ceeace a și devenit ulterior aproape un loc comun. A se vedea, în acest sens, stereotipia definițiilor acordate apoziției de către aproape toți autorii de manuale, fie școlare, fie universitare : „Ea *lămurește* alt substantiv și reprezintă o echivalență *de sens* cu acesta [s.n., V.H.]" (BULGĂR) [4].

Ca atare, putem menționa că din capul locului apoziției i s-au supraevaluat rațiunile s e m a n t i c e .

0.1.2. Cît privește r e l a ț i a apoziției cu substantivul „la care s-a apusŭ", cercetătorii preferau — și unii o fac chiar pînă astăzi — să nu-i recunoască acesteia o existență sintactică de sine stătătoare, fie confundînd-o cu raporturile sintactice cunoscute (ca specie a s u b o r d o n ă r i i (atributive) [5], a p r e d i c a ț i e i (numelui predicativ) [6] sau a c o o r d o n ă r i i [7]), fie considerînd-o drept n o n r a p o r t [8].

Devenind, însă, foarte evident că rațiunile semantice ale apoziției sînt dublate de cele sintactice, specialiștii au început să acorde, în cele din urmă, un spațiu din ce în ce mai întins și acestor din urmă rațiuni.

1.0.0. Referitor la confundarea relației apozitive cu s u b o r d o n a r e a atributivă, ilustrată de atîtea autorități în materie, sau cu subordonarea în genere, socotim că opiniile critice formulate pînă în prezent [9] ne scutesc de ample comentarii. S-a demonstrat că această apropiere este nereală, relația apozitivă fiind de o cu totul altă natură decît cea de subordonare.

1.1.0. Ceea ce se poate vedea cu ușurință și din șetul de exemple următor :

a) Adresează-te *colegului*$_a$, *prietenului*$_{a'}$ tău ;

b) Pare *obraznică*$_a$, adică *impertinentă*$_{a'}$;

c) *A munci*$_a$, adică *a produce*$_{a'}$, este o necesitate ;

d) Cîntă *discret*$_a$, abia *perceptibil*$_{a'}$,

exemple din care, conform schemei ușor degajabile :

(I)
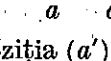

ne apare foarte evident că apoziția (a') este unitate sintactică subordonată regentului antecedentului său (a), dublînd funcția acestuia [10].

[3] Vezi *Sintetica*, p. 26.

[4] Vezi *Sintaxă*, p. 51—52.

[5] Vezi *Gramatica* Academiei, p. 128.

[6] Vezi Ivănescu, *Sintaxa*, p. 108—109 ; Ecaterina Alexandrescu, *Cu privire la apoziție și la propoziția apozitivă*, în *Comunicări științifice*, Iași, 1969, p. 91—120.

[7] Vezi Vasiliu ș. a., *Sintaxa*, p. 70 și urm. ; Șerban, *Teoria și topica*, p. 105.

[8] Iordan, *LRC*, p. 533 ; Viorica Florea, *Cu privire la apoziție*, în LR, XVI, 1967, nr. 2, p. 179—184.

[9] Vezi Tiktin, *Gramatica*, p. 182 ; Șerban, *Sintaxa*, p. 179 ; Mioara Grigorescu, *Atributul substantival în limba română*, în SCL, V, 1954, nr. 1—2, p. 99—130 ; D. D. Drașoveanu, *Coordonarea/subordonarea — o diviziune dihotomică*, în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 27—32.

[10] Vezi mai pe larg la V. Hodiș, *Dintr-un viitor lexicon de terminologie sintactică: f u n c ț i a* , în StUBB, XXI, 1976, series Philologia, p. 32—42.

1.1.1. Din aceste exemple — ca și din toate tipurile și variantele de exemple posibile în problema raportului apozitiv — nu reiese și nu poate nicidecum să reiasă schema :

(II) $\begin{matrix} a \\ \uparrow \\ a' \end{matrix}$

după care apoziția (a') ar fi subordonată antecedentului („explicatului") său (a) și încă — invariabil ! — ca atribut, cum s-a crezut atît de îndelungat timp.

1.1.2. La această optică sintactic deformată s-a putut, desigur, ajunge doar prin cercetarea unui singur fel de exemple, de tipul (a), în care antecedentul este substantiv sau locțiitor.

De aici falsa concluzie că apoziția — aprioric și neîntemeiat luată ca „subordonată" substantivului antecedent — este, invariabil, atribut, respectiv o subspecie a atributului substantival.

1.1.3. Luarea, mult mai recentă, în considerație a celorlalte tipuri de apoziții : adjectivală (b), verbală (c) și adverbială (d)[11], a pus capăt confundării apoziției cu atributul, fără, însă, a putea învinge dintr-o dată inerția acumulată, a identificării relației apozitive cu subordonarea în genere [12].

2.0.0. Ideea conform căreia relația apozitivă ar fi confundabilă cu p r e d i c a ț i a, respectiv apoziția cu numele predicativ, va fi inserată aici doar sumar, dat fiind că această concepție — spre deosebire de alte limbi și științe lingvistice, unde a „prins" (spre exemplu, în gramatica limbii franceze) — în sintaxa românească a reținut atenția unui număr restrîns de specialiști [13].

2.1.0. Cum afirmam mai sus (**1.0.0.—1.1.3.**), și aici confuzia se datorește, după părerea noastră, caracterului unilateral, sărac în aspecte, al materialului exemplificativ excerptat.

Dacă în : *colegul*, *prietenul* ... (varianta în nominativ a apoziției nominale, de tipul (a)) putem presupune că am recunoaște un rest dintr-o anterioară predicație nominală :

colegul [este] *prietenul* ..., sau :

colegul [care este] *prietenul* ...,

în exemple de tipul (a), ca și în toate exemplele cu apoziții nominale aflate la alte cazuri decît nominativul, nu vom mai putea accepta prezumția pentru simplul motiv — de ordin s i n t a c t i c însă ! —, că nici subiectul, nici predicatul (numele predicativ) nu cunosc cazurile oblice. Structuri nominale, cum ar fi :

**colegului* [este] *prietenului* ..., sau :

**colegului* [care este] *prietenului* ...

sînt nereperabile, în ciuda faptului că, sub aspectul s e m a n t i c - r e f e r e n ț i a l, și aici intuim că unul și același ins este *coleg* și *prieten* în același timp.

2.2.0. Cu atît mai evidentă va apărea — în tipurile de exemple (b), (c) și (d) — eroarea pe care o comit cei ce stabilesc semnul egalității

[11] Vezi Mioara Avram, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG, I, 1956, p. 141—164.

[12] Vezi Finuța Asan, *Propoziția apozitivă și apoziția*, în LR, X, 1961, nr. 4, p. 312—326.

[13] Vezi *supra*, nota 6.

între relațiile sintactice de apozare și de predicație, respectiv între apoziția propriu-zisă și numele predicativ.

2.2.1. Că așa este, ne-o dovedește — paradoxal — acel tip de exemple în care apoziția, ca și propoziția apozitivă de altfel, are drept antecedent chiar un nume predicativ.

„Prea v-ați bătut joc de limbă, de străbuni, de obicei,
a *a'*
Ca să nu s-arate-odată *ce* sînteți — *niște mișei*" (Eminescu);
a *A'*
„Singura mea preocupare *una* a fost: *să mă aflu pe mine însumi*" (Tonitza) [14].

Din exemplele de mai sus rezultă că apoziția (*a'*), ca și apozitiva (*A'*), d u b l e a z ă funcția antecedentului lor (*a*), care este — în ambele exemple — nume predicativ.

2.2.2. Investirea cu aceeași funcție de subordonat, însă, nu rezultă din apozare, ci din subordonare. Căci termenii apozați sînt angajați — cum s-a putut desprinde pînă aici — și într-o relație de subordonare, sînt adică dublu concatenați.

Funcția predicativă — nume predicativ, respectiv propoziție predicativă — nu este dată de către antecedent *(a)* — cum s-ar părea că afirmă unii dintre cercetătorii mai sus pomeniți —, ci de regentul (subiect al) antecedentului.

2.2.3. Întocmai așa cum apoziția *perceptibil* din exemplul (d), citat *supra* (**1.1.0.**): „Cîntă *discret*, abia *perceptibil*", dublează funcția antecedentului său, *discret*, circumstanțial de mod, nu prin simpla apozare față de acesta, ci prin faptul că se subordonează, și ea, apoziția, unuia și aceluiași regent *(cîntă)*, alături și independent de antecedentul său *(a)*, conform schemei (I).

3.0.0. De o mult mai mare notorietate s-a bucurat la noi ideea că apozarea ar fi totuna cu c o o r d o n a r e a [15], o specie — a cincea — a acesteia [16], sau că ambele, coordonarea și apozarea, sînt „aspecte concrete ale unuia și aceluiași mecanism abstract de relaționare" [17].

Problema aici se dedublează; astfel, vom urmări:

— analiza din punct de vedere sintactic a relației apozitive vizavi de cea de coordonare și

— analiza din punctul de vedere semantic-referențial a ambelor relații în discuție.

3.1.0. Cît privește componenta s i n t a c t i c ă — punctăm doar unele aspecte, rezumînd scurt ce se cunoaște pînă azi —, apozarea se prezintă drept un caz particular al coordonării. Astfel:

3.1.1. Atît coordonarea, cît și apozarea ilustrează lingvistic relația logico-matematică a e c h i v a l e n ț e i, respectînd riguros cele trei proprietăți ale acesteia: reflexivitatea, simetria și tranzitivitatea [18], în timp ce subordonarea nu ilustrează echivalența.

[14] Vezi *Poesii* de M. Eminescu, București, 1884, p. 266 și, respectiv, N. Tonitza, *Scrieri despre artă*, București, 1964, p. 22.

[15] Vezi *supra*, nota 7.

[16] Vezi C. Săteanu, *Coordonarea explicativă*, în LL, XI, 1966, p. 375—385.

[17] Vezi V. Hodiș, *Natura sintactică a relației apozitive.* [I] *Coordonarea și relația apozitivă în opoziție cu subordonarea*, în CL, XVIII, 1973, nr. 3, p. 311.

[18] *Ibidem*, p. 305 și urm.

3.1.2. Ca o expresie a echivalenței lor, termenii în relațiile de coordonare și de apozare realizează o conexiune sintactică o r i z o n t a l ă („același plan", scriu gramaticile [19]), în opoziție cu termenii subordonării, neechivalenți, care ilustrează verticala.

3.1.3. În calitate de relații de echivalență, apozarea și coordonarea își actualizează exclusiv valorile s i n t a c t i c e ale termenilor implicați, coordonîndu-se, respectiv apozîndu-se doar funcții sintactice între ele. În opoziție cu acestea, subordonarea actualizează valențe eterogene : exclusiv morfologice pentru termenii regenți, sintactice pentru cei subordonați.

3.1.4. Drept consecință a simetriei relațiilor de echivalență, termenii coordonați și cei apozați sînt c o m u t a b i l i .

Regentul și subordonatul, ca parteneri ai subordonării, nu au această proprietate, în sensul că — indiferent de topică — regentul nu devine subordonatul subordonatului său și nici viceversa.

3.1.5. În calitate de relații tranzitive, coordonarea și apozarea pot îmbina mai mult decît doi termeni, prezentîndu-se deci ca relații p l u r a l e .

Subordonarea, cum îndeobște se știe, este o relație strict binară, angajînd doar doi și numai doi termeni : regentul cu subordonatul său. Chiar dacă un subordonat se prezintă multiplu, el va conta ca u n u l și nu mai mulți, astfel încît — împreună cu regentul — suma termenilor subordonării va rămîne invariabil doi.

(Ar fi de menționat aici, ca excepție virtuală, elementul predicativ suplimentar, în cazul în care i s-ar certifica statutul de dublu subordonat, unui regent verbal și altuia nominal, în cadrul presupusei sintagme ternare. [20])

Dar apozarea și coordonarea se mai aseamănă și din alte puncte de vedere. Astfel :

3.1.6. Spre deosebire de subordonare, cele două concretizări ale relației de echivalență cunosc trei nivele de relaționări posibile între unitățile lor sintactice, care pot fi părți de propoziție și propoziții :

— la nivel i n t r a p r o p o z i ț i o n a l (părți de propoziție);

— la nivel i n t e r p r o p o z i ț i o n a l (propoziții), aspecte îndeobște cunoscute, precum și :

— la nivel mixt, i n t r a / i n t e r p r o p o z i ț i o n a l, între cele două nivele : coordonarea, respectiv apozarea unor părți de propoziție cu propoziții, ca în exemplele :

„*Alexandru Costin* ȘI *cine au fost pre cai mai buni* au scăpat de perire" [21] (coordonare);

„Singura mea preocupare *una* a fost : *să mă aflu pe mine însumi*" [22] (apozare).

[19] Vezi *Gramatica* Academiei, p. 130.

[20] Vezi o bibliografie a problemei la V. Hodiș, *Elementul predicativ suplimentar. Contribuții*, în LR, XVI, 1967, nr. 6, p. 485.

[21] Apud Mioara Avram, *Observații asupra coordonării*, în SG, II, 1957, p. 156

[22] Vezi *supra*, nota 14.

3.1.7. Termenii care repetă funcția sintactică, adică al doilea, al treilea etc., cunosc — atît în coordonare, cît și în apozare — fenomenul n e r e p e t ă r i i unor indici de gramaticalitate, cum sînt :

— *prepoziția* :

„catedrele *DE muzică, desen, gimnastică* . . .” (coordonare) ;

„merg *CU un coleg, un prieten* . . .” (apozare) ;

— *conjuncția* :

„spune *CĂ Ion a venit, a dormit* și *a plecat*” [23] (coordonare) ;

„fapt e *CĂ uită repede, n-are memorie*” (apozare) ;

— *desinențele cazurilor oblice* :

„întrebuințare *a unUI caz* sau *altUL* . . .” [24] (coordonare) ;

„adresează-te *colegULUI, prietenUL* tău” [25] (apozare).

Subordonarea, nefiind relație de repetare a unei poziții sintactice, respinge fenomenul nerepetării indicilor de gramaticalitate.

3.2.0. Pînă aici, avînd în obiectiv analiza componentei sintactice, se constată o asemănare totală a relației apozitive cu cea de coordonare.

Totuși, cele două relații nu se confundă. Diferențele specifice se învederează o dată cu trecerea la analiza factorului semantic.

3.2.1. Din punct de vedere s e m a n t i c — și ne limităm, aici, considerațiile din întregul complex de probleme ale semanticii, doar la relația r e f e r e n ț i a l ă — vom constata că unitățile coordonate se referă la niște *denotatum*-i (referenți) d i s t i n c ți, în timp ce termenii apozați vizează u n u l și a c e l a ș i r e f e r e n t.

În exemplul :

Omul ȘI *animalul* înjugat *munceau* ȘI se *hrăneau* alături,

A[ființele]B M [acțiunile] N

fiecare component sintactic coordonat învederează un referent distinct : ființele A și B, acțiunile M și N.

3.2.2. În apozare, însă, termenii se referă — cum va reieși din exemplul următor — la unul și același referent (ființa A, acțiunea M) :

Omul, ființa rațională, *muncește*, ADICĂ *produce* conștient.

[ființa] A [acțiunea] M

3.2.3. Vom afirma, de aceea, că — spre deosebire de termenii coordonați, care (ca toate unitățile limbii, în genere) se prezintă drept referențiali, în sensul de p l u r i r e f e r e n ț i a l i — termenii apozați sînt coreferențiali, sau, cu un cuvînt poate mai inspirat, u n i r e f e r e n ț i a l i.

3.2.4. Este de la sine înțeles că această dihotomie privind semantica termenilor îmbinați (unireferențiali — plurireferențiali) opune apozarea nu numai coordonării, ci și altor tipuri de relații sintactice.

(Excepție la aceasta ar putea face doar relația numelui predicativ numit „de identitate” cu subiectul său, de tipul : „Iar *cerul* este *tatăl*

[23] Apud Vasiliu ș.a., *Sintaxa*, p. 155.

[24] Apud Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 300.

[25] Vezi *supra* (1.1.0.).

meu, / Și *mumă*-mea e *marea*" (Eminescu) [26], în cazul în care s-ar demonstra fără posibilitate de îndoială identitatea noțională a termenilor ce concretizează funcțiile în discuție : subiect — nume predicativ.)[27]

4.0.0. Pornind de la existența acestei caracteristici semantic-referențiale, care opune apozarea celorlalte tipuri de relații (vezi **3.2.1.**—**3.2.4**), s-a ajuns la o optică nouă, și anume considerarea apozării drept relație sintactică d i s t i n c t ă, opusă tuturor celorlalte.

4.1.0. Primul la noi angajat pe această poziție este M. MITRAN, care introduce și unele criterii de comparare a celor trei tipuri de relații sintactice : coordonarea, subordonarea și apozarea. Din aplicarea acestor criterii „rezultă [. . .] că raportul apozitiv este deosebit atît de coordonare cît și de subordonare" [28].

4.2.0. Numind-o „relație apozițională", alți specialiști [29] vin să ilustreze punctul de vedere prezentat mai sus, precizînd că „prin *conținutul* ei [prin caracterul unireferențial al termenilor, !? n.n., V.H.] relația apozițională seamănă cu cea de subordonare [dar] seamănă și cu cea de coordonare — *prin formă* [s.a.]", respectiv prin structura sintactică.

Aici se pune accentul pe a s e m ă n ă r i, în timp ce M. Mitran se întemeiază pe d e o s e b i r i.

4.3.0. Preluînd termenul de „relație de echivalență" [30], o concepție foarte apropiată de precedentele (**4.1.0.**—**4.2.0.**) dezvoltă Ecaterina TEODORESCU [31] și Valeria GUȚU ROMALO [32], care consideră, de asemenea, apozarea drept „o relație de alt tip" [33].

4.4.0. Un alt mod de a concepe relația apozitivă, văzută ca distinctă, aparține lui V. ȘERBAN, care îi acordă un nou nume, „*raportul referențial* [ce] se realizează în sintagme de tip apozitiv [s.a.]" [34].

5.0.0. Mai înregistrăm — ca a cincea și ultima — opinia, conform căreia „raportul dintre apoziție (apozitivă) și determinatul său nu e nici de coordonare, nici de subordonare, e un raport [. . .] n e g r a m a t i c a l", după afirmația nu lipsită de contradicție a Vioricăi FLOREA [35].

5.1.0. În bibliografia problemei întîlnim poziții și mai categorice, cum este cea a lui D.D. DRAȘOVEANU, după care „apoziția nici nu se află în vreun raport gramatical cu acesta [= partenerul de relație, antecedentul, văzut ca determinat, n n., V.H.], ci în n o n r a p o r t" [36].

[26] Vezi M. Eminescu, *op. cit.*, p. 282.

[27] Vezi Beldescu, *Contribuții*, *passim*.

[28] Vezi M. Mitran, *Despre apoziție și raportul apozitiv*, în LR, XII, 1963, nr. 1, p. 40.

[29] Vezi Gh. Bulgăr ș.a., *Analize sintactice și stilistice*, București, 1970, p. 38.

[30] Vezi termenul la V. Hodiș, *Echivalența semantico-sintactică a termenilor raportului apozitiv*, în CL, XI, 1966, nr. 1, p. 47—61.

[31] Vezi *Subiectiva*, p. 132 și urm.

[32] Vezi *Sintaxa*, p. 43 și urm.

[33] *Ibidem*, p. 43.

[34] Vezi *Teoria și topica*, p. 150.

[35] Vezi *art. cit.*, p. 184.

[36] Vezi *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 22.

5.1.1. Acad. I. IORDAN [37], Gh. NEDIOGLU [38], Elena CARABULEA [39], I. MUŢIU [40], Şt. HAZY [41] ş.a. au ilustrat, mai mult sau mai puţin tangenţial, teza aceasta a nonraportului, sau — cum o numesc unii dintre cei mai sus citaţi — a independenţei apoziţiei faţă de antecedentul său.

5.2.0. D. D. Draşoveanu, cel mai fervent susţinător al tezei — şi cel mai laborios —, şi-o argumentează printr-un fapt „de conţinut sintactic" — sus-menţionatul „nonraport", nesubordonarea apoziţiei faţă de antecedent —, fapt ce se sprijină pe un altul, „de expresie", „poziţia parantetică", în care apoziţia, ca şi propoziţia apozitivă, se prezintă frecvent.

5.2.1. Cît priveşte primul argument, cel „de conţinut", sîntem şi noi de acord că apoziţia (*a'*) nu se subordonează antecedentului său (*a*), conform schemei (II), cîtă vreme ea îi este subordonată regentului acestuia, conform primei (I) — aşa cum afirmam *supra* (**1.0.0.** —**1.1.3.**).

5.2.2. Referitor la al doilea argument, de ordinul „expresiei", numita „poziţie parantetică" — d i a g n o s t i c, în concepţia d-sale, al nonraportului —, menţionăm următoarele:

a) Nu toate tipurile de apoziţii apar cu necesitate în poziţie parantetică. Avansăm ideea că pentru unele tipuri această „poziţie" este chiar contrară sistemului. Astfel:

— uneori se suspendă pauza din stînga, respectiv cea care ar avea menirea să „izoleze" apoziţia de antecedentul său:

„Şi ce-i *aceea moarte*, maică bună?" (Păunescu) [42];

— alteori cea din dreapta:

„*Virtutea* pentru dînşii — *ea* nu există [...]" (Eminescu) [43],

— după cum pot fi suspendate ambele:

„Bineînţeles că *la loc la catedră* nu l-a mai pus [...]" (Preda) [44].

b) Unde apare, poziţia parantetică nu vine să anuleze raporturile sintactice preexistente:

— nici cele de subordonare:

„[...] te *poftesc (LA praznic)* şi pe dumneata" (Creangă) [45];

„[...] *Rămîi — copiiLOR* de azi — părinte" (Păunescu) [46];

— nici cele de coordonare:

„Cea *mai curentă — ŞI mai penibilă* — confuzie este aceea [...]" (Iosifescu) [47].

c) Şi din moment ce nu are vocaţia de a neutraliza relaţiile de subordonare, nici cele de coordonare, nu credem că poziţia parantetică ar

[37] Vezi *LRC*, p. 533. În ediţia Iordan—Robu, *LRC*, se aduc îmbunătăţiri punctului de vedere. A se vedea p. 554—556, 609—610, 631—637, autorii prezentînd relaţia ca avînd o existenţă sintactică distinctă.

[38] Vezi *Independenţa subiectului*, în LR, IV, 1955, nr. 2, p. 13.

[39] Vezi *Repetarea şi reluarea subiectului în limba română din sec. al XVI-lea—al XVIII-lea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 103—109.

[40] Vezi *Construcţiile incidente şi valoarea lor în româna contemporană*, în AUT, II, 1964, p. 254.

[41] Vezi *Cursul de sintaxă*, ţinut la Facultatea de Filologie din Cluj-Napoca în anul univ. 1987/1988, *passim*.

[42] Vezi A. Păunescu, *Locuri comune. 202 poezii noi*, Bucureşti, 1986, p. 93.

[43] Vezi M. Eminescu, *op. cit.*, p. 128.

[44] Vezi M. Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, vol. II, Bucureşti, 1980, p. 40.

[45] Apud T. Blajovici ş.a., *Culegere de texte pentru dictări*, Bucureşti, 1976, p. 22.

[46] Vezi A. Păunescu, *Pămîntul deocamdată*, Bucureşti, 1976, p. 144.

[47] Vezi S. Iosifescu, ş.a., *Analiză şi interpretare. Orientări în critica literară contemporană*, Bucureşti, 1972, p. 90.

avea puterea să desființeze numai relația de apozare, atît de asemănătoare, structural, cu cea de coordonare.

d) De altfel, poziția parantetică nu este altceva decît o unitate de juxtapuneri, două la număr; or, se acceptă de mult timp că juxtapunerea este un mijloc de exprimare — nu de negare — a relațiilor sintactice, în special a relațiilor numite „de nondependență" [48], între care socotim atît coordonarea, cît și apozarea.

5.2.3. Astfel încît găsim îndreptățită afirmația că poziția parantetică — în măsura în care „izolează" — n-o face în calitate de procedeu gramatical specializat în desființare de relații sintactice (din moment ce acestea rămîn !), ci ca unul a f e c t i v — e m f a t i c, vizînd, în principal, alte scopuri decît cele sintactice, fenomene exterioare, atribuite „paralimbajului" [49].

6.0.0. Din acest sumar excurs asupra evoluției concepțiilor referitoare la relațiile sintactice în discuție se poate trage o primă concluzie: în apropierile (respectiv identificările, confundările) apozării de (cu) celelalte tipuri de relații sintactice sau, dimpotrivă, în considerarea acesteia ca distinctă — acestea fiind orientările, polarizările fundamentale cristalizate pînă acum — dătătoare de ton sînt, cum s-a văzut pînă aici, cele două componente dominante: s e m a n t i c u l și s i n t a c t i c u l.

Comparînd cele două orientări fundamentale se degajează cu ușurință ideea că „disputa" este generată și pe tot parcursul alimentată de faptul că se supralicitează, de către cercetători, unul din componente în detrimentul celuilalt.

6.1.0. Apelînd numai la semantic („apoziția lămurește î n ț e l e s u l cuvîntului explicat" — definiție arhicunoscută), mai precis la s e n s u r i l e u n i r e f e r e n ț i a l e ale termenilor („vorba determinată și apoziționea sunt două denumiri pentru a c e l a ș i l u c r u" — TIKTIN [50]), partizanii apoziției-atribut au ajuns să nesocotească în întregime sau aproape în întregime aspectul structural-sintactic, total deosebit, al celor două realități, astfel confundate.

6.2.0. În ce privește apropierile apozării de relația predicativă, menționăm că există, într-adevăr, un tip de nume predicativ numit „de echivalență" sau — cum precizam mai sus (**3.2.4.**) — „de identitate", care desemnează același referent cu cel al subiectului propoziției (chiar dacă nu poate fi dovedită „identitatea" noțională a subiectului și numelui predicativ: *cerul* este *tatăl*; *muma* este *mare*a — a se revedea exemplul de sub **3.2.4.**).

Rămînînd, însă, numai la e c h i v a l e n ț a s e m a n t i c ă (de referent), fără a cerceta s t r u c t u r a s i n t a c t i c ă diferită a apozării față de predicație, s-a ajuns — inevitabil — la confundarea relațiilor (a se vedea și discuția de sub **2.1.0.**—**2.2.1.**).

7.0.0. A venit, însă, și reacția. Diminuînd ca se poate rolul particularităților s e m a n t i c - r e f e r e n ț i a l e — diferențiatoare — în favoarea componentei s i n t a c t i c e — unificatoare — unii autori, printre

[48] Vezi termenul la Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa*, p. 41.

[49] *Ibidem*, p. 58.

[50] Vezi *Gramatica*, p. 182.

care Valeria GUŢU ROMALO şi subsemnatul, constată o asemănare a apozării cu coordonarea, cum s-a discutat pe larg, mai sus (**3.0.0.**—**3.2.4.**).

7.1.0. Dialectica s i n t a c t i c—s e m a n t i c este exploatată şi de autorii ce consideră relaţia apozitivă distinctă. Doar că aici planurile sînt inversate.

Tipică din acest punct de vedere ni se pare poziţia Valericăi GUŢU ROMALO, cînd afirmă că „prin particularităţile constatate pînă acum [este vorba despre componenta sintactică, n.n., V.H.] relaţia de echivalenţă [= apozitivă] nu s e d i f e r e n ţ i a z ă de relaţia de coordonare" [51], concluzie identică cu cea a subsemnatului.

„Deosebirea nu se poate realiza — afirmă autoarea — decît prin apel la funcţia referenţială" [52], adică la componenta s e m a n t i c ă, poziţie concordantă — din nou — cu a noastră.

7.2.0. Confruntarea — cît se poate de elocventă şi necesară pentru scopul urmărit aici — ne învederează cum este posibil ca, pornind de la aceeaşi platformă de idei în analiza aceloraşi fenomene sintactice, să se ajungă la decizii opuse.

S u p r a e s t i m a r e a s i n t a c t i c u l u i (structuralului) impune soluţia că cele două realităţi sintactice sînt relaţii de unul şi acelaşi tip, c o o r d o n a t i v, cu variantele: coordonarea propriu-zisă (a termenilor plurireferenţiali) şi apozarea (termenilor unireferenţiali).

Invers, s a c r i f i c a r e a s i n t a c t i c u l u i sau subordonarea acestuia componentei semantic-referenţiale conduce la rezultatul contrar: apozarea este privită ca „o relaţie de a l t t i p" [53] decît coordonarea.

8.0.0. Poate că adevărul ştiinţific este — şi aici, ca în atîtea alte domenii — undeva î n t r e cele două soluţii extreme. O corectă analiză a acestor fenomene sintactice presupune o corespunzătoare apreciere a p o n d e r i i fiecăruia din factorii sintactic-semantic implicaţi.

Afirmaţia aceasta nu dă, însă, răspuns întrebării: care-i importanţa c o r e s p u n z ă t o a r e a semanticului în consideraţiile noastre asupra fenomenelor sintaxei, asupra sintacticului?

8.1.0. În cercetările întreprinse de noi asupra relaţiilor sintactice în discuţie am acordat pînă în prezent rolul hotărîtor componentei sintactice, recunoscînd doar unul secund celei semantic-referenţiale.

Şi aceasta, din convingerea că sintacticul este factorul stabil, relevant, obiectiv — ca fapt g r a m a t i c a l ce este. Totodată, am ignorat metodic [54], adică voit şi conştient, semanticul, care — ca fapt e x t r a g r a m a t i c a l — este în bună măsură subiectiv, fluctuant, instabil şi nerelevant sau prea puţin relevant faţă de categoriile gramaticii în genere şi ale sintaxei în speţă.

8.2.0. Sîntem de acord cu „unii cercetători [care] vorbesc despre imposibilitatea unei separări nete între semantică şi sintaxă" [55].

Tocmai de aceea, considerăm că n u v i d a r e a sintacticului de semantic, c i s u b o r d o n a r e a unuia din aceşti factori celuilalt, şi

[51] Vezi *Sintaxa*, p. 44.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem*, p. 43.

[54] Vezi CL, XXI, 1976, nr. 1, p. 101.

[55] Vezi *supra*, nota 1.

anume subordonarea s e m a n t i c u l u i, este ceea ce se impune de la sine.

A permite imixtiuni semantice de natură „a sufoca" sintacticul în sintaxă, gramaticalul în genere în gramatică, nu credem că este o soluție științifică salvatoare.

Credem, împreună cu autorii volumului *Limbaj, logică, filozofie*, în adevărul propoziției, valoroasă cît o maximă : „considerațiile de semantică sînt partea s l a b ă în analiza limbii" [56], a gramaticii.

8.3.0. Semanticul și sintacticul formează, cum s-a afirmat, un tot solidar.

Dar, cum semanticul este factorul subiectiv, sintacticul — cel obiectiv (**8.1.0.**), este firesc și logic să subordonăm factorul subiectiv celui obiectiv, și nu invers, dacă vrem să obținem u n s p o r d e o b i e c t i v i t a t e ș t i i n ț i f i c ă în cercetările întreprinse asupra unui fenomen atît de complex cum sînt limbile naturale.

Căci, într-adevăr, așa cum spune marele savant lingvist care este Alf LOMBARD, „rien n'est plus difficile à définir et à délimiter que les catégories grammaticales" [57].

SÉMANTIQUE — SYNTAXIQUE : INTERFÉRENCES

(Résumé)

Étant donné qu'on ne peut pas délimiter nettement les facteurs s y n t a x i q u e e t s é m a n t i q u e dans l'analyse des relations syntaxiques, l'auteur a pour point de départ la distinction de ceux-ci, pour arriver à une approximation de leur apport spécifique, de leur poids dans la syntaxe.

La solution proposée consiste, — non pas à vider l'élément syntaxique de celui qui est sémantique — mais, bien dans la s u b o r d i n a t i o n du facteur subjectif instable (sémantique) au facteur objectif et relevant (syntaxique), pour obtenir plus d'objectivité scientifique.

Noiembrie 1988

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

[56] Vezi *Limbaj*, p. 6.

[57] Vezi Alf Lombard, *L'Apposition dans le français d'aujourd'hui*, în *Mélanges K. Michaëlsson*, Göteborg, 1952, p. 322.

ORIGINEA LUI *SÎNT*

VICTOR IANCU

În graiurile dacoromâne, verbul (predicativ, auxiliar și copulativ) *a fi* cunoaște la indicativ prezent, persoanele I singular și a III-a plural, trei forme : *-s*, *îs* și *sînt* [1]. Originea primelor două a fost de mult și pe deplin elucidată : *s* < *sum* sau *sunt*, după caz, în ambele situații înregistrîndu-se faza intermediară *su* [2]. La persoana a III-a plural s-ar putea să se fi trecut anterior printr-o altă fază de tranziție : *sun*[3]. Deci *sunt* > *sun* > *su* > *s*. Indiferent de numărul fazelor tranzitorii, româna trebuia să ajungă obligatoriu la *su*, pentru că în această zonă a Romaniei se consemnează, unanim, căderea tuturor consoanelor din finala cuvîntului [4]. A se vedea în acest sens mai ales soarta desinențelor verbale și a altor forme aflate într-o situație pozițională similară : lat. *vĭdet* > rom. com. *veade*; lat. *audīmus* > rom. com. *audzimu* (mai tîrziu, *audzim*^{u}*)*; lat. *laudant* > rom. com. *laudă*; lat. *dĕcem* > rom. com. *dzeace;* lat. *meus* > rom. com. *mieu̯u;* lat. *sursum* > rom. com. *susu (sus*^{u}*)*. Forma *îs* a apărut prin proteza lui *î* de la cealaltă formă, de bază, *s* [5]. Afirmația din DEX cu privire la „prescurtarea" lui *îs*, menționată mai sus (nota 1), nu se susține. Așadar, explicarea formelor *-s* și *îs* nu ridică dificultăți majore în calea cercetătorului.

În schimb, *sînt* are o istorie mai complicată. Cele dintîi sinteze asupra istoriei limbii române pornesc, în explicarea acestei forme, de la conjunctivul prezent, persoana a III-a plural, *sint* [6]. Este straniu cum lingviști de talia lui Ovid Densusianu și Al. Rosetti nu și-au pus, în acest caz, problema imposibilității păstrării consoanelor finale din latină pînă

[1] *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei R.S. România, 1982, p. 227, le consemnează ca atare, fără a comenta statutul lor în limbă. În schimb, DEX s.v. *fi*, notează : „prez. ind. *sînt* (fam. și pop. *îs*, prescurtat *-s*)".

[2] Înregistrată ca atare în textele secolului al XVI-lea ; vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1986, p. 509.

[3] Vezi, în această privință, situația din italiană, unde faza *son* (< *sum* și *sunt*) a fost foarte importantă atît pentru trecerea la aproape generalizatul *sono*, cît și pentru evoluția în sens invers, spre *so*, o formă mai puțin răspîndită ; cf. Gerhard Rohfls, *Grammatica storica della lingua italiana. Morfologia*, Torino, 1968, p. 267—269.

[4] Cf. *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei R.S. România, 1965, p. 23 ; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 124—126 ; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 122. Acesta din urmă menționează și punctul de plecare al diverselor „dispariții" consonantice.

[5] Vezi *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 293.

[6] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, I. *Originile*, București, 1961, p. 108—109 ; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 147—148. Ov. Densusianu notează etimonul latin cu asterisc : **sint*, ca și pe **sitis*. Desigur, asteriscul se referă aici la neatestarea formelor respective ca indicative, nu la o neatestare absolută. Al. Rosetti menționează și ipoteza lui P. Skok cu privire la proveniența lui *sint* din bg. *sьm*, căruia i s-a atașat un *t* de la *sunt*.

CL, anul XXXIV, nr. 1, p. 35—37, Cluj-Napoca, 1989

în zilele noastre [7]. În plus, n-au insistat nici asupra altor aspecte de ordin fonetic. Ce fel de *i* era în *sint*, scurt, lung? De la *sînt* nu se putea ajunge nicicum la *sînt*, chiar dacă s-ar fi conservat (printr-un „miracol lingvistic") consoanele finale: *s* urmat de *ī* se transformă, obligatoriu, în cuvintele moștenite din latină, în *ș (sīc > și, sībi > șie, resīna > rășină)* [8]. De la *sînt*, în schimb, se ajunge, tot obligatoriu [9], la **se*. Așadar, posibilele rezultate ale celor două forme din latină sînt **și* (< *sînt)* și **se* (< *sint)*. În vremea din urmă această lacună a fost observată și, drept urmare, s-a propus un alt etimon: **sintunt*. Deci *sint* + desinența *-unt* de la verbe ca *tacunt, colligunt, audiunt* sau *sint* × *sunt*, cu alte cuvinte o contaminare dintre cele două forme [10]. Explicația aceasta presupune automat existența vocalei scurte în prima silabă. Numai cu această condiție *s* rămîne nealterat. Deci **sintunt* > **sentunt* > **sentu* [11]. De aici, **sentu* va avea o evoluție similară cu aceea a lui *ventu* (< *ventum)*, adică: *sentu — ventu* > *sintu* [12] — *vintu* > *sînt(u) — vînt(u)*.

Ce cusur are această explicație? La prima vedere, nici unul. Și totuși ... În aromână, persoana a III-a plural a indicativului prezent (de la verbul *a fi*, bineînțeles) se prezintă, alături de *sîntu* și *sun*, sub forma *suntu* [13]. Din comentariile de pînă acum, este limpede pentru oricine că etimonul pentru forma din aromână nu poate fi decît **suntunt*. De la **sintunt* nu se poate ajunge în nici un caz la *suntu*. Și atunci se ridică întrebarea: a păstrat româna două forme din latină, **sintunt* și **suntunt*? Oare n-ar fi mai firesc să credem că desinența *-unt* s-a adăugat formei de indicativ, care era pe cale să-și piardă partea finală și deci să devină un cuvînt monosilabic? Iar pentru limba română acest fenomen este mai mult decît firesc, cel puțin în cazul verbelor auxiliare; de ex.: *a avea* cunoaște forme duble la persoana a III-a singular *(a — are)*, I și a II-a plural *(am — avem* și *ați — aveți)*; etc. Deci *su — suntu* (< *sunt — suntunt)* > *s(u) — sunt(u)*. Mai departe, *sunt(u)* a evoluat spre *sînt(u)*, în dacoromână, după modelul *aduncu* > *adînc(u)*, *unquam* > *încă*, **oxungia (axungia)* > *osîncă*. Formele de persoana I plural *(sîntem)* și de

[7] Deși legea căderii consoanelor finale, în toate detaliile ei, a fost descrisă în lucrări de lingvistică românică mai vechi și mai noi: cf. C. H. Grandgent — Fr. de B. Moll, *Introducción al latín vulgar*, Madrid, 1928, paragrafele 246—315; Carlo Tagliavini, *Le origine delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, quarta edizione aggiornata, Bologna, 1964, p. 201—202; Erich Auerbach, *Introduzione alla filologia romanza*, quarta edizione, Torino, 1963, p. 101—102; Iorgu Iordan, M. Manoliu, *Introducere în lingvistica românică*, București, 1965, p. 109—110; B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze, 1967, p. 16—17. Înșiși autorii citați (Ov. Densusianu și Al. Rosetti) consemnează acest proces în capitolele de fonetică ale lucrărilor de sinteză.

[8] O explicare amănunțită a alterării dental-alveolarelor urmate de *i* se poate găsi în cartea noastră, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, 1975, p. 29.

[9] Deschiderea lui *i* la *e* pe tot întinsul Romaniei (cu excepții ce abia întăresc regula) este afirmată peremptoriu de către toți romaniștii; vezi, spre exemplu, Joseph Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1970, p. 36—47.

[10] Despre **sintunt* cu desinență analogică, vezi *Istoria limbii române*, 1978, p. 293. Anterior *(Limbaj cotidian și rostire literară*, Timișoara, 1977, p. 51—54) noi formulaserăm și ipoteza „contaminării".

[11] Formă care s-a putut întîlni cu *sent*, abundent înregistrată încă în textele latinei vulgare; cf. C. H. Grandgent — Fr. de B. Moll, *op. cit.*, paragraful 419.

[12] Înregistrată și ca, alături de forma cu *i*, în texte din secolul al XVI-lea și mai tîrziu; vezi Ion Gheție — Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 169—173.

[13] Cf. Papahagi, DDA, p. 59; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 161.

persoana a II-a plural *(sînteți)* au putut să apară fie în faza *suntu* (deci *suntemu, sunteți*), fie în faza *sînt(u)* (deci *sîntem(u), sînteți*).

Și totuși, pe **sintunt* nu-l putem exclude total din ecuație, pentru că pînă în zilele noastre, alături de *sîntem, sînteți*, româna posedă la persoana I și la persoana a II-a plural formele *sem — săm, seți — săți* [14], care fără îndoială provin din latinește *sĭmus, sĭtis* [15]. Or, acestea erau în latină forme de conjunctiv. Dar un conjunctiv „contaminat" cu indicativul: *sīmus* > *sĭmus*, sub influența lui *sūmus* [16]. Și atunci iar ne întrebăm: **sintunt* n-a putut să devină **suntunt*, sub influența lui *sunt*? Căci, oricum, cel de-al treilea element al paradigmei *simus, sitis, sint* a fost eliminat. (Am văzut mai sus că din *sint* nu puteau rezulta în română decît inexistentele **și* sau **se.*) Deci dacă *sint* oricum a dispărut, dacă în aromână e prezentă forma *suntu*, provenită în mod cert din *suntunt*, în sfîrșit, dacă prin acest ultim etimon se poate explica satisfăcător *sînt*, atunci de ce nu l-am accepta în toate ipostazele? De ce să presupunem că româna a păstrat din latină două forme verbale pentru persoana a III-a plural, indicativ prezent, una care s-a transmis aromânei *(*suntunt*, devenită *suntu*) și o alta, transmisă dacoromânei *(*sintunt*, devenită *sînt*)?

Oricare i-ar fi originea, *sînt* de la persoana a III-a plural a trecut și la persoana I singular, atît ca urmare a primei omonimii *s* (< atît din *sum* cît și din *sunt*) [17], cît și prin încadrarea verbului *a fi* în tipul de paradigmă specific conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a: (eu, ei—ele) *văd*, (eu, ei—ele) *culeg*, (eu, ei—ele) *aud* [18].

În încheiere, vom spune că ipoteza formulată în acest articol trebuie interpretată drept ceea ce este: o modestă încercare etimologică. Dar dacă ea va arunca lumini noi și asupra disputei ortografice *sînt — sunt*, cred că nu avem nimic de pierdut.

L'ORIGINE DEL *SÎNT*

(Riassunto)

L'autore passa in rassegna le soluzioni date fino ad oggi al difficoltoso problema in discussione e formula una nuova ipotesi: l'indicativo presente, terza persona del plurale, del verbo *a fi* „essere" (forma esteza poi, per analogia, anche alla prima persona del singolare) potrebbe essere spiegato benissimo quale proveniente dal **suntunt*, che è poi una forma perfettamente verosimile: al latino normale *(sunt)* si è aggiunta la desinenza, anch'esse „normale", *-unt*, delle forme simili *(colligunt, audiunt, facunt*, ecc.).

Noiembrie 1988

Baia Mare
Str. Avram Iancu, 17

[14] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 509—510.

[15] Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 183 și 216, unde nu se menționează cantitatea vocalică la etimoane: *simus, sitis*. La fel procedează Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 147—148, dar este limpede că *sem, seți* nu pot proveni decît din formele *sĭmus, sĭtis*.

[16] Vezi și mențiunile lui G. Rohlfs, *op. cit.*, p. 268, despre această contaminare și despre reflexele deosebite ale celor două forme latinești *(sĭmus, sīmus)* în italiană.

[17] *Istoria limbii române*, 1978, p. 293.

[18] Despre omonimia în discuție, vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei R.S. România, 1963, p. 257.

A ZBURA — POLISEMIE SAU OMONIMIE?

DOINA GRECU

Dicționarele limbii române care atestă expresia *a zbura laptele* („a pune puțin lapte acru în lapte dulce fierbinte ca să se aleagă brînza" DEX) o tratează ca ultim sens al verbului *zbura* < lat. **exvolare*, iar sintagma *brînză zburată* („brînză făcută din lapte fiert, la care se adaugă zer, cheag sau cuib de lapte acru" DEX) este subsumată adjectivului *zburat, -ă*, care este un participiu al verbului *zbura*. Singur SCRIBAN, D., definind, sub *zburat*, *brînză zburată* ca „un fel de brînză uscată și sfărîmicioasă din pricina lipsei untului", inserează, pentru lămurirea etimologiei, și un „cp. cu it. *sburrare*, a lua untu ori smîntîna, d. *burro*, *butirro*, unt". Apropierea de italiană a fost făcută, încă în 1922, de I. Iordan [1], care afirma că „identitatea etimologică și semantică a cuvintelor românești cu cele italienești este mai presus de orice îndoială" (p. 431). În anul următor, reluînd problema, I. Iordan [2] accentuează din nou asupra ideii de identitate între it. *sburrato* și rom. *zburat* (din sintagma *brînză zburată*), dar susține că se ferește „de a stabili vreo legătură cauzală între ele, pentru că chestia nu e atît de simplă" (p. 219). Aducînd ca argument un citat din ȘEZ. VII, p. 100—101, autorul afirmă că brînza zburată este săracă în grăsime, ceea ce vine în sprijinul apropierii făcute de it. *sburrato*. Doi ani mai tîrziu [3], revine asupra sintagmei, aducînd în discuție și posibilitatea ca adj. *zburat* să fie participiul unui verb *zbură* (cf. slav. *sŭbírati*), din aceeași familie cu *sobor*, și subliniază că, din punct de vedere semantic, accentul cade asupra ideii de c o a g u l a r e, nu de coagulare r a p i d ă. Afirmația pare să se bazeze și pe citatul din ȘEZ. VII, din care reproducem parțial: „Brînza zburată [...] se face așa: se ia lapte dulce, se pune pe foc la fert și în el se toarnă puțină *înăcreală* ori zăr acru, sau în fine orice soi de acrituri, de *se zboară* laptele. Cînd laptele e *zburat* (*coăslit*, prefăcut în brînză) se strecură în strecurătoare, de se scurge, și ceea ce rămîne e *brînză zburată* ori caș cu înăcreală" (p. 100).

În afară de acest izvor, lucrările noastre lexicografice nu mai menționează decît un citat din Alecsandri (vezi CADE) și I. Ionescu, *Agricultura română din județul Dorohoi*. I. Ionescu arată că „Brînza zburată se face puind în laptele fiert cheagul cam acrișor. Cașul ce se formează se scoate, se frămîntă și se pune în băsici sau putini. Brînza zburată este mai dulce și mai grasă decît aceea de rînd, din cauză că într-însa se află și cașul și urda" (p. 403).

[1] *Brînză zburată*, în „Arhiva", XXIX, 1922, nr. 1, p. 430—431.

[2] Vezi *Iarăș 'brînză zburată'*, în „Arhiva", XXX, 1923, nr. 1, p. 219—221.

[3] *Un catéchisme étymologique*, în RLR, tome I, janvier-juin 1925, p. 166—167.

Citatul infirmă ideea că brînza zburată ar fi slabă, degresată, aducînd un contraargument încercării făcute de I. Iordan de a apropia rom. *zburat* de it. *sburrato*, apropiere căreia, încă în 1923 (vezi *art. cit.*), lingvistul ieşean îi căuta contraargumente filologice; citîndu-l pe W. Meyer-Lübke, după care *burro* este în italiană relativ recent (din franceza veche), I. Iordan recunoaşte că it. *sburrato* nu a putut „influenţa" termenul românesc popular *zburat*.

Materialul ALR I şi ALR II aduce noi atestări şi oferă explicaţii care, dacă nu lămuresc, fac cel puţin să se ridice din nou întrebări asupra modului în care ar trebui să fie tratate în dicţionare expresia şi sintagma în discuţie.

Răspunsurile la întrebarea [1823] (= Eu zburătăcesc / aleg brînza de vacă) din *Chestionarul ALR I* înregistrează doi termeni care formează arie: *scoace* (în toată Moldova, nordul Dobrogei, cîteva puncte din Transilvania, între Reghin şi Dej, şi Crişana) şi *zbura* (în nordul Moldovei şi Transilvania, în zona Dej — Rădăuţi — Reghin — Bacău) şi un punct izolat în Hunedoara. Iată, citat în întregime, materialul notat în cele 15 puncte care atestă verbul *zbura* sau adjectivul *zburat, -ă*; punctul 215 (Şanţ — Năsăud): *se zboară laptele* (< cînd se pune acreală în lapte, se zboară; laptele „se încheagă" >); punctul 227 (Stînceni—Mureş): *io o zbor* [= brînza]; punctul 229 (Hodac—Mureş): *îl zbor laptele cu lapte acru*; punctul 266 (Ciceu—Giurgeşti—Someş): *se zboară* (< cea de vacă >); 268 (Năsăud): *o zboară* (< cînd n-are *ceag*, o' ~ cu zăr acru; se numeşte *urdói* >); 370 (Pojorîta — Cîmpulung): *o zburăm*; *brînză zburată* (< laptele se fierbe + chişleag şi s-a > *zburat* <toată>); 388 (Straja—Rădăuţi): *făcem brînză de vaci, punem la fiert* (< să se înfierbînte laptele puţin şi apoi se pune în el lapte ori zer şi *se zboară* >); 532 (Tazlău—Neamţu) *brînză de vacă*; *punem să se scoacă oalele / / zbor lapte să fac brînză*: < laptele dulce se fierbe şi se pune chişleag; e mai bună>); 554 (Broşteni—Neamţu): *zbor brînză de vacă*; *scoc o oală ca să fac oleac-de brînză*; 556 (= Ceahlău — Neamţu): *facem brînză de vacă scoaptă* („e mai bună"); *fac brînză zburată*; *se face cu slatină ori borş*; < cînd fierbe, se pune slatină ori borş; se face şi cu pusul laptelui la prins >; „*chişleagul* se încălzeşte"; 571 (Corbu—Mureş): *zbor brînză* („de vacă"); 573 (Bicazu Ardelean): *zboară*; *facem zburătură de vacă*; *zburăm* (< pune laptele să fiarbă, pune acru pe el şi se ~ >); 576 (Voşlăbeni—Ciuc): *am zburat brînză*; 582 (Moineşti — Bacău): *scoc o oală la foc să fac brînză*; *brînză zburată*: „la lapte de vacă care se sărbăză, i mai dăm cheag şi-l punem pe foc de se ridică".

Din numărul mare de întrebări pe care *Chestionarul ALR II* le rezervă laptelui, prelucrării lui şi brînzeturilor, doar întrebarea [5448] (= Alte feluri de brînză) înregistrează şi un răspuns care ne interesează aici, şi anume, în punctul 531 (Călugăra Mare—Bacău): *brînză zburată* < din lapte dulce; se fierbe lapte în bain-marie, se pune ţiţei; laptele *se brînzeşte*; urda e în brînză >.

Urmărirea întregului material înregistrat ca răspuns la întrebarea [1823] evidenţiază existenţa a două tehnici de obţinere a brînzei de vacă: prin încălzirea (sau fierberea) laptelui acru şi prin adaosuri coagulante în laptele dulce, mai rar acru, încălzit. Anchetatorul şi-a dat seama pe par-

curs de această realitate și a încercat să o evidențieze. Astfel, chiar în unele din punctele citate de noi (= 532, 556) această dublă tehnică este evidentă. Fiind două realități diferite, ele trebuiau marcate lingvistic. Desigur, nu în toate localitățile în care se atestă cele două modalități de obținere a brînzei de vacă una din ele este denumită prin *a zbura*. Dar nici o fișă care conține explicații asupra modului de preparare a brînzei de vacă cu ajutorul unor adaosuri coagulante nu sugerează măcar ideea de rapiditate ca factor distinct față de celălalt procedeu, ci pune accentul pe felul în care se prelucrează laptele. Foarte probabil că evoluția semantică a fost de la *a zbura laptele* la *a zbura brînza* și de la *lapte zburat* (sintagmă atestată doar de CADE) la *brînză zburată*, *a zbura* însemnînd „a se aduna, a se închega", iar *zburat*, „adunat, închegat". Paralel cu situația lui *scoace*, materialul ALR I evidențiază — e drept, într-un singur punct — un substantiv *zburătură* (în sintagma *zburătură de vacă*), echivalent al cunoscutului *scoacă*.

Tentativa de a lega verbul *zbura*, cu acest sens, de substantivul *zbor* [2], ale cărui sensuri conțin, ca gen proxim, ideea de a d u n a r e — fie că e vorba de „iarmaroc, piață publică, hramul bisericii", fie de „taifas" — o face deja, cum am văzut, I. Iordan.

Urmărind situația lui *zbor* [2], remarcăm că majoritatea dicționarelor indică, pentru acest termen, „(Învechit și regional)", fără a preciza mai exact aria, și reține, de obicei, sensul de „iarmaroc, piață publică". CADE, pentru sensul de „Adunătură, strînsură" indică drept arie „Ban.", iar pentru cel de „Bîlci", bazat pe un citat din Pravila lui Matei Basarab și unul din Jipescu, O., „Popular". SCRIBAN, D., consideră că „Bîlci. Horă, dans public" sînt sensuri care circulă în vest, iar „Șezătoare, furcărie" și în Moldova de sud. Materialul atlaselor oferă puține date pentru conturarea ariei lui *zbor* [2]. Astfel, la întrebarea [572] (= „hramul bisericii) din ALR I termenul *zbor* a fost înregistrat în punctele 679 (Enisala — Tulcea), 984 (Băneasa — Constanța) și 988 (Sibioara—Constanța), unde se precizează că „zbor fac bulgarii". *Zbor* cu sensul de „tîrg" apare, între răspunsurile la chestiunea [1580] din ALR I, doar o dată, în punctul 764 (Trestieni—Prahova), iar cu sensul de „taifas" (obținut în sintagma *a sta la taifas*) îl înregistrează, în punctul 2 (Pecenișca—Herculane), răspunsurile la chestiunea [4249] din ALR II (= ALR II, s.n., V, h 1390).

Pe baza atestărilor existente în ALR I și ALR II, ca și a izvoarelor citate de dicționare, aria lui *zbura* și *zburat* cu sensul în discuție poate fi delimitată în nordul Moldovei (căci ȘEZ. VII, 100 aduce informații din fostul jud. Rădăuți, iar I. Ionescu, din Dorohoi), coborînd spre sud, înspre depresiunea Ciucului, cu o ramificație spre Transilvania nord-vestică.

Cu atît mai mult, cu cît și în ucraineană există un substantiv *zbor* „adunare" [4], iar aria conturată de noi nu este străină de asemenea influențe, date fiind și convergențele semantice, credem că verbul *zbura* și adjectivul *zburat* în accepția discutată nu pot fi explicate fără a face o legătură cu substantivul *zbor*[2] și că merită a fi luată în discuție o tratare separată a lor în dicționare.

[4] Cf. E. Janitsek, *Toponimia văii superioare a rîului Șieu (Satele Ruștior, Scbeș, Lunca — jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Studii și materiale de onomastică*, București, 1969, p. 131.

Oricum, e sigur faptul că materialul ALR I obligă la consemnarea în dicționare și a expresiei *a zbura brînza*, la atestarea reflexivității verbului și la inserarea sintagmei *lapte zburat*.

A ZBURA — POLYSÉMIE OU HOMONYMIE?

(Résumé)

Partant des données offertes par l'*Atlas linguistique roumain*, l'auteur propose que le verbe *a zbura* des syntagmes *a zbura laptele/brînza* et *brînză zburată* soit traité dans les dictionnaires de la langue roumaine comme un mot indépendant et non pas comme un sens du verbe *a zbura* « voler ».

Noiembrie 1988 *Institutul de Lingvistică și Istorie Literară*
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

VALORI EXPRESIVE ÎN TERMINOLOGIA UNITĂȚILOR DE MĂSURĂ

VALENTINA ȘERBAN

Considerațiile noastre vizează grupul de termeni cu semantism aparținînd terminologiei măsurilor vechi, păstrați în limbă cu valoarea lor figurată, referindu-ne mai ales la cei pătrunși în expresii și locuțiuni.

Întrucît o parte a termenilor de măsură se mai păstrează și azi, regional sau popular, vom urmări caracterul expresiv al acestora în evoluția lor. Ne interesează dacă expresia idiomatică la apariție conținea sau nu o anumită nuanță afectivă, figurativă, și în ce măsură și-a păstrat sau nu afectivitatea o dată cu trecerea vremii.

Conținutul acestor construcții ne readuc în față viața și preocupările poporului nostru, vechile lui practici și tehnici de măsurătoare, fapt datorită căruia studiul mijloacelor expresive din terminologia în discuție prezintă, ca fapte de limbă, un interes deosebit.

Apariția și circulația termenilor, dar și a construcțiilor frazeologice din acest domeniu reflectă importanța pe care măsurătoarea a avut-o în viața omului încă înainte de introducerea sistemului metric modern. Neavînd la îndemînă etaloane precise, oamenii au recurs la realitatea înconjurătoare, utilizînd obiectele care le-au fost la îndemînă.

Prin specificul ei, terminologia măsurilor vechi în ansamblu, ca și alte terminologii, poartă amprenta expresiei lingvistice concrete [1], termenii folosiți, în bună parte din fondul lexical intern al limbii (ex. *bute, car, ciubăr, cot, deget, funie, găleată, palmă, pas, pumn, sac, șchiaopă*), desemnează obiecte concrete. Așa se explică faptul că o parte a termenilor și a variantelor lor stilistico-expresive își dovedesc stabilitatea și continuitatea în româna contemporană, cu răspîndire mai ales în graiuri.

Pentru discuția de față am reținut acele construcții metaforice în structura cărora există un termen desemnînd o unitate de măsură și care constituie în cele mai multe cazuri cuvîntul de bază al construcției respective. Vom aprecia astfel valoarea expresiilor și a locuțiunilor analizate (cea de comunicare și cea expresivă) în funcție de cuvîntul sau cuvintele pe baza cărora s-au format și au evoluat [2].

O primă categorie de expresii s-a născut din realitățile legate direct de măsurătoarea în sine. Ele au avut și au rămas la rolul lor de comunicare,

[1] Cu referire la alte terminologii, cf. Elena Toma, *Despre metafora terminologică în limba română*, în CL, XXVII, 1982, nr. 1, p. 19—20.

[2] În legătură cu valoarea stilistică a unor expresii pe baza raportului dintre valoarea de comunicare și cea expresivă, cf. Al. Andriescu, *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii și cercetări științifice", Filologie, anul VII, fasc. 1, 1956, p. 63—74; cf. și Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, 1980, p. 133—141.

păstrînd, am spune, o accepţie mai mult tehnică, fără vreo valoare afectivă. Dintre acestea sînt :

A arunca cu funia (DA) ; *a trage cu funia* (sau *cu odgonul*) (DLR) = a măsura o moşie cu funia (sau cu odgonul) : *A noastră dreaptă ocină ..., precum s-au aruncat cu funia din hotarul Bereştilor* (a. 1715). URICARIUL, XII, 299 ; *Trăgîndu-se cu funia, au venit toată moşia cinci sute de stînjeni* (a. 1777). URICARIUL, X, 77. Expresiile sînt învechite, iar sensul lor ar fi mai greu sesizabil dacă nu s-ar cunoaşte semnificaţia pe care o aveau cei doi termeni *(funia* şi *odgonul)* în sistemul vechi de măsurătoare. Aceştia denumeau unităţi de măsură pentru lungimi de dimensiuni între 24 şi 200 de m[3]. Urme ale sistemului de măsurătoare cu funia se găsesc azi în sintagme de felul : *funie* (sau *sfoară) de moşie*, acestea desemnînd „o fîşie de pămînt lungă şi îngustă", prin analogie cu obiectul de măsurat.

A dă cu cotul = a măsura (pînză) cu cotul (UDRESCU, GL.). Ca termen de măsură *cotul* a fost mult folosit, denumind o măsură foarte veche, utilizată şi azi la ţară pentru măsurarea în special a pînzei ţesute. Raportată la un plan mai larg, fiind vorba de lume, pămînt, crearea expresiei *a se măsura cu cotul* potenţează ideea de micime, aşa cum apare în versurile lui Eminescu : *Muşti de-o zi pe-o lume mică de se măsură cu cotul. / În acea nemărginire ne-nvîrtim uitînd cu totul / Cum că lumea asta-ntreagă e o clipă suspendată.* O. I, 132.

Cu aceeaşi valoare de comunicare se înscrie expresia : *a face un ceas bun* (sau *bunicel, bunişor) pînă ...*, însemnînd „a avea nevoie de o oră (sau mai bine de o oră) pînă ...", şi formula specifică basmelor şi poveştilor populare *cale de un ceas* (sau cale de două, trei ori mai multe ceasuri) „distanţă parcursă într-o oră (sau în mai multe ore)" *(Muma zmeului ... suflă văpaie din gura ei cea spurcată, cale de trei ceasuri.* ISPIRESCU, L. 28). Prin un *ceas* (de mers), după informaţia istorică, se denumea odinioară o măsură pentru distanţe mari, apreciată în ceasuri după mersul omului pe jos sau după cel al animalelor de tracţiune [4]. De exemplu, într-un document din 1716 se spune că tătarii au obţinut din teritoriul Moldovei „o bucată de loc nelucrat, de 32 ceasuri lungul şi 2 ceasuri latul" (URICARIUL, IV, 240/23).

O formulă întîlnită de asemenea în basmele şi producţiile noastre populare este *cale de un conac* (sau cale de două, trei ori mai multe conace), cu sensul de „distanţă de mers de la un popas la altul sau între mai multe popasuri" (CADE, SCRIBAN, D., DA) *(Zmeul aruncă buzduganul cale de un conac.* ISPIRESCU, L. 85 ; *Ia siliţi / De vă porniţi / Şi pe Dunăre vîsliţi / Cale de vro trei conace.* TEODORESCU, P. P. 65), avînd la bază termenul *conac*, după unii sinonim cu *poştă* (ŞIO II_1, 143), după alţii fiind egal cu două poşte (PAMFILE, J. III, 86).

Expresia de circulaţie azi regională *a tăia povară*, cu sensul „a tăia trunchiul de copac după o anumită măsură, atît cît poate fi cărat de boi" (ALR I 984/100), păstrează în structura ei termenul *povară* ca măsură pentru încărcătura, respectiv povara pentru un cal, reprezentînd în greu-

[3] Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul nostru*, Bucureşti, 1973, p. 81.

[4] *Ibidem*, p. 94—96.

tate 140 sau 150 de kg — după informația istorică [5]. DLR-ul o definește ca „veche unitate de măsură a greutății care varia între 100 și 125 ocale (folosită la cîntărirea mărfurilor)", fără să facă însă legătura cu încărcătura pe care o ducea animalul de tracțiune.

În cadrul aceleiași terminologii, o altă categorie de expresii o constituie acelea care inițial au avut o valoare de comunicare determinată de practica măsurătorii și au dobîndit apoi și un înțeles figurat. Astfel de evoluții au putut avea loc înainte și după introducerea sistemului metric modern.

Semnalăm asemenea exemple cu atît mai mult cu cît dicționarele limbii române nu înseregză situații de felul acesta:

Cît ai arunca cu securea (sau *cu toporul*), *cu bățul*, *cu măciuca*; *cît trage omul cu săgeata*, ambele avînd sensul „la o mică distanță" (DA, DLR). Asemenea formulări date în dicționare drept expresii se refereau în trecut la modalități de determinare a unor suprafețe mici (de exemplu atunci cînd se alegea terenul unei prisăci, a unei mori) [6]. Se arunca cu aceste obiecte „în toate părțile", cînd suprafața avea să fie aproximativ circulară, și „în patru părți", cînd aceasta trebuia să fie pătrată [7]. Astfel, într-un document din 1619 se arată că s-a vîndut o prisacă cu pomi și „prenpregiur prisăcei loc în toate părțile cît va putea arunca un om cu un topor" (ap. HEM 1766).

În dicționare nu apare sensul învechit de măsură, or evoluția de sens a expresiilor a pornit tocmai de la acest înțeles. Cu aceeași structură și cu utilizare azi mai largă semnalăm expresia *la o aruncătură de băț*, cu semnificația „foarte aproape".

(Cale) de-o poștă sau *de la o poștă* „(de) la o distanță (relativ) mare"; „de (sau pînă) departe" are la bază cuvîntul *poștă*, care desemna în trecut o măsură mare de lungime, reprezentînd distanța între două stații de schimb al cailor de poștă, circa 15—20 km [8]. Azi termenul circulă regional, indicînd o mărime aproximativ egală cu cea de odinioară (cf. ALR II 2585), după cum în uzul limbii contemporane este și expresia în discuție.

Cu carul, locuțiune adverbială, inserată în dicționarele limbii cu sensul „din belșug", are la bază termenul *car* denumind o măsură de greutate avînd mărimea obișnuită a încărcăturii unui car, des folosită în sistemul vechi de măsurătoare [9]. De la acest înțeles concret al termenului *car*, neînregistrat în dicționare, s-a ajuns la sensul figurat de „mulțime, grămadă" (*un car de ani*), precum și la cel al locuțiunii citate mai sus.

Încadrăm aici și alte expresii și locuțiuni avînd la bază termeni de măsură vechi: loc. adj. *de-o șchioapă* însemnînd „mult mai mic (sau mult mai mare) decît normal"; loc. adv. *la o șchioapă* „(foarte) aproape", ambele avîndu-l pe *șchioapă* [10] ca termen pentru măsură de lungime mică, păstrat și azi în graiuri; loc. adj. *de-o palmă* „foarte mic", cuprinzînd pe *palmă* [11]

[5] *Ibidem*, p. 256—257.
[6] *Ibidem*, p. 122—123.
[7] *Ibidem*, p. 123.
[8] *Ibidem*, p. 97.
[9] *Ibidem*, p. 254—255.
[10] Pentru discutarea acestui termen, cf. Valentina Șerban, *Termeni de măsură pentru lungime*, în CL., XXVII, 1982, nr. 1, p. 10—14.
[11] În legătură cu acest termen, cf. Valentina Șerban, *Palmă, o unitate de măsură*, în CL., XVI, 1971, nr. 2, p. 279—284.

tot ca termen pentru o măsură mică de lungime; expresia *o palmă de loc* = a) o distanță foarte mică; b) o suprafață mică de teren, acest din urmă sens fiind cunoscut din sec. al XVI-lea [12].

Într-o grupă aparte pot fi încadrate cîteva din construcțiile aparținătoare acestei terminologii cu valoare expresivă nemijlocită. Și aceste construcții polarizează în jurul unor termeni de măsură care ne-au reținut atenția. Ele se remarcă prin îndrăzneala asocierilor și noutatea imaginii pe care o sugerează. Astfel, proporțiile unei bucurii sînt redate de expresia *a-i creşte cuiva inima de-o şchioapă* „a fi bucuros, a fi încîntat" (DLR). Inima ca „sediu" al sentimentelor omului cunoaște o bucurie „măsurată" aici cu o unitate de măsură ce indică o mărime peste cea normală.

Forța de sugestie a expresiei *a-i ieşi cuiva* (sau *a scoate) limba de-un cot*, însemnînd, după lucrările lexicografice, „a face un efort peste măsură", este dată de unitatea de măsură „cot". Străduința și efortul exagerat al cuiva este evocat prin efectul fizionomic dat de expresia metaforică. Slăbiciunea omului care nu poate păstra o taină, un secret este redată plastic prin expresia *inima şi limba sînt de-o palmă* (DLR), sugerînd apropierea organelor respective (cf. *ce-i în guşă şi-n căpuşă*).

Creații ale fanteziei populare, expresiile *a fi de şapte palme în frunte* „a fi foarte deștept" (DLR) și *a fi de şapte palme în piept* „a fi voinic" (DLR) indică trăsături pozitive, legate de credința că fruntea lată este simbol al unei minți ascuțite, agere, după cum omul lat în piept este voinic. Referitor la expresia *moşi pe groşi*, folosită în legătură cu verbe de declarație și însemnînd „vorbe fără temei, minciuni", s-au dat mai multe interpretări. În ce ne privește, ne exprimăm și acum punctul de vedere pe care îl susțineam și cu altă ocazie [13], anume că expresia reflectă o realitate istorică, legată de vînzarea unor părți de moșie nedelimitate *(moşi)* pe bani *(groşi)*, vînzare cu înșelăciune din moment ce se vindea pămînt nedelimitat, nemarcat. Cu vremea, expresia a primit sensul figurat, cel cunoscut azi.

În afară de expresiile *a umbla cu ocaua mică* „a umbla cu înșelăciuni", *a prinde pe cineva cu ocaua* „a prinde cu o minciună", *a da ceva cu ocaua lui Cuza* „a da cu multă dărnicie", explicate de S. Dumistrăcel [14], termenul *ocă (oca)*, ca unitate de măsură, s-a păstrat și în expresia *mai mare daraua decît ocaua* „mai mare osteneala decît cîștigul", născută tot în practica negustoriei necinstite, cînd efortul de a-l înșela pe cumpărător era mai mare decît cîștigul.

Expresia, cunoscută mai ales prin Moldova, *a bate ca pe-o chilă de păpuşoi* „a bate zdravăn", „a snopi în bătaie" (ȘIO, II_1, 110, ZANNE, P. I, 265), are la bază un obicei cunoscut în această parte a țării, și anume „bătutul păpușoilor". Acesta constă în desfacerea grăunțelor de pe știuleți, care se pun într-o piuă sau leasă, confecționate în mod special pentru această operație. Cu un lemn tare din stejar, cu crestături din loc în loc,

[12] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 60.

[13] Cf. Valentina Șerban, *În legătură cu prezentarea lexicografică a unor expresii*, în CL, XXXI, 1986, nr. 1, p. 49.

[14] *Op. cit.*, p. 219—220.

se lovesc puternic știuleții, încît grăunțele se desprind și cad printre gratiile de la piuă sau prin găurile de la leasă [15]. Expresia este înregistrată în DLR numai în forma *a da* (sau *a bate*, *a lovi* etc.) *ca în* (sau *la*) *păpușoi* = a bate zdravăn, a lovi cu putere. În expresia amintită prezența cuvîntului *chilă*, denumind în sistemul metric vechi o măsură mare de capacitate pentru cereale, de aproximativ 500 kg (DA), lasă să se înțeleagă că pentru obținerea unei astfel de cantități de boabe era necesar să bați mulți știuleți. De la acest sens s-a ajuns apoi la cel derivat, cu valoare figurată.

VALEURS EXPRESSIVES DANS LA TERMINOLOGIE DES UNITÉS DE MESURE

(Résumé)

On traite les constructions métaphoriques qui ont dans leur structure un terme de mesure ancien, qui constitue justement le mot-base de ces constructions.

La double valeur des expressions (celle de communication et celle expressive) est appréciée en fonction du mot sur la base duquel les expressions se sont formées et ont évolué.

On distingue trois types d'expressions : celles qui ont resté à leur rôle initial de communication sans valeur affective ; les expressions qui initialement ont eu une valeur communicative et puis ont reçu un sens figuré ; et les constructions métaphoriques ayant seulement valeur expressive.

Octombrie 1988

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

[15] Tudor Pamfile, *Agricultura la români*. Studiu etnografic cu un adaus despre măsurătoarea pămîntului și glosar, București, 1913, 226—227.

ANTROPONIME ȘI TOPONIME ROMÂNEȘTI ÎN *-man**

IOAN PĂTRUȚ

Asemenea nume apar din vechime, în toate cele trei mari regiuni ale țării.

Într-un document transilvănean, din anul 1375, întîlnim o villa *Drasman (Doc. Val.*, p. 258), sat dispărut, în apropierea Orăștiei (Suciu, II, p. 319). Localitatea purta, evident, un nume de persoană omofon, format din tema *Dras-*, existentă în derivatul (cu sufixul *-an-*) *Drasan* nb, înregistrat într-un document din anul 1389 *(Doc. Val.*, p. 361), în care apare și o fostă așezare *Drasanfalua* (*-falua* = *-falva*, ung. *falu* „sat"), jud. Caraș-Severin (Suciu, II, p. 319). Tema *Dras-* poate fi detașată din *Drasa/Drasu*, cu corespondențe în limbile slave, cf. bg. *Drásov (Drás-ov)* nfam (Ilčev)[1], scr. *Drasković (Dras-k-ov-ić)* nfam (RJA), *Draskovo (Dras-k-ov-o)* top *(ibidem)*.

Localitatea *Goșmani*, jud. Neamț, e atestată într-un document de la Alexandru cel Bun, din anul 1429; вышше Гочмана (sg. genitiv) „mai sus de *Gociman*" (DRH, A, I, p. 134, 135). Numele de persoană *Gociman (Goč-man)*, echivalat cu apelativul omofon — cu sensul de „epitrop (la biserică)", de proveniență săsească (vezi DA) — în DOR (p. 285) și DNFR, poate fi raportat la *Gocea* (înregistrat în DNFR), *Gociu* nfam (Pașca, p. 245; DOR, p. 285; DNFR). Vechiul **Gocimani* a devenit pe cale fonetică (*-čm-* > *-șm-*) *Goșmani*.

* Utilizez următoarele abrevieri: Bogrea = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971; DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983; *Doc. Val.* = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941; DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1933; DRH, A, I, II = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul I (1384—1448). Volumul II (1449—1486), București, 1975, 1976; DRH, B, I = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*. Volumul I (1247—1500), București, 1966; Ilčev = Stefan Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia, 1969; nb = nume de bărbat; nfam = nume de familie; NPLR = Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984; *On. rom.* = idem, *Onomastică românească*, București, 1980; Pascu = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916; Pașca = Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936; pren = prenume; RJA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880 seq.; Suciu = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, [București], 1967, 1968; top = toponim.

[1] Etimologia propusă de Ilčev (din dial. *dras* „uriaș, gigant", de proveniență turcească) este, după părerea mea, inacceptabilă. Cred că numele respectiv *(Drá-s-ov)* conține radicalul *Dra-* (asupra termenului „radical" în antroponimia slavă, vezi *On. rom.*, p. 17—21), cf. derivate cu alte sufixe: (cu suf. *-j-) Drájo* nb (altfel explicat de Ilčev); (cu suf. *-k-) Drákо* nb *(ibidem*, considerat de origine greacă); (cu suf. *-l-) Drálo* nb (la Ilčev: „din *Drago* cu altă terminație" [sic]) etc. Radicalul *Dra-* (detașat din nume ca *Dragomír* nb, *Dragosláv* nb, existente la Ilčev) e urmat, în *Drásov* (vezi *supra)*, de sufixele *-s-* (vezi *On. rom.*, p. 24) + *-ov-*.

Tot din Moldova, într-un document din anul 1439, e consemnat КОЦМЪНЕШИ, ГДЕ БЫЛ(Ъ) КОЦМАНЪ „*Coțmănești*, unde a fost *Coțman*" (DRH, A, I, p. 281, 282, cu intervenția redactorului la p. 449 : „*Cosmănești* [2], în Pogana, c[omuna] ~, j[ud.] Vaslui"). Antroponimul *Coțman (Coțman)* e corelat cu *Coța, Coț(i)u* nfam actuale.

Satul, din județul Timiș, Rădmănești, atestat din anul 1437 (Suciu, II, p. 71), confirmă existența unui antroponim *Radman*, care poate fi un derivat față de *Rad* nb (înregistrat în DOR, p. 355 ; DNFR), *Radu* nb actual, dar și împrumut slav, cf. scr. *Rădman* nb (RJA) (vezi *infra*).

În două documente muntenești, din anul 1493, apare un Stoica *Corman* (DRH, B, I, p. 393, 394, 396, 397), identificat (vezi *ibidem*, p. 575) cu armașul din sfatul domnesc consemnat, în anul 1482, cu numele *Corman (ibidem*, p. 290, 292), iar în alt document, din 1492 : Stoica armaș *(ibidem*, p. 375, 376). Acest *Corman* poate fi derivat românesc din tema *Cor-*, cf. *Cor* nb (DOR, p. 248), *Cora* nb *(ibidem)*, nfam (Pașca, p. 215), *Coru* nb (DOR, p. 117, s.v. *Nicolae* [?]), dar și împrumut slav, cf. bg. *Kórmanov (Kórman-ov)* nfam (explicat, greșit, de Ilčev din ung. *kormány* „cîrmă"), scr. *Korman* top (RJA).

Voi mai analiza următoarele derivate :

Boșman nfam nu provine din **Boșu*, cu sufixul *-(o)man* [sic], cum se afirmă în DNFR, ci conține sufixul *-man-* (vezi DOR, p. 211), adăugat la tema *Boș-*, cf. *Boș* nfam *(ibidem)*, *Boșa* nfam *(ibidem)*, *Bóșu* nfam (Pașca, p. 186) ;

din aceeași temă ca și *Ciurel (Ciur-el)* nfam, *Ciureș (Ciur-eș)* nfam (existente în DOR, p. 242) e format și *Ciurman*, nu „din altă temă" *(ibidem)*, cf. *Ciura* nb *(ibidem)*, *Ciurea* nfam *(ibidem)*, sate, jud. Iași, Neamț ;

Ducman (fără etimologie în DNFR) e înrudit cu *Duca* nb (înregistrat la Pașca, p. 228 ; DOR, p. 267 ; DNFR), *Duc(u)* (DNFR) etc. ;

explicarea lui *Răgman* nfam (și sat, jud. Prahova), din *Ricman* nfam, propusă în DOR, p. 361, este inacceptabilă ; al doilea se corelează cu *Ric, Rica, Rică, Ricu* (înregistrate în DNFR) ; celălalt, *Răgman*, poate fi raportat la *Ragu*, sat, jud. Dîmbovița, fost, neîndoielnic, antroponim ; cf. der. (cu suf. *-an-*) *Răgan* nfam (în DOR, p. 265, s. v. *Drag* [?]), *Răgănești*, fost sat *(ibidem)* ; mă întreb însă dacă *Răgman* nu e rezultat (prin modificarea dialectală *r + e > r + ă*) din *Reĭman* (etimologia acestuia din DNFR e neglijabilă : „sg. neatestat [!] a lui *răgmani*, variantă a lui *rohmani* « blajini »"), format din tema *Reg-*, cf. der. (cu suf. *-uș-*) *Reguș* (DNFR, cu altă etimologie), (cu suf. *-iș-*) *Reghiș* nfam actual. În DOR mai figurează și *Răcman* nfam (p. 361), pe care însă nu l-aș corela cu *Ricman (ibidem)* și nici (prin eventuala sonorizare a lui *c*) cu *Răgman* (vezi *supra*), căci prezența lui *Ducman* (vezi *supra*) susține legătura lui *Răcman* cu *Rac* nb (înregistrat în DOR, p. 355 ; DNFR), *Raca* nfam (DOR, p. 355), *Racu* nb *(ibidem* ; DNFR).

În unele nume se constată amplificarea sufixului (mai ales pentru evitarea grupurilor consonantice) cu vocalele *-o-*, *-u-* și *-i-* :

[2] Deci *Cosmănești* e rezultat din *Coșmănești (-șm-> -sm-)* ; înseamnă că și *Cosman* (a cărui origine e căutată, în DNFR, în pol. *Kosman*) poate proveni uneori din *Coșman* (vezi *infra*), nu numai din tema *Cosm- (Cosm-an)*, cf. *Cosma*, nume biblic, sau, eventual, din tema *Cos- (Cos-man)*, cf. *Cosa, Cose* (existente în DNFR).

deci în *Aldoman* (cf. *Alda*, *Aldea*, *Aldul*, înregistrate în DNFR) sufixul este *-oman* (ca şi în *hoţoman*, adus ca exemplu, *ibidem*), nu *-man* (*ibidem*);

tot aşa în *Borcoman* (DNFR; existent şi la Bogrea, p. 317), cf. *Borc* nb (DOR, p. 210), *Borca* nb (*ibidem*), *Borcu* nb (*ibidem*);

Boţomán nfam (Paşca, p. 145, 186, 187), cf. *Bóţea* nfam (*ibidem*, p. 186); cf. der. (cu suf. *-an-*) *Boţán* nfam (*ibidem*); (cu suf. *-oc-*) *Boţóc* nfam (*ibidem*);

Bozoman (Bogrea, p. 317), cf. *Boz* nb (DOR, p. 213), *Boza* nb (DOR, p. 213), *Bozo* nb (*ibidem*);

Butuman (Bogrea, p. 317), cf. *But* nb (DOR, p. 225; DNFR), *Buta* nfam (*ibidem*);

Duguman, fără etimologie în DNFR, e format din tema *Dug-*, cf. der.: (cu suf. *-an-*) *Dugan* (explicat, în DNFR, cu semnul întrebării, din *Doaga* top [sic]); (cu suf. *-ul-* + *-an-*) *Dugulan*, *Duguleanu* (DNFR);

Batiman (Bogrea, p. 317), cf. *Bata* nb (DOR, p. 193), *Batea* (DNFR);

în vechi documente moldoveneşti apar patru persoane cu numele *Petriman*, cel dintîi într-un „suret de pe uricul lui Ştefan Vodă", din anul (cca) 1488 (DRH, A, III, p. 36).

Întîlnim şi „variante":

Cociman nb / *Cocioman* nb (DOR, p. 245); cf. *Cocimăneşti*, sat (*ibidem*);

Bujoman (Paşca, p. 145)/*Bujumán* nfam (*ibidem*, p. 191), cf. *Buja* nfam (*ibidem*);

Butuman (vezi *supra*)/*Butiman* (Bogrea, p. 317);

Duluman (*ibidem*, p. 318)/*Dulman* (DNFR), formate din tema *Dul-*, cf. *Dula* nb (DOR, p. 46), *Dule(a)* (DNFR), *Dulin* (*ibidem*); etc.

Referitor la originea slavă a sufixului, propusă de Pascu (pentru cuvinte comune: *gogoman*, *hoţoman* etc.; p. 340—342), Bogrea (avînd în vedere şi numele comune, dar mai ales proprii: „după toată probabilitatea, identică cu a serbocroatului *-man*", p. 318), accept (conform punctului meu de vedere, vezi NPLR, p. 55) că el a fost detaşat din nume slave împrumutate, ca bg. *Šišmán* nb (Ilčev), *Šušmán* nb (*ibidem*)[3] > rom. *Şişman* (consemnat, ca nume unic, într-un document muntenesc din anul 1430. DRH, B, I, p. 128, 129), *Şuşman* (de asemenea nume unic, în document muntenesc din anul 1485, *ibidem*, p. 313, 314), scr. *Rădman* > rom. *Radman* (cf. supra *Rădmăneşti*)[4].

Aşa cum am arătat, uneori *-man-* este sau poate fi sufix compus din *-m-* + *-an-*: luînd în considerare formele *Dărmoiu* (*Dăr-m-oi-u*) nfam (înregistrat în DOR, p. 257), *Dărmoş* (*Dăr-m-oş*) (*ibidem*), *Dărman* (explicat, forţat, în DNFR, dintr-un cuvînt bulgăresc inexistent) poate fi analizat şi *Dărm-an*, nu numai *Dăr-man* (vezi NPLR, p. 123); în cazul lui

[3] Menţionez că sufixul nu apare în Introducerea Dicţionarului lui Ilčev (p. 25—26), deşi în corpul lucrării întîlnim antroponime cu indicaţia (uneori inexactă) a prezenţei sufixului în discuţie: *Dragomán* nb (Drag + *man* [recte: Drag-*oman*]), *Grozoman* nb (Grozo + *man* [Groz-*oman*]); *Christomán* nb Christo + *man* [Christ-*oman*]): unele derivate nu au indicată etimologia: *Dusman* nb [*Dus-man*]; *Milman* nb [*Mil-man*]; *Rizman* nb [*Riz-man*].

Ilčev îl explică pe *Šušmán* din *Šišmán* prin „labializarea" lui *i*; însă existenţa lui *Šuše* nb (greşit explicat din *Šute* nb, „cu reduplicarea primei silabe") şi *Šušlco* nb (*Šuš-k-o*) dovedesc existenţa temei *Šuš-*, din care e derivat şi *Šušmán*.

[4] Sufixul *-man-* există şi în limbile slave de est şi în cele de vest, vezi I. Pătruţ, *Le suffixe -man en slave et en roumain*, în *Slawistyczne studia językoznawcze*, Wrocław — Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, 1987, p. 255—258.

Duşman nb (vezi *ibidem*) şi nfam (Bucureşti: ~ şi *Duşmanu*), care nu trebuie raportat la apelativul *duşman*, din motivele arătate (NPLR, p. 123—125), existînd *Duşman* nb, am optat pentru analiza *Duşm-an* faţă de cea de a doua posibilă: *Duş-man*, cf. *Duş*, *Duş(e)a*, *Dúşul* (vezi NPLR, p. 123—125). În situaţia de dublă etimologie mai semnalez:

Balman (DNFR, fără a-i indica proveniența): a) *Bal-man*, cf. *Bal(u)*, *Bala*, *Balea* (înregistrate în DNFR); b) *Balm-an*, cf. *Balmoş (Balm-oş)*, nfam, *Balmuş (Balm-uş)* nfam, *Balmoj (Balm-oj)* nfam, *Balmez (Balm-ez)* nfam (vezi NPLR, p. 122);

Cosman (vezi nota 2);

Giurman nb: a) *Giur-man*, cf. *Giura* pren, *Giurea* nb, *Giurul*; b) *Giurm-an*; cf. *Giurma (Giurm-a)* nfam (vezi NPLR, p. 125);

Morman nfam (Bucureşti): a) *Mor-man*, cf. *Mora* nb, *Moru* nb; b) *Morm-an*, cf. *Mormu (Morm-u)* nfam (Bucureşti), *Mormoe (Morm-oi-e)*, *Mormiescu (Morm-ui-esc-u)* (vezi NPLR, p. 126); etc.

Evident că etimologii duble de acest fel sînt posibile numai în condiţiile existenţei temelor de gradul II terminate în sufixul *-m-*[5], ca *Dărm-*, *Duşm-*, *Balm-*, *Giurm-*, *Morm-* (vezi *supra*).

Paşca îl consideră (înregistrat sub forma *-omán*, în exemplele: *Boţoman*, *Bujoman* [vezi *supra*], *Gogoman*) — orientîndu-se şi după Pascu, p. 340 — sufix „pejorativ, indică pe posesorul unei calităţi" (p. 145). Consider că asemenea aprecieri asupra valorii sufixului sînt posibile în cazul cînd antroponimul e identic sau corelat cu apelative ca *gogoman* (cf. la Paşca, p. 135: *Gogoman*); altfel nu ne putem pronunţa asupra valorii actuale şi cu atît mai puţin din trecut a derivatelor cu acest sufix (*Gociman*, *Coţman*, *Aldoman*, *Petriman* etc.).

De asemenea, nu ştim cum se accentuau în vechime numele respective. Cunosc accentul numai la cîteva dintre aceste antroponime: *Góciman (Góĉman)* şi *Régman*; *Dărman* are accentul pe sufix şi, probabil, tot aşa se accentuează (se şi accentuau?) *Aldoman*, *Borcoman* ş.a. Menţionez că şi în bulgară accentuarea nu e identică: *Dragomán* nb, *Šišmán* nb, *Šušmán* nb, însă *Rízman* nb, *Rósman* nb (toate la Ilčev; unele discutate mai sus).

ANTHROPONYMES ET TOPONYMES ROUMAINS EN *-man*

(Résumé)

On analyse nombre de noms roumains de personnes et de lieux, comme *Drasman* = *Dras-man*, anthroponyme et toponyme, attestés dès le XIVe siècle.

Le suffixe peut être amplifié par *-o-/-u-/-i-*: *-oman*, *-uman*, *-iman*.

Quant à l'origine du suffixe, on doit le rapporter au suffixe slave correspondant *-man*, extrait des noms empruntés, comme bulg. *Šišmán*, *Šušmán*, s.-cr. *Rădman*: roum. *Şişman*, *Şuşman*, *Radman*.

Noiembrie 1988 *Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară*
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

[5] Referitor la situaţia similară din limbile slave, vezi I. Pătruţ, *art. cit.* în nota precedentă.

PENTRU UN CORPUS AL ÎNSEMNĂRILOR MANUSCRISE ROMÂNEȘTI

EUGEN PAVEL

Examinate în general dintr-o perspectivă pur factologică, prin relevarea aproape în exclusivitate a aspectului conținutistic, însemnările ologrefe existente pe filele cărților vechi românești au rămas la periferia cercetării lingvistice. Apelînd la aceste izvoare documentare deloc neglijabile, istoricul le reține cu precădere „numai pe acelea care aduc o contribuție cît de mică la cunoașterea trecutului nostru, cu alte cuvinte numai acelea care au în ele o notă de istoricitate" [1]. O atare propensiune este în parte motivată, căci aceste glose, de o mare diversitate tipologică, circumscriind varii domenii ale mentalului colectiv al unor epoci, se referă îndeobște la istoria politică internă, războaie, ocupații străine, năvăliri de pradă, istoria economică, socială, administrativă, drept, starea timpului și influența sa asupra agriculturii și a pieței, inundații, lăcuste, epidemii, epizootii, învățămînt, prețul și circulația cărților, incendii, cutremure de pămînt, eclipse, comete, mitologie populară [2].

Dar încă din secolul trecut, deși ne aflăm într-o perioadă de eclozіune a curentului istoric, acest gen de texte începe să fie valorificat și sub raport lingvistic. Între cele 32 de documente pe care B. P. Hasdeu le inserează în primul volum al monumentalei sale culegeri *Cuvente den bătrîni* (1878—1879), se află și o *Notiță pe o carte*, datînd din 1571, interesul editării unor asemenea texte fiind, după marele savant, unul preponderent lingvistic, întrucît „scriitorii, lipsiți de orice cultură ortografică, își dedeau silința de a transcrie întocmai pronunciațiunea cea poporană" [3]. Mergînd pe urmele acestui tezaur de date închis între scoarțele vechilor cărți și manuscrise, N. Iorga îl evidenția, la rîndul său, nu numai ca document istoric, ci și lingvistic, căci „limba în care sînt scrise aceste inscripții, din vremea cînd se obișnuiește întrebuințarea și la prilejuri solemne și pentru scopuri socotite ca veșnice, în marginea veșniciei omenești, a graiului nostru, această limbă bogată, vie, cumpătată e un îndreptar nestrămutat pentru toate timpurile. În ea, apoi, cercetătorul dialectelor, al schimbărilor încete ale limbii, poate găsi lămuriri din cele mai prețuite" [4].

Incluse în categoria textelor neliterare, însemnările manuscrise furnizează, într-un grad mai ridicat decît textele traduse, informații prețioase privind răspîndirea în trecut a unor fenomene de limbă, putînd

[1] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, [Iași], 1975, p. VI—VII.

[2] *Ibidem*, passim. Sub aspect lingvistic, pot să prezinte interes orice notiță, listele de nume proprii, simplele autografe sau ex-libris-uri, chiar așa-zisele încercări de condei.

[3] B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550—1600*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, tom. I, București, 1983, p. 72.

[4] *Inscripții din bisericile României*, fasc. I, București, 1905, p. VII.

deseori compensa penuria de documente din unele zone ale domeniului dacoromânesc. Sesizînd un anume dualism sintactic detectabil în limba primelor texte românești, O. Densusianu [5] sublinia, de altfel, dihotomia existentă între traduceri, marcate de influența originalelor, și redactările originale (acte de cumpărare sau de vînzare, scrisori oficiale sau particulare etc.), apropiate de limba vorbită în epoca respectivă. Pe de altă parte, și în textele neliterare apar anumite convenții de exprimare, după modelul textelor slave similare, ceea ce nu le diminuează însă valoarea din punctul de vedere al limbii. Cu toate acestea, cele dintîi au prevalat în cîmpul cercetărilor lingvistice, datorită și faptului că, pînă la excelentul corpus de *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, lipsa unor ediții riguroase de texte neliterare s-a repercutat asupra studiilor de istorie a limbii române și de dialectologie istorică.

Deși provin dintr-o perioadă relativ tîrzie, în funcție de sporirea tirajelor și o mai intensă circulație a cărții românești începînd de la mijlocul secolului al XVII-lea, notițele ologrefe se impun atenției nu atît prin vechimea atestării unor fonetisme sau lexeme, cît prin autenticitatea și varietatea formelor înregistrate, în comparație cu cele întîlnite în documentele oficiale.

Dacă în cazul actelor de cancelarie, cu precădere al celor transilvănene, sînt sesizabile frecvente inadvertențe de grafie și oscilații de adaptare fonetică datorate originii străine a scribilor, notițele la care ne referim, fiind documente particulare scrise de localnici, cu un simț al normei mai atenuat, sînt în măsură să reflecte mult mai fidel limba vorbită în epoca consemnării lor și chiar în epoci anterioare.

Aceste glose conțin, prin urmare, indicații privind atestarea unor fenomene fonetice dialectale, cuvinte și variante dispărute din limba actuală, puțin cunoscute sau regionale, conservarea unor forme, a unor toponime și antroponime în forma lor populară [6]. Înregistrarea cît mai adecvată a rostirii reale dintr-un anumit spațiu geografic — însemnările fiind de regulă localizate și datate cu exactitate — este probată de evidențierea unor trăsături ale limbii vorbite [7], printre care reluarea și repetarea subiectului și a predicatului, anticiparea și reluarea complementelor direct și indirect, frecvența conjuncției coordonatoare *și*, deasa întrebuințare a demonstrativelor, anacolutul, o oralitate a stilului, în pofida convențiilor de redactare, prin trecerea de la adresarea directă la cea mijlocită. Sînt texte care stau sub incidența normei uzuale, care rezidă de fapt în raportul existent între norma ideală, impusă de tradiția literară, și norma limbii vorbite [8].

Prin ilustrarea unora dintre aceste fenomene nu ne propunem decît să accentuăm însemnătatea ce trebuie să se acorde și laturii formale în

[5] *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 237—239.

[6] A se vedea Eugen Pavel, *Onomastică românească în vechi însemnări manuscrise*, în *Studii de onomastică*, III, 1982, p. 223—231; Mihai Mitu, *Între bibliologie și lingvistică (însemnările pe cărți și manuscrise — izvor pentru cercetarea etimologică)*, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 3, p. 198—203.

[7] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, [vol.] I, [București], 1986, p. 440, 526—527; Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în LR, XVI, 1965, nr. 3, p. 394.

[8] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 75.

transcrierea însemnărilor, orice literarizare, tipizare sau eludare a unor forme fonematice dialectale îngustînd sfera de interes a acestor texte, făcîndu-le practic inutilizabile pentru lingviști, în special sub raport fonetic.

Multe dintre cataloagele de manuscrise sau de carte veche românească publicate în anii din urmă sînt defectuoase tocmai sub acest aspect, vădind inconsecvențe în metodologia de lucru, printr-o transcriere ezitantă, cu lecțiuni eronate sau discutabile, făcîndu-se de fapt un compromis între transcrierea interpretativă a însemnărilor și transliterația acestora [9]. Aceste inconveniente, adăugate faptului că însemnările sînt mult dispersate, risipite pe filele unui mare număr de cărți și manuscrise, fiind redactate de scribi diverși, cu deprinderi ale scrisului mai mult sau mai puțin îndelungate, pun cu acuitate problema editării lor critice, pe baza unor criterii judicios stabilite.

Prezentînd cîteva însemnări inedite provenind din diferite zone ale Transilvaniei, remarcăm, de la bun început, structura acestora ce urmează îndeaproape formularul simplificat al diverselor documente, îndeosebi al actelor de proprietate. În cadrul stereotipiilor de exprimare sesizăm, astfel, prezența unor elemente diplomatice definitorii [10]; intitulația *(Eu, popa Ionuțu de la Vidicul Chioarul)*; narația sau expoziția, cu precizarea titlului cărții, deseori plasată în fața intitulației, precum și a amănuntelor legate de procurarea sau de dania acesteia; dispoziția *(să fie de folosință acestor suflete)*; clauza prohibitivă *(cum să fie neclătită den svîntă besearică)*; sancțiunea *(cine o va fura să fie afurisit de 318 părinți sfinți)*; coroborația, cuprinzînd numele scribului, coincizînd uneori cu cel al persoanei specificate în intitulație; data, de obicei, în final sau, în unele cazuri, la începutul însemnării.

O primă notiță pe care o redăm [11] se află pe paginile *Evangheliei învățătoare*, apărute la Mănăstirea Deal, în 1644 [12], textul fiind validat în final de iscălitura autografă a lui Simion Ștefan: „Vŭ lĕ(t) *1646. Au cumpărat această carte jupînul* [13] *Ștefan den Belgrad și o dat la svîntă besearica unde easte hramul Svînta Troiță cea den gios să fie de slujbă svintei besearicii și direpț spășenia lui și derept pomană sufletul soției sale jupîneasa* [14] *Marina și fiiul* [15] *lui Nicola și Constantin, Nastasica și Costadin, să fie de folosință acestor suflete împărăția*[16] *cerului și o dat în zilele mitropolitului Ștefan*[17] *și protopop Neacșul* ot *Belgrad, cum să fie neclătită den svîntă besearică. Iară cine să va ispiti să o ia de la svîntă besearică sau să o vîndză să fie*

[9] Vezi, în acest sens, și recenziile lui Al. Mareș, în LR, XXXIV, 1985, nr. 2, p. 146–150, și a lui E. Pavel, în CL, XXX, 1985, nr. 2, p. 168–169, la Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983.

[10] Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 64–162.

[11] Pentru reproducerea însemnărilor am utilizat transcrierea interpretativă, în stabilirea valorii slovelor chirilice orientîndu-ne după corespondențele precizate în *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 50 — 89; *Texte românești din secolul al XVI-lea*, [București], 1982, passim.

[12] Exemplar existent la BARSR, Filiala Cluj-Napoca, cota CRV 277.

[13] Scris: жȣпȣнȣл.

[14] Scris: жȣпънса; altă lecțiune posibilă: *jupin⟨ă⟩-sa*.

[15] Scris ȣ deasupra lui ю.

[16] Scris: Ѳпърацїа.

[17] Scris: стєфан.

procleat de Dumnezeu și de la svinții o(te)cĭ *318. Stefan*[18] *arhiepiscop*[19]. *Amin*" (p. 1—15).

Textul ilustrează particularități ale graiurilor vorbite în sud-vestul Transilvaniei, pe Mureșul mijlociu, printre care nesincoparea lui [e(i)] în *direpț, derept*, conservarea diftongului [iu] în *fiiul*, păstrarea africatei [ğ] în *gios*, folosirea formei iotacizate la un verb cu radicalul în [d]: *vîndză*.

O tipică însemnare de proprietate, avînd configurația unei liste de subscripție, este redactată pe filele unui exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, din 1699, existent la Ciuleni (CJ): „*Cu mila lui*[20] *Dumnedzău*[21], *această carte, anume* Poučenie, *o au cumpărat*[22] *direptu 21 de florinți, giumătate* am *dat eu, Handra Toma, 11 florinți dat protopop Mihaiu din Călata, Handri⟨i⟩ Ioță 3 mărieși, Jolda Antonie 3 horgoși, Nadre Gligă 6 crivaci, Dan Ion un florint, Tudzeale Lucă 100 de bani, Barbură Ion 3 mărieși, Costin Mihaiu 1 mărieș, Mete Creciun 34 de bani, Nedea Toaderii 1 mărieș, Cord Creciun 2 mărieși, Dărăcioaie 1 mărieș. Și să fie ⟨c⟩titoru Handra Toma, să poarte*[23] *de grije răzmirițe și în mîră*[24] *de preuți streini să u vadză cum ținu. Dară cine or*[25] *cumpăra, să or vinde, să or fura trecleat și procleați*[26] *să fii de 318 părinți din Nechiie. Pi viță, pe sămînță Handra să să u grijească. Scris-am în Ciula,* m(sc)a, *iul., 1 zi. Ai⟨i⟩ Domnului 1700. Protopop Mihaiu* ot *Călata*" (f. 271ᵛ—277).

Printre fenomenele pe care le consemnăm sînt păstrarea lui [e] în *streini* și a lui [u] aton în *preuți*, conservarea africatelor [dz] în *Dumnedzău* și, respectiv, [ğ] în *giumătate*, menținerea rostirii moi a lui [j] în *grije*, precum și forma rotacizată *mîră*. Textul mai conține un eșantion de nume de persoane, marcînd un anumit stadiu al consolidării numelui dublu, precum și coexistența formulelor antroponimice oficiale și a celor populare.

Tot pe un exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, din 1699[27], își așterne însemnarea protopopul Iancul din Geomal (AB), consfințind dania acestei cărți către Mănăstirea Mănăștur de la Cluj: „*Eu, popa Ionuțu de la Vidicul Chioarul*[28], *de la Prislop, am cumpărat aciste* Poočinie *în*[29] *bani gata 20 de florinți unguriști și* om[30] *dat la Mănăstirea Mă-*

[18] Scris: стєфан.

[19] Semnătură autografă, precedată de semnul invocației simbolice.

[20] Scris: лон.

[21] Scris: домнєѕъѹ.

[22] Scris: компърат.

[23] Scris: порте.

[24] Scris: мъръ.

[25] Scris: ѡрь; altă lecțiune posibilă: *o ar*.

[26] Scris т deasupra lui ц.

[27] Exemplar păstrat la BCU Cluj-Napoca, cota BRV, 115 A.

[28] Scris: киѡрѹл.

[29] Scris: ѳн.

[30] Scris: ѡм; altă lecțiune posibilă: *o am*.

năsturu de la Cluj într-acista chip să-i fie la mănăstire pînă va trăbui feciorului miu Simion sau [31] *fetii mile* [32], *Petcă, atunci să se poate*[33] *luo*[34] *de la besărecă la mărăducul* [35] *mi[u], c-am dăt bani⟨i⟩-mi* [36], *nu a besăricii, nici satului, cari am făcut cu soțul, anume Ion, și pohtim într-a cui mînă va fie să ne pomenească la svînta leturghie. Ionuțu, Ion* [37], *Simion, Petcă, Lucaciu, Ion, Toma, Șimon, Todură, Gligorie. Scris-am 1701, fevruar* [38], *în 3 zile* [39]. *Protopop Iancul de la Geomal*" (f. 226ᵛ—235).

Notița este edificatoare pentru expansiunea unor fenomene de limbă, printre care conservarea rostirii etimologice cu [v] netrecut la [f] în *svînta*, păstrarea laringalei [h] în forma verbului *pohti*, durificarea lui [r] în *trăbui*, amplificarea cu [-a] deictic a adjectivului demonstrativ de apropiere : *acista chip*. Menționăm și o variantă lexicală diferită de cea înregistrată în DLR : *mărăduc*, cu sensul de „urmaș, descendent".

Ultima glosă pe care o transcriem de pe un *Chiriacodromion* din 1699 aparține lui popa Simion din Călățele (CJ), care notează în 25 aprilie 1709 : „*Această sfîntă carte îi cumpărat de Ștefenuț din Călățea pentru că i-au omorit* [40] *un fecior o fată a lui Vitcă Crăciun, anume Nastea, adecă pentru dilcoșie* [41] *și dat la besearecа din Călățeale și un clopot. Deci cine va citi pre ea să dzică* [42] *să iarte Dumnădzău păcatele. Cine o va fura să fie afurisit de 318 părinți sfinți. Scris-am eu, popa Simion din Călățeale. Ai⟨i⟩ Domnului 1709*, m(s)ca *april*, *25* dnĭ" (f. 3—14).

Observăm prezența în text a unor fonetisme ca *besearecă*, în care [e] medial aton s-a conservat, neevoluînd încă la [i] prin disimilare, fenomen întîlnit și în însemnările anterioare, păstrarea lui [e] etimologic și în *adecă*, ocurența africatei [dz] în *dzică*, *Dumnădzău*, precum și un arhaism fonetic în *omorit*, cu o formă apropiată de etimon, pe de altă parte, însă, nevelarizarea vocalei anterioare [i] după [r] forte putîndu-se datora încadrării în grupa verbelor de conjugarea a IV-a terminate în [-i].

Alcătuirea unui corpus cît mai complet al însemnărilor românești din secolele al XVI-lea — al XIX-lea rămîne, așadar, ca un deziderat de maximă stringență, putîndu-se institui în acel gen de lucrări capabil să deschidă noi orizonturi atît studiilor de istorie a limbii române, cît și unor discipline conexe.

[31] Scris : съѹ.

[32] Scris : мнл.

[33] Scris : потє.

[34] Scris : лѹѡ ; altă lecțiune posibilă : *luoa*.

[35] Scris : мъръдѹкѹл.

[36] Scris : бани ми.

[37] Scris : їѡнь ; altă lecțiune posibilă : *Ioan*.

[38] Scris : фєр.

[39] Scris : зил

[40] Scris : ѡморит.

[41] Scris : дилкотїє, variantă a lui *ghilcoșie*, cu sensul de „omucidere", derivat românesc, neînregistrat în dicționare, de la *ghilcoș*.

[42] Scris : ѕик.

POUR UN CORPUS DES NOTICES MANUSCRITES ROUMAINES

(Résumé)

L'auteur plaide pour la constitution d'un corpus complet et rigoureux des notes olographes des XVIe—XIXe siècles découvertes dans les anciens livres imprimés et dans les manuscrits roumains. Ayant une grande valeur documentaire historique et linguistique, ce genre de textes non-littéraires manifeste fidèlement, à un degré plus remarquable que les textes traduits, l'état de la langue parlée à l'époque de leur rédaction, et même à des époques antérieures. Ils nous fournissent donc de précieuses indications concernant l'attestation de phénomènes phonétiques dialectaux et de formes et lexèmes sortis d'usage, peu connus ou régionaux, ce qui est illustré par les exemples choisis par l'auteur.

Noiembrie 1988 *Institutul de Lingvistică și Istorie Literară*
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

VASILE ARVINTE, STELIAN DUMISTRĂCEL, ION A. FLOREA, ION NUŢĂ, ADRIAN TURCULEŢ, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1987, XXXIV + 284 p. + [broşura] *Date despre localităţi şi informatori*, 420 p.

1. Cu acest prim volum de hărţi lingvistice, însoţit de unul introductiv, sub formă de broşură, ce cuprinde date despre localităţi şi informatori, seriei atlaselor româneşti pe regiuni, concepute cu 30 de ani în urmă, i se adaugă o realizare de mare prestigiu [1].

Anchetarea sistematică a graiurilor din Moldova şi Bucovina şi elaborarea atlasului lingvistic al acestor regiuni istorice care şi-au adus o contribuţie inestimabilă la făurirea limbii şi culturii române moderne prin numeroşi mari scriitori, artişti şi oameni de ştiinţă, originari din aceste ţinuturi, au revenit, firesc, dialectologilor din Iaşi.

Rezultat al unei îndelungi şi fructuoase colaborări a cinci cercetători şi cadre didactice de la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor şi de la Facultatea de Filologie a Universităţii „Al. I. Cuza", cu mare experienţă şi pricepere în cercetarea graiurilor populare, *Atlasul lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*, vol. I (NALR — *Mold. Bucov.*) se distinge, precizăm de la început, prin mulţimea informaţiilor pe care le pune în circuitul ştiinţific, prin rigoarea şi adîncimea cercetării în toate fazele, de la anchetele preliminarii pînă la publicarea materialului cules, prin ţinuta ştiinţifică elevată, ca şi prin calitatea ireproşabilă a execuţiei grafice (geograf principal Eugenia Achiţei, cartograf principal Aneta Macovei), tehnice şi tipografice (redactor Doina Popescu, tehnoredactor Elena Spiru).

NALR — *Mold. Bucov.* cercetează graiurile de pe teritoriul cuprins între Carpaţi şi Prut, făcînd joncţiunea cu NALR — *Muntenia şi Dobrogea*, la sud, cu NALR — *Transilvania*, la vest, cu ALRR — *Maramureş*, la nord-vest şi cu ALM (*Atlasul lingvistic moldovenesc*) [2], la est şi nord.

1.1. Sînt anchetate 210 localităţi (numerotate de la 461 la 670) [3]. Potrivit principiilor NALR, toate localităţile anchetate în ALR I (Sever Pop) şi ALR II (Emil Petrovici), ca şi majoritatea celor din atlasul lui G. Weigand (WLAD) sînt cuprinse în reţea [4]. În comparaţie cu ALR (anchetele I şi II la un loc), densitatea reţelei (una din trăsăturile esenţiale care conferă valoare atlaselor pe spaţii restrînse) este de 3,6 ori mai mare, respectiv numărul punctelor de anchetă în NALR—*Mold. Bucov.* este de 4,6 ori mai mare decît în ALR I (cu 48 de localităţi anchetate în aceeaşi regiune) şi de 21 de ori mai mare decît în ALR II (cu numai 10 localităţi). Dacă scădem localităţile anchetate în ALR I şi II (58) şi în WLAD (48, din care 13 comune cu ALR) reiese că graiurile din 117 localităţi au fost cercetate pentru prima dată prin anchete dialectale [5].

În spaţiul destinat atlasului, desimea reţelei a fost stabilită în funcţie de situaţia demografică şi de cea lingvistică, în urma unei prealabile documentări. S-au făcut anchete în aşezări rurale vechi, dar şi în localităţi mai noi, cu populaţie provenită din regiunile învecinate (Tran-

[1] Din această serie au apărut pînă în prezent: NALR—*Oltenia*, vol. I—V, Bucureşti 1967—1984; NALR—*Banat*, vol. I, Bucureşti, 1980; ALRR—*Maramureş*, vol. I—III, Bucureşti, 1969—1973. Sînt în curs de publicare: NALR—*Transilvania*, vol. I; NALR—*Muntenia şi Dobrogea* şi NALR—*Crişana*.

[2] Vol. I, partea I şi II, vol. II, partea I şi II, Chişinău, 1968—1973. Cele 4 volume cuprind 1035 de hărţi lingvistice, din care 35 sînt „hărţi de generalizare", sintetice, şi 4 broşuri anexe.

[3] Pe judeţe, punctele de anchetă se repartizează astfel: Suceava (43), Botoşani (29), Neamţ (23), Iaşi (28), Bacău (25), Vaslui (27), Galaţi (22), Vrancea (13).

[4] Pentru informaţii mai detaliate despre NALR—*Mold. Bucov.*, a se vedea: V. Arvinte, *Atlasul lingvistic al Moldovei şi Bucovinei (ALMB)*, în AnL, XXI, 1970, p. 5—13; Stelian Dumistrăcel, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Probleme ale elaborării*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 547—558; idem, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Probleme ale elaborării (II)*, în AnL, XXV, 1976, p. 55—64; *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina* [masă rotundă, realizată de Dorin Obreja], în „Cronica", XXIII, 1988, nr. 2, p. 6.

[5] Se ştie însă că Weigand a folosit un chestionar fonetic foarte redus (114 întrebări), astfel că şi localităţile din reţeaua WLAD au fost anchetate pentru prima dată cu un chestionar dezvoltat.

silvania, Muntenia), identificate pe baza documentelor istorice şi a particularităţilor de grai [6], în cîteva localităţi cu populaţie bilingvă şi în cîteva oraşele [7] cu locuitori ocupaţi, preponderent, tot în agricultură, spre a se obţine informaţiile necesare unor viitoare studii interdisciplinare, de sociologie lingvistică.

1.2. Cei cinci autori ai NALR — *Mold.Bucov.* sînt în acelaşi timp şi anchetatori, specialişti, cunoscători ai graiurilor populare şi ai realităţilor rurale, originari, cu excepţia unuia, din regiunea cercetată. Teritoriul a fost împărţit în cinci zone de anchetă: nord-vest (Bucovina — anchetator A. Turculeţ, 41 de puncte), nord-est (Cîmpia Moldovei — I. Nuţă, 45 de puncte), centru-est (Podişul Central Moldovenesc — V. Arvinte, 28 de puncte), centru-vest (bazinele Bistriţei şi Trotuşului — I. A. Florea, 48 de puncte), sudul Moldovei (St. Dumistrăcel, 48 de puncte). Din *Prefaţă* (p. VI) aflăm că au participat la numeroase anchete şi pentru înregistrări de texte cercetătorii Doina Hreapcă, Ion Horia Bîrleanu, Cecilia Zoler, Dragoş Moldovanu, Zamfira Mihail şi Ioan Oprea şi profesorii universitari Gavril Istrate şi Ştefan Giosu [8].

1.3. Pentru chestionarul general s-a folosit cîte un singur informator (principal) într-o localitate [9], selectat după cele mai riguroase principii statornicite în disciplină, iar pentru chestionarele speciale (întrebările 2001—2543), mai mulţi informatori diferiţi, pricepuţi în ocupaţiile şi meseriile a căror terminologie se urmărea. De apreciat este şi anchetarea unor foşti informatori ai lui Sever Pop pentru ALR I (ex. pct. 464).

1.4. Notarea materialului dialectal s-a făcut după metoda directă, impresionistă, cu excepţia unor localităţi din zona anchetată de A. Turculeţ, în care s-a aplicat metoda indirectă, răspunsurile fiind înregistrate pe bandă de magnetofon şi transcrise ulterior. Pentru unificarea metodei de anchetare şi notare s-au întreprins mai multe anchete preliminare, de probă. Unele răspunsuri îndoielnice au fost verificate fie pe loc, prin revenirea la întrebare, cu acelaşi informator, fie ulterior, în anchetele suplimentare efectuate în 20 de localităţi [10].

2. Volumul I al NALR — *Mold. Bucov.* cuprinde răspunsurile la 234 de întrebări din primul capitol al *Chestionarului* NALR [11], referitor la „corpul omenesc (părţile corpului, boli, însuşiri fizice şi morale)" (ch. 58—463), publicate sub formă de hărţi lingvistice mari (în total 105 hărţi, numerotate de la 3 la 107) şi sub formă de liste de cuvinte (MN = material necartografiat), în transcriere fonetică, pe 43 de planşe (129 de chestiuni) [12]. De interes lingvistic sînt şi hărţile ce conţin numele popular al localităţilor anchetate (J) şi numele colectiv al locuitorilor din localităţile anchetate şi din regiune (1—2), întocmite pe baza unor întrebări din chestionarul introductiv. În plus, volumul mai conţine 92 de hărţi mici interpretative, analitice şi sintetice, numerotate cu cifre romane, situate fie în colţul din stînga jos al hărţilor mari la care se referă (h. I—LXXIV), fie la urmă, în continuarea hărţilor mari, cîte două pe o pagină.

Acestora li se adaugă un aparat ştiinţific auxiliar deosebit de valoros pentru interpretarea datelor din hărţi şi util pentru consultarea atlasului: *Prefaţa*, semnată de autori, care cuprinde şi o bogată bibliografie a studiilor în care a fost utilizat o parte din materialul atlasului, mai mulţi indici (al cuvintelor-titlu, al hărţilor interpretative şi al termenilor cuprinşi în hărţi şi în listele cu MN), transcrierea fonetică, abrevieri şi mai multe hărţi introductive (harta fizică şi administrativă a regiunii anchetate, 5 hărţi cu caracter istoric şi una demografică, sugestive pentru interpretarea ariilor lingvistice de pe teritoriul cercetat, o hartă cu numele oficial al localităţilor şi una cu zonele anchetate de autorii atlasului).

2.1. Hărţile mari, cîte una pe două pagini, reprezintă punctual, după metoda clasică, formele dialectale din spaţiul cercetat într-o transcriere fonetică de mare precizie şi fineţe, unitară, în ciuda numărului mare de anchetatori.

[6] Vezi V. Arvinte, *op. cit.*, p. 8.

[7] Vezi St. Dumistrăcel, *op. cit.*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 550.

[8] Din lista intitulată *Data anchetelor, anchetatori (şi participanţi)* de la sfîrşitul volumului introductiv anexat (NALR—*Mold. Bucov. Date*, p. 404—419) reiese că în 39 de localităţi ancheta s-a desfăşurat cu participanţi (între 1 şi 3 la o anchetă), printre aceştia aflîndu-se şi unii dintre anchetatorii principali. Experienţa este interesantă. Nu se specifică însă care a fost contribuţia reală a participanţilor la ancheta cu chestionar, în afară de unificarea metodei de anchetare, şi care au fost efectele procedeului.

[9] În cîteva localităţi din zona nord-vestică (468, 484, 493, 555), din diferite motive (vîrstă, părinţi din altă comună etc.) ancheta s-a repetat cu un alt informator principal, considerat mai potrivit, iar răspunsurile celui dintîi au fost date în atlas doar cînd prezentau variante lexicale şi morfologice.

[10] Vezi NALR—*Mold. Bucov. Date*, p. 419 şi *Prefaţă*, p. VI.

[11] Publicat în FD, V, 1963, p. 157—272.

[12] Cu unele excepţii, au fost lăsate pentru a fi publicate ulterior doar verbele din acest prim capitol.

Diferenţele de notare, recunoscute de autori, inerente într-o astfel de lucrare, sînt nesemnificative şi nu dau naştere la arii false. Remarcăm însă diferenţe mai mari faţă de transcrierea din ALR I. Dăm cîteva exemple, selectate la întîmplare: *zănúŋk, zẹ́ni, măsẹ́, încrušišẹ́t* (în ALR I, h. 57, 20, 30, 58), dar *ženúŋk, zẹ́ni măsă, încrušišắt* (în NALR — *Mold. Bucov.*, h. 86, 28, 21. 53), în aceleaşi puncte, forme notate de toţi anchetatorii [13], care nu pot fi explicate prin evoluţia graiurilor între cele două anchete.

2.2. În listele cu MN, răspunsurile, importante pentru arealogia întregului teritoriu dacoromân, sînt redate integral, în transcriere fonetică, grupate pe tipuri lexicale, în ordine descrescîndă a frecvenţei tipurilor şi formelor, cu indicarea punctelor cartografice şi, uneori, a comentariilor informatorilor şi anchetatorilor.

2.3. Titlurile hărţilor şi ale chestiunilor MN, traduse în limba franceză, sînt urmate de bogate liste de corespondenţe cu atlasele lingvistice româneşti şi cu alte atlase romanice, în vederea utilizării cu uşurinţă a atlasului de către romanişti.

2.4. Notele grupate sub II, în legendele hărţilor, aduc informaţii suplimentare şi contribuie la interpretarea corectă a termenilor din hărţi. Sînt comentarii ale informatorilor (dar uneori şi observaţii ale anchetatorilor) în legătură, de obicei, cu obiectul a cărui denumire se urmăreşte sau cu denumirea ca atare, redate în transcriere fonetică sau literarizate. Se consemnează explicaţii, reveniri, corectări, precizări, asociaţii spontane, tot ce ar putea aduce un plus de informaţie pentru citirea corectă a hărţii. Comentariile informatorilor oferă numeroase sugestii pentru întocmirea unor noi chestionare dialectale mai cuprinzătoare.

Observaţiile de sub II ale anchetatorilor se referă la modul de pronunţare, la descrierea gesturilor informatorilor, a succesiunii răspunsurilor. Pentru a arăta că un răspuns a fost dat după revenirea asupra întrebării, autorii au folosit un semn special [ρ], pe care l-au adăugat celor existente în transcrierea NALR [14].

2.5. Întocmite cu înaltă profesionalitate şi desenate excelent, hărţile de mic format ar putea constitui un alt atlas, interpretativ, asemeni ALRM. Valorificînd experienţa acumulată în acest domeniu, autorii au perfecţionat atît metodele de reprezentare a fenomenelor pe hartă, cît şi conţinutul hărţilor. Numărul hărţilor mici, după indicele tematic, este de 106 (57 fonetice, 12 morfologice, 37 lexicale), mai mare decît 92, cum ne indică cifra de ordine, deoarece, realizatorii atlasului, printr-o ingenioasă combinaţie a mijloacelor de reprezentare grafică a fenomenelor (combinaţii de haşuri, linii, simboluri din figuri geometrice, cifre, litere etc., inclusiv spaţiul alb „nereprezentat"), au reuşit să înfăţişeze pe aceeaşi hartă, cu claritate, cîte două sau trei fenomene diferite. Hărţile sintetice, de frecvenţă, de la sfîrşitul volumului, realizate, fiecare, pe baza mai multor chestiuni, cu posibilitatea refacerii hărţii analitice a fiecărui cuvînt în parte (ex. h. XC urmăreşte un fenomen fonetic în 12 cuvinte diferite), alcătuiesc cea mai exactă descriere de pînă acum (îndeosebi sub aspect fonetic) a graiurilor din Moldova şi Bucovina. Pentru noutatea şi complexitatea lor se cer menţionate hărţile XV, LVII, LXXIII, care reprezintă „diferenţe stilistice, semantice şi de frecvenţă (formulate de informatori)".

2.6. Instrument indispensabil pentru valorificarea lexicală a atlasului, indicele (p. XV—XXXIV) cuprinde în formă literarizată (literalizată) toate cuvintele din hărţi şi din planşele MN. Spre deosebire de NALR — *Ban.* şi ALRR — *Mar.*, numerele punctelor cartografice se indică numai cînd un cuvînt a fost înregistrat în mai puţin de 5 puncte, iar pentru MN, se trimite la numărul planşei şi al chestiunii. Indicele mai prezintă avantajul că formele dialectale sînt literarizate de realizatorii atlasului, cei mai autorizaţi cunoscători ai graiurilor anchetate, evitîndu-se astfel transliteraţiile automate, după ureche.

2.7. Volumul introductiv NALR — *Mold. Bucov. Dale*, publicat ca anexă, ca şi cel al NALR — *Ban.*, întocmit pe baza răspunsurilor la chestionarul introductiv (întrebările 1—57), conţine informaţii necesare interpretării materialului din întreaga lucrare. El oferă date preţioase pentru onomaşti, foneticieni, lexicologi, dar şi pentru folclorişti, etnografi, sociologi, istorici etc. şi va constitui, desigur, o sursă importantă pentru multe studii viitoare. Sînt cuprinse aici, practic, 210 micromonografii ale localităţilor anchetate (aşezare, nume, primă atestare, tradiţia locală despre originea localităţii, locuitori, părţile satului, toponimie, nume, prenume, porecle, grai, obiceiuri, deplasări etc.). Pentru prima dată se publică la un loc un număr atît de mare de toponime şi antroponime din regiunea cercetată, într-o riguroasă transcriere fonetică. Tabloul onomastic al localităţilor se amplifică prin adăugarea numelor şi poreclelor informatorilor principali şi secundari. În text, autorii mai reţin şi alte numeroase cuvinte dialectale ce intervin

[13] Asemenea diferenţe au fost semnalate şi între ALR I şi ALR II (vezi E. Petrovici, în *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes*, Bucureşti, 1959, p. 185). Ele se referă la nuanţe, neiind pertinente pentru sistemul fonologic.

[14] Vezi St. Dumistrăcel, *op. cit.*, în LR, XXV, 1976, p. 552. Pentru ca harta să nu fie prea încărcată, între comentariile de sub II au fost incluse însă şi răspunsuri propriu-zise.

în răspunsurile informatorilor[15]. Întocmirea unui indice alfabetic al cuvintelor din broşură (toponime, antroponime, alte cuvinte) ar fi uşurat mult consultarea lucrării.

3. Cum redactarea unui atlas cere un uriaş efort de coordonare, unele mărunte scăpări sau inconsecvenţe sînt aproape de neînlăturat, căci atenţia colaboratorilor trebuie să se concentreze în primul rînd asupra corelării aspectelor esenţiale. Semnalăm mai jos cîteva, cu precizarea că sînt foarte puţine.

3.1. Se întîlnesc, sporadic, unele neconcordanţe între literarizările formelor dialectale în hărţile mici şi în indice: h. 6: *cucoş* în harta mică (pentru *cucoş* şi *cocoş*) // în indice, *cocoş*; h. 11: *ğilan, ğilău* 'blond' // *ghilan, ghilău* (cf. şi *ghili* pentru *bili*, în DEX, s.v.); h. 25: *gunoi* (pentru *gnoi*) // *gnoi*; h. 55: *gingé* // *gingea*; h. 63; *inghiflitoare* // *înghiflitoare* şi *înghiflăloare*; h. 71: *năduşală* // *năduşeală*. Alte situaţii: h. 21: *l'ork* (pct. 604), în indice, *lorchi*; h. 106; *rea*, are în indice variantele *ra, ră*, dar *măsea* (h. 53) este fără variante.

3.2. Se mai pot observa, izolat, cîteva omisiuni sau substituiri de cifre sau forme, în indice sau în hărţi: h. 1: termenii privind numele colectiv al locuitorilor nu sînt cuprinşi în indice, inconsecvenţă întîlnită şi în ALRR—*Mar.* şi în NALR—*Ban.*, în pct. 601 lipseşte răspunsul *mărăştén*[i], în harta mică n-a fost inclusă şi varianta *-ani* a sufixului (cf. *solcani*); h. 2: toţi termenii figurează în indice cu trimitere la h. 1; h. 6: de la pct. 464 şi 467 se trimite prin semn convenţional la note, care nu au fost scrise; h. 72: în indice nu apare o formă *ghiunghi* 'junghi' (cf. însă *ghenunchi* pentru *genunchi*); h. 86: în pct. 468, 481 s-a notat *gheanunche*, nu (şi) *geanunche*, cum se arată în indice (la fel, 46/468), iar titlul h. LXIV „Sunetul *ğ* în «genunchi»" e greşit, autorii referindu-se, desigur, la *ğ*.

3.3. În cîteva hărţi interpretative au fost incluse şi răspunsuri care, deşi nu sînt greşite, nu definesc (numai) obiectul la care se referă întrebarea[16]. Din precizările unor informatori, reproduse în note, reiese că termenul *bolfă* pentru 'cucui' (h. 6) nu este, peste tot unde a fost obţinut, propriu-pentru „bosse (au front)", căci se referă, cel puţin în 6 puncte (din 19), la o umflătură mai mare, cu puroi, situată în orice parte a corpului. În aceeaşi situaţie se află, credem, termenii *puhăială* (pct. 463), *gnoi* (pct. 464) pentru 'urdori' (h. 25) şi *stomac, maţ* (h. 63) pentru 'esofag'.

3.4. Lista de *Completări* la corespondenţele cu alte atlase (planşa 44, p. 283) poate fi continuată. Hărţile 4—6, 17, 18, 21, 25, 35, 42, 47, 63—65, 67, 71, 73, 74, 100 din NALR — *Mold. Bucov.* au corespondenţe în ALM vol. II, partea a II-a, în capitolul „corpul omenesc" (h. 722—783). La fel: h. 91 (în ALM 96), pl. 20/287 (ALM 359), pl. 21/288 (ALM 76), pl. 40/443 (cf. ALM 779), h. 48 (şi ALM 762), h. 75 (şi ALM 736), pl. 5/94 (şi ALM 434), h. 103 (ALM 766, nu 822), pl. 18/270 (ALM 200, nu 290), pl. 28/329 (ALM 253, nu 255).

Corespondenţele cu alte atlase romanice se mai pot completa prin trimiteri la atlasul Corsicii al lui G. Bottiglioni, inclus în lista de abrevieri (p. XIV) sub sigla ALCo, dar neutilizat, care în vol. I (h. 1—200) şi, sporadic, în celelalte, conţine numeroşi termeni referitori la corpul omenesc[17], ca şi la atlasul Gasconiei (ALG), vol. IV (h. 1093—1608).

4. Din bogatul conţinut al volumului, cum spaţiul nu ne permite o prezentare mai detaliată, menţionăm doar că multe hărţi (sau chestiuni MN) ilustrează marea unitate a graiurilor dacoromâne, căci cuprind elemente lexicale comune cu alte regiuni, atestate în toate cele 210 puncte, prezentînd doar variante fonetice sau morfologice pe teritoriul cercetat (ex. *cap, păr, frunte, limbă, buză, carne, sînge, des. sănătos* etc.), în timp ce altele dovedesc marea varietate a graiurilor populare: „rotulă" (h. 87), „saşiu" (h. 21), „slab" (h. 47), „omuşor" (h. 21, pentru care, de ex., se înregistrează 58 de termeni şi variante, faţă de 19 în ALR I, h. 33, o creştere de 3 ori a numărului de forme la o reţea de 4,6 ori mai mare de puncte anchetate). Între termenii consideraţi caracteristici pentru Moldova, *ciolan* coexistă, pe întreg teritoriul, cu *os* (h. 66), *mai*, cu *ficat* (h. 77), *rărunchi*, cu *rinichi* (h. 78).

Alţi termeni se constituie în arii mai mari sau mai mici, mai mult sau mai puţin unitare, contribuind la caracterizarea graiurilor din diferite zone ale regiunii: a) în n o r d-v e s t (prin Bucovina şi în jur): **albineţ** / (în alte zone) *blond, bălan* etc., **amorţit** / *răguşit*, arm 'coapsă' /

[15] Pentru cititorul din alte zone dialectale, unii termeni, al căror înţeles nu se desprinde din context, au fost glosaţi.

[16] Hărţile mari reproduc răspunsurile informatorilor, în care se reflectă gradul de precizie al întrebărilor şi felul cum au fost înţelese (vezi constatările autorilor, în h. 33). Unii termeni consideraţi improprii, ca de exemplu *coapsă* 'ţeastă' (h. 5/568), au fost verificaţi şi subliniaţi. Hărţile mici, interpretative, nu includ, pe cît se poate, termeni improprii.

[17] Cele cîteva trimiteri la ALCo nu se referă la atlasul lui Bottiglioni, ci la cel al lui Gilliéron, despre care, vezi I. Iordan, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, 1962, p. 255. Aceeaşi constatare pentru ALRR—*Mar.* şi NALR—*Olt.*

mușchi, pulpă, **boldane** / *ouăle piciorului, ouşoare*, **bureţi** / *pistrui*, **ernci** / *șele* 'șale', **cocoș (cucoș)** / *cucui*, **cură** (cure) / *curge*, **cute** / *arcer*, **giltan (gîtlan)** / *gîtiță, gîtlej*, **fișeli** / *șuier, fluier*, **holcă** / *gălăgie*, **lău (lăi, lai)** / *căruț, sur*, **mătrici** / *varice*, **năframă, năfrămiță** / *batistă*, **șepelit (cepelit** etc.) / *șepeleag, cepeleag* 'peltic'; b) în nord-est: **alunițe** / *alunică, alună*, **(plămîni, plămîi) albi** / *plămîni, plămîi*, **hîră** / *mătreață*, **(plămîn, mai) negru, maieră neagră** / *mai, ficat*; c) în nord: **gîtiță** / *gîtlej, beregată* etc., **nigel (ningel)** / *negel, neg*, **plămîi** / *plămîni*, **tidvă** / *tîvdă*, **urdori (urdori** etc.) / *puchini, puchene*; d) în sud: **beregată** / *gîtiță, gîtlej*, **bonlav** / *bolnav*, **boșorog** / *vătămat*, **burtă** / *pîntece*, **cîș** / *cioni, ciung*, **gîrîi** / *rîgîi*, **scrîntit (scrintit)** / *sclintit (sclintit)*, **strămut** / *strănut, stărnut*; e) în sud-est: **bonturi** / *ouşoare, ouăle piciorului*, **guşă** / *bărbie*, **luminița (ochiului)** / *lumina ochiului* 'pupilă', **strună** / *strungă*; f) în sud-vest: **cocoașă** / *gheb, ghebă, ghibă*, **neg** / *negel, nigel*, **țurloi (țurlui, țîrloi)** / *fluierul piciorului*; g) în vest: **creier** / *crier*, **ouăle (piciorului)** / *ouşoare*, **uimă** / *udmă*.

5. Remarcabil succes al dialectologiei românești și romanice, NALR. — *Mold. Bucov.* se înscrie, pentru totdeauna, în rîndul lucrărilor de referință fundamentale ale limbii române și onorează colectivul care l-a elaborat.

Publicarea volumului prezentat este rezultatul efortului conjugat al mai multor instituții, între care amintim Academia R. S. România, Ministerul Educației și Învățămîntului, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, Editura Academiei R. S. România, ca și a numeroși colaboratori (cartografi, dactilografi, redactori tehnici, tipografi etc.), cărora li se cuvin cele mai calde elogii.

Ne exprimăm în același timp speranța că forurile în drept vor asigura pe viitor publicarea, în ritm susținut, a celorlalte volume, a tuturor atlaselor dialectale, ca mărturie, peste veacuri, despre înfățișarea de azi a graiurilor dacoromâne.

Noiembrie 1988

I. Faiciuc
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

MIOARA AVRAM, *Probleme ale exprimării corecte*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, 270 p.

Volumul de care ne ocupăm, apărut la scurt timp după *Gramatica pentru toți*, sub aceeași semnătură a Mioarei Avram, tot în Editura Academiei, prin caracterul său antologic facilitează consultarea, în parte, a studiilor publicate între anii 1954 și 1986, unele expuse ca prelegeri, comunicări la diferite manifestări științifice din țară sau la ședințele organizate de către Comisia pentru Cultivarea Limbii Române a Academiei R. S. România.

Autoarea, după cum precizează în *Cuvînt-înainte*, se adresează „tuturor celor interesați de însușirea conștientă a normelor de exprimare corectă și de cunoaștere a problemelor limbii române în etapa actuală a istoriei ei" (p. 6), deci nu (sau nu numai) celor care pun întrebarea „cum e corect?", ci celor (sau în primul rînd celor) care adaugă și „de ce?", în consecință fiind descrise și explicate, întotdeauna pe baza unui bogat material ilustrativ extras din cele mai variate surse, categorii de fapte, nu cazuri izolate.

Enumerarea celor șapte capitole în care a fost structurat volumul după tematica principală a contribuțiilor este în măsură să ilustreze mulțimea și varietatea aspectelor cercetate: I. *Probleme generale*, II. *Ortoepie și ortografie*, III. *Gramatică*, IV. *Punctuație*, V. *Vocabular*, VI. *Formarea cuvintelor*, VII. *Frazeologie*. Materialul prezentat poate fi clasificat și după diverse alte criterii. Există articole care tratează probleme generale — cele plasate la deschiderea volumului sau a fiecărei secțiuni, în care se comentează relația cultivării limbii cu unitatea limbii naționale, cu educația, cu celelalte domenii lingvistice sau se definesc unele concepte ca normă, variantă, ortografie, punctuație — și articole, majoritatea, care tratează aspecte concrete (accentuarea substantivelor feminine în *-i-e*, forme flexionare cu sau fără *-a*, genitiv-dativul unor substantive în *-ie*, folosirea pronumelui *care*, sensul unor cuvinte, repetiții, pleonasme etc.). Din punctul de vedere al ineditului, problemele sînt fie (aproape) nerelevate pînă acum (numerale ordinale corespunzătoare numerelor mari, verbe cu *auto-* construite cu pronumele reflexiv în dativ, distribuția regională a adverbelor restrictive *numai* și *decît*, evoluția unor negații auxiliare, bara oblică — un nou semn de punctuație, exprimarea orală a semnelor de punctuație, formații recente compuse cu topica determinant + determinat, întrebuințări actuale ale substantivului *idee* etc.), fie insuficient lămurite sau cu soluții controversate (accentuarea formelor de perfect simplu, întrebuințarea literei *â*, flexiunea substantivelor feminine terminate în *-(i)oare*, conjunctivul fără *să*, acordul etc.); în toate cazurile însă Mioara Avram dovedește originalitate în structurarea datelor și în argumentare. După destinație, se disting articole care vizează în special

şcoala, procesul de învăţămînt (*Şcoala şi cerinţele actuale ale predării ortografiei şi ortoepiei, Gramatica şi cultivarea limbii în învăţămînt, Formarea cuvintelor şi cultivarea limbii* etc.), atenţie primordială acordîndu-se aspectelor aplicative (soluţii pentru evitarea repetării supărătoare a pronumelui relativ *care*, exerciţii vizînd contragerea propoziţiilor sau dezvoltarea părţilor de propoziţie, îndrumări pentru predarea şi învăţarea în şcoală a acordului, a procedeelor de formare a cuvintelor etc.) şi articole cu caracter mai pronunţat descriptiv-teoretic, interesînd în mod deosebit pe specialişti (*O specie modernă a atributului în dativ şi alte proleme ale determinării atributive, Condiţii gramaticale de folosire a conjunctivului fără să, Există un genunziu trecut în limba română?* etc.).

„Aceste contribuţii ... — spune autoarea — se armonizează prin orientarea comună spre corectarea unor abateri de exprimare şi spre popularizarea normelor limbii literare actuale"; am adăuga, pe lîngă strădania de a face cunoscute normele, şi pe aceea de a le formula, o parte din analize reprezentînd baza teoretică a soluţiilor adoptate în cele mai recente lucrări normative (*Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, DOOM, şi *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, ÎO, ediţia a IV-a).

Maniera în care sînt prezentate faptele este exemplară ca expunere şi argumentaţie, adecvată unei lucrări academice, cartea depăşind, şi sub acest aspect, condiţia tradiţională a unei lucrări de cultivare a limbii. Problemele abordate sînt studiate profund, fără a se neglija nici un amănunt, implicat direct sau tangent, care poate contribui la elucidarea temei vizate. Mioara Avram, cunoscînd foarte bine gramatica românească (este unul dintre autorii principali ai *Gramaticii* Academiei, conducînd colecţia de volume privind formarea cuvintelor) şi dispunînd de un material concret exhaustiv (a fost redactor responsabil la DOOM), clasifică şi descrie, motivează, combate sau susţine, explică fenomenele selectate pentru cercetare, invocînd tot ce se poate: originea, evoluţia istorică cu recunoaşterea perioadei de tranziţie, tendinţele actuale, utilizarea în diferite stiluri funcţionale, mai ales în literatură, situaţia în graiuri, interferenţa diverselor compartimente ale limbii, influenţa factorilor extralingvistici, socioculturali etc. Menţionez cu intenţia de exemplificare a viziunii personale pe care o aduce lingvista, receptivă la nou, că o problemă veche ca despărţirea în silabe este corelată cu condiţiile actuale de transmitere a informaţiei, cînd se impune a ţine seama nu numai de oameni, ci şi de maşini, din cauza cărora nu se pot aplica unele reguli obişnuite, chiar dintre cele de natură fonetică. Ideea extinderii regulilor de inhibare proprii calculatorului şi în pedagogie este interesantă şi, aplicînd-o la cuvintele în care acelaşi grup vocalic este interpretat diferit de către vorbitori, ca diftong (triftong) sau ca hiat (*obiect, teatru, croazieră, fermoar, cuarţ, acuarelă*), ar scădea erorile de silabaţie.

De obicei, expunerile conţin referiri critice la părerile susţinute anterior, pornind de la primele gramatici şi pînă la lucrările recente, astfel încît putem descifra, în bibliografia românească citată, un adevărat istoric al problemelor de cultivare a limbii. În felul acesta, primii noştri gramaticieni se bucură de „reabilitarea măcar parţială deocamdată" (p. 141). Surprinde diversitatea opiniilor formulate de-a lungul anilor cu privire la majoritatea fenomenelor discutate; precum şi varietatea soluţiilor propuse în gramaticile mai vechi, în monografiile gramaticale de astăzi, în manualele pentru străini, şi de-a dreptul şochează ezitările, inconsecvenţele, chiar greşelile din lucrări normative actuale.

O menţiune specială merită utilizarea ALR I şi II, a culegerilor de texte dialectale, ca surse autentice pentru atestarea unor forme sau, mai ales, pentru delimitarea teritorială a unor fenomene (vezi, de exemplu, dezbaterea privind perfectul simplu sau unele particularităţi sintactice regionale în dacoromână).

Utilitatea cărţii de faţă în procesul predării şi însuşirii normelor de exprimare corectă în şcoală derivă din îndrumările generale, teoretice şi practice, din semnalarea unor deficienţe ale programelor şi manualelor şcolare, cu propuneri de îndreptare, din demonstraţiile concrete ale unor teme care se cuvine a fi tratate la orele de limba română. Subliniem recomandarea ca toţi vorbitorii, indiferent de vîrstă, să aibă formată deprinderea de a consulta instrumentele normative. Lipsa unor dicţionare „de proporţii variate, pentru diferite categorii de vorbitori" (p. 17), pe care o constată autoarea, este remediată în ultima vreme, căci au fost editate cîteva dicţionare pentru elevi sau pentru un public mai larg, de asemenea o serie de dicţionare pe specialităţi.

Profitul lingviştilor nu mai trebuie demonstrat. Mă voi referi totuşi la o situaţie. La substantivele (şi adjectivele) formate cu *-tor, -toare*, s-a aplicat, uneori şi în DLR, vechea tehnică lexicografică deficitară, indicîndu-se formele de plural fără repartizarea (corectă) pe părţi de vorbire şi sensuri (vezi *mutător, sutierător, topitor, trecător, trăgător*). Această opţiune s-ar justifica prin intenţia de a depăşi dificultăţile care apar în precizarea genului sau a pluralului la acele substantive (sau sensuri), mai ales regionale sau învechite, pentru care izvoarele indică o singură formă, fie singularul, fie pluralul. Cred că şi unele plurale greşite, consemnate în dicţionarele uzuale, se pot explica prin nedisocierea a ceea ce este literar de ceea ce este marcat extrasemantic

(ex. s.n. *urzitor* „uncaltă" are pl, *urzitoare* şi, regional, *urzitori* ALR I 1279/394, 538, iar s.f. *urzitoare* „uncaltă", pl. *urzitori* şi, regional, *urzitoare* ALR I 1279/18, 200, 720 — atestări sînt mai multe), cînd sursele bibliografice nu notează complet formele. Volumele mai noi din DLR, apărute (vezi *scecerător, semănător*) sau în curs de elaborare (vezi *ţesător, ţiitor, urzitor*), aduc îndreptarea tehnicii redacţionale în sensul recomandărilor Mioarei Avram.

Toţi cei interesaţi de problemele exprimării corecte, lingvişti, profesori, ziarişti, scriitori unii care ei înşişi au încercat să-(şi) explice fenomene (reuşind sau nu, alunecînd în eroare uneori), găsesc în cartea Mioarei Avram o mulţime de fapte descrise, normate, corectate, într-o exprimare clară, accesibilă, elegantă, ... politicoasă, cuvintele care încheie textul lucrării fiind (întîmplător?!) „Vă rog să primiţi scuzele mele".

Noiembrie 1988

Elena Comşulea
Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

VALERIU NIŢU, TRAIAN VEDINAŞ, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenţei româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988, 256 p.

Imaginea prin care figura lui Timotei Cipariu pare să se fi perpetuat în posteritate este într-un fel tributară profilului schiţat de Al. Odobescu în „Epoca" din 1887, unde cărturarul blăjean era asemuit cu acei filozofi gîrboviţi de munca lor neîntreruptă, pe care Rembrandt i-a înfăţişat înfundaţi în întunericul unei bolţi ticsite de cărţi. Un asemenea clişeu în receptarea personalităţii ciparieme este surmontat de încercarea evaşimonografică pe care ne-o oferă Valeriu Niţu şi Traian Vedinaş, avînd ca punct convergent militantismul ideilor îmbrăţişate de marele învăţat, cu o fervoare dialectică întîlnită doar la reprezentanţii Şcolii Ardelene. Ieşit pe scena confruntărilor de opinii în afirmarea identităţii şi a unităţii poporului român, a inculcării spiritului modern în cultura românească, Timotei Cipariu îşi depăşeşte condiţia grămăticului închis în sine, izolat, în favoarea ipostazei savantului omniprezent, angrenat în focul celor mai aprinse dezbateri ale epocii.

Într-un demers ce vizează continua raportare la context, sînt decelate, mai întîi, „prefigurările" şi „răsfrîngerile", apropierile şi diferenţierile faţă de unii dintre contemporanii canonicului blăjean, ca A. T. Laurian, S. Bărnuţiu, G. Barit sau Andrei Şaguna, pentru ca în final să fie pus în dialog cu opţiunea maioresciană pentru „o nouă direcţie în cultura română". Făcute cu pertinenţă, conexiunile au darul să contureze tipul de cărturar polihistor pe care îl reprezintă Cipariu, căile pe care acesta le-a inaugurat în cercetarea istorică şi filologică românească. Exponent al unui raţionalism lingvistic, premergător, în mod paradoxal, celui maiorescian, mai ales în prima fază a activităţii sale, Cipariu este, aşa cum concluzionează autorii, un spirit moderat, detaşîndu-se destul de net de exagerările latinizante prin recunoaşterea importanţei principiului fonetic în stabilirea normelor ortografice şi gramaticale ale limbii române. Luînd în discuţie sistemul ortografic pe care reputatul filolog îl difuzează în 1841, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", autorii ţin să releve „opţiunea de la început a lui Cipariu pentru necesitatea unităţii limbii româneşti, şi nu neapărat pentru impunerea punctului său de vedere, care tocmai prin fixarea nevoii de unitate are rezonanţă peste timp, dincolo de polemici şi atitudini critice" (p. 34).

Urmărind circumscrierea pe momente a principalelor sale direcţii de activitate, autorii schiţează succint profilul „Organului luminării", în care spiritul ciparian este prezent *in statu nascendi*, prefigurînd sintezele solide care vor urma. Este elocvent că articolul acestuia *Ce e de lucrat*, comentat mai amănunţit în secţiunea a treia a cărţii, se situează pe aceeaşi platformă ideatică cu obiectivele petiţiei adoptate de revoluţionarii paşoptişti de pe Cîmpia Libertăţii, un argument în plus în favoarea vocaţiei politice a savantului. Cu aceleaşi valenţe este investit discursul lui Cipariu de la inaugurarea Astrei, pledoariile sale incisive pentru „liberarea patriei" şi „liberarea limbii" primind noi impulsuri la fondarea Academiei Române sau în paginile „Arhivu"-lui, prima noastră revistă de filologie.

În secţiunea a doua a cărţii se porneşte de la ideea unităţii dintre limbă şi istorie, făcîndu-se apel la comentariile lui Cipariu asupra aberaţiilor rösleriene, încercîndu-se, concomitent, o motivare a exagerărilor latiniste. Etimologismul ortografic la care a aderat ulterior trebuie văzut deci nu neapărat din raţiuni „ideologice", pentru a dovedi irefutabil latinitatea limbii române, ci ca un mijloc de a reda fizionomia reală şi unitară a limbii, diversificată dialectal sub raport fonetic. Este reliefat cu precădere modul în care înţelegea Cipariu să preţuiască izvoarele („fîntînile") istoriei românilor, vina sa polemică, poziţia realistă în unele aspecte privitoare la

etnogeneză, prin acceptarea elementului autohton și ponderea acordată elementului latin (latina populară) în procesul de romanizare.

În ce privește viziunea cărturarului asupra așa-zisului „mileniu barbar", autorii conferă sintagmei cipariene „din mînă în mînă" o valoare emblematică, definind în sens metaforic atributele continuității. O ipoteză interesantă, care comportă încă discuții, este avansată în legătură cu expresia „torna, torna fratre", pe care Cipariu o socotea una dintre cele dintîi urme de limbă românească în partea imperiului oriental, autorii sugerînd posibilitatea unei expresii neatestate „mula toarnă", rostită în dialectul aromân.

Sînt relevate apoi, cu discernămînt, „privirile" lui Cipariu în „lăuntrul" limbii române, atît conceptul de formă originară, cît și perspectiva asupra „vîrstelor" limbii fiind puse în relație cu problematica pe care o încumbă etnogeneza și continuitatea românilor, detectîndu-se o filozofie implicită a limbii în orizontul vizionar al cărturarului blăjean.

Afinitățile elective cu Bălcescu și Hasdeu sînt reconstituite de pe aceleași coordonate, ilustrînd o aspirație comună spre afirmarea conștiinței de sine a națiunii române. Personalitatea lui Cipariu este fixată simpatetic în pleiada marilor spirite enciclopedice, el conferind noi dimensiuni acelui umanism european de sorginte romantică din veacul trecut.

Ultima secțiune a cărții reia de fapt principalele direcții ale activității marelui cărturar transilvănean, ordonate de data aceasta în jurul unor nuclee ale unității culturii românești. „Arhetipurile" permanenței — romanitate, continuitate, unitate — recompun astfel cheia de boltă a activității filologice și istorice cipariene, autorii subliniind tocmai această năzuință spre sinteză a operei sale. Este identificată, prin urmare, în gîndirea lui Cipariu atît o *philologia militans*, cît și o *historia militans*, ambele componente infirmînd deopotrivă imaginea preconcepută a cărturarului și bibliofilului izolat într-un univers al cărților, suficient sieși.

Multe din teoriile cipariene sînt urmărite pe parcursul expunerii și sub raportul viabilității lor, cu toate că exemplele privind validarea ulterioară a unora din intuițiile sale, în special a concepției lingvistice, ar fi putut fi extinse (vezi, de exemplu, C. Dimitriu, *Actualitatea Sintaxei lui Timotei Cipariu*, în LR, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 155—162).

În unele privințe, lucrarea are configurația unui act justițiar *ab initio*, făcînd parcă abstracție de „reabilitările" anterioare, unele menționate totuși în bibliografia selectivă de la sfîrșitul cărții. De aici și tonul oarecum encomiastic al discursului critic, precum și o supralicitare a vervei eseistice, care pare să se substituie unei anumite sobrietăți, prin perifraze lungi, sinuoase, cu reflexe apoftegmatice.

Deși autorii mărturisesc că nu au „pretenția epuizării tuturor sensurilor operei ciparine", ar fi fost oportună comentarea și a unui studiu de felul celui publicat în Programa Gimnaziului din Blaj pe 1858, intitulat *De re literaria Valachorum*, sau a fragmentelor dintr-o proiectată istorie a literaturii românești, rămase în manuscris, ceea ce ar fi lărgit gama de argumente în relevarea acelor coordonate arhetipale prezente în scrierile savantului. În fine, cîteva inconsecvențe de detaliu apar în modul de transcriere a textului ciparian (păstrarea, de pildă, a genitivului în *-ei* în cazul *luminărei*, dar nu și al *limbii, grammaticii* etc. Cf. și Timotei Cipariu, *Opere*. Ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, [vol.] I, București, 1987, p. XXXI—LVI), în citarea corespondenței manuscrise cu G. Bariț, editate între timp, precum și în redarea cotelor vechi de manuscrise, necorelate cu organizarea actuală a arhivei personale Cipariu. Sînt observații care nu diminuează însă valoarea în sine a lucrării, ingenios concepute, punct de referință pentru bibliografia ciparianâ, prefigurînd ampla monografie pe care „părintele filologiei române" și-o merită cu prisosință.

Octombrie 1988

Eugen Pavel
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

B.P. HASDEU, *Studii de lingvistică și filologie*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1988, vol. 1, LIX + 333 p.; vol. 2, 589 p.

În sfîrșit, după foarte multă vreme, opera lingvistică și filologică (dar și istorică) a lui B. P. Hasdeu (1836 — 1907) și-a găsit, în persoana distinsului profesor și lingvist bucureștean Grigore Brâncuș, editorul ideal. După ce, între anii 1972 și 1976, a reeditat monumentalul *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (vol. I — III), iar, în anul 1984, *Istoria critică a românilor*, profesorul Grigore Brâncuș ne oferă, acum, tot la editura Minerva, o excelentă și reprezentativă ediție (în două volume impozante, însumînd, împreună cu aparatul critic, aproape 1000 de pagini) din studiile (=

„studiu", „articol", „recenzie", „notă") de lingvistică şi filologie publicate (în majoritate) de acest uriaş al ştiinţei şi culturii noastre în felurite publicaţii ale vremii, în special în cele conduse de el (precum : „Foiţa de istorie şi literatură" ; „Din Moldova", devenită, apoi, „Lumina" ; ziarul „Traian", devenit, apoi, „Columna lui Traian" — revistă în care sînt publicate cele mai multe dintre studiile reţinute în prezenta ediţie ; „Foaia Societăţii Românismul" ; „Revistă nouă").

Realizate cu aceeaşi acribie filologică cu care Grigore Brâncuş ne-a obişnuit încă de la reeditarea *Etymologicum*-ului, cele două masive volume, intitulate *Studii de lingvistică şi filologie*, constituie o ediţie s e l e c t i v ă şi c r i t i c ă a studiilor publicate de B. P. Hasdeu, a acelor studii care, trebuie precizat, apărute iniţial în reviste, nu au fost republicate în *Etymologicum* ... ..., *Istoria critică* ... şi în *Cuvente den bătrîni* (reeditată, şi această altă lucrare monumentală, în anul 1983, la Editura Didactică şi Pedagogică, de profesorul Gh. Mihăilă). Dintre studiile apărute n u m a i în reviste (greu accesibile cercetătorului de astăzi), sînt reţinute, pentru ediţia de faţă (în care sînt cuprinse şi două valoroase studii publicate de B. P. Hasdeu direct în volum : *Principii de filologie comparativă ario-europee* şi *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*), doar acele cercetări care, consideră editorul, un profund cunoscător al operei hasdeene şi al istoriei lingvisticii româneşti, „au rezistat timpului şi pe care specialistul de astăzi le poate utiliza cu profit" (I, p. LIV). Prin selecţia operată, Grigore Brâncuş înfăptuieşte, considerăm, o veritabilă şi definitorie antologie a operei (lingvistice şi filologice) p u b l i c i s t i c e create şi lăsate nouă moştenire de i n t e m e i e t o r u l l i n g v i s t i c i i r o m â n e ş t i m o d e r n e, antologie prin care este repusă în circulaţie o operă, în bună parte şi pe nedrept, uitată.

Studiile reţinute în vederea realizării acestei ediţii sînt orînduite c r o n o l o g i c, în ordinea apariţiei lor şi nu tematic, ceea ce, desigur, avînd în vedere structura şi „semantica" cercetărilor hasdeene, constituie o soluţie absolut normală. Ediţia realizată de Grigore Brâncuş este precedată de un *Studiu introductiv* (I, p. V — LI), o *Notă asupra ediţiei* (I, p. LII — LVI) şi o listă de *Abrevieri* (I, p. LVII — LIX), pentru lucrările citate de editor, şi este urmată de un grupaj de *Note* (I, p. 279—331 ; II, p. 483—550), precum şi de un foarte util şi bine întocmit *Indice de cuvinte* (II, p. 551—586). Redactat sobru, studiul introductiv constituie un amplu şi exact comentariu al conţinutului bogat şi diversificat al studiilor antologate, conţinut evaluat atît din perspectiva vremii în care a creat B. P. Hasdeu, cît şi din perspectiva lingvisticii secolului al XX-lea. În sublinierea unor idei, teorii şi contribuţii de istoria limbii, dintre care cele mai multe de o mare actualitate, valabile şi astăzi, se face, firesc, apel şi la lucrările fundamentale publicate de B. P. Hasdeu. Acest comentariu introductiv este întregit, armonios, prin nuanţare, de excelentele note redactate pentru fiecare studiu antologat. Pe lîngă datele filologice referitoare la studiile incluse în ediţie, prin redactarea acestor note (în care sînt date şi „unele materiale al căror conţinut e dependent direct de studiile propriu-zise din ediţie" — I, p. LV) şi prin studiul introductiv, editorul şi-a propus şi a reuşit pe deplin să argumenteze importanţa studiilor republicate, precizînd, totodată, „locul acestora în ansamblul operei hasdeene" şi conturînd, „în linii generale, imaginea de lingvist şi filolog a lui Hasdeu în istoria lingvisticii româneşti şi europene" *(ibidem)*.

Se cuvine, în finalul scurtei noastre prezentări, să omagiem munca enormă şi priceperea depuse de Grigore Brâncuş în îngrijirea exemplară a acestei ediţii, precum şi în reeditarea celor două lucrări fundamentale amintite la începutul prezentării. În nici două decenii, lingvistul Grigore Brâncuş a reuşit să repună în circulaţie aproape în întregime opera lingvistică şi filologică a lui B. P. Hasdeu, înfăptuind, astfel, un autentic act de cultură şi ştiinţă.

Noiembrie 1988

I. Mării
Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

CONSTANTIN MILAŞ, *Introducere în stilistica oralităţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 271 p.

Cartea este rezultatul unei cercetări laborioase, ce impresionează atît prin munca nedezvăluită, cît şi prin cea cuprinsă între coperţile ei.

Într-o primă şi relativ întinsă parte, a bazelor teoretice, autorul îşi asumă, firesc, sarcina definirii oralităţii, adică limitele ariei obiectului lucrării ; drumul pînă la definiţie îl constituie dezbaterile asupra conţinutului termenilor de „stil oral" şi de „oralitate a stilului" (p. 54 şi urm.); sînt luaţi aici ca puncte de sprijin Ion Breazu, G. I. Tohăneanu, R. Queneau (despre L. F. Céline), Jean Boutière (despre Ion Creangă) ş.a. În punctul de sosire al dezbaterilor, autorul

şi formulează accepţia lui asupra oralităţii — „un element de structură a stilului artistic" (p. 61), oralitate care trebuie căutată — arată autorul — nu în poezia lirică, nici în opera dramatică, ci în dialog. Tot aici sînt înfăţişate, aşa cum au fost impuse de munca pe material, principiile de conduită, metodele, parametrii, condiţiile (restrictive), antinomiile şi termenii de comparaţie, care populează, structurează şi orientează partea centrală a lucrării. Reţinem din cele de mai sus, pentru puterea lor sugestivă, numeroasele antinomii, inclusiv termenii de comparaţie, aceştia din urmă oferindu-ne şi multiplele planuri ale comparaţiilor: cod grafic/cod oral; raporturile dintre acestea: inerente/aleatorii (mimetice): triada L (= literar, cu 9 texte)/P(= oral, cu 2 texte)/S (= ştiinţific, cu 2 texte); Ln (planul vorbirii naratorului)/Lp (planul vorbirii personajelor); oralitate imanentă/oralitate adiacentă; despre mijloacele oralităţii: de fond/intensive, primele, cantitative/calitative celelalte; procedee normale/auxiliare: cele normale: cu funcţie reprezentativă/cu funcţie de caracterizare; auxiliare (= grafostilemele primare/secundare); despre fraze: amploare/adîncime, arhitectură exterioară/interioară; vorbire directă/indirectă; în sfîrşit, coordonare/subordonare, în frază/în propoziţie.

Toate constituie cadrul şi instrumentele cu ajutorul cărora autorul a disciplinat faptele prin care, în munca cea neexprimată în lucrare, a tăiat drumuri separatoare, iar în munca cea cuprinsă în lucrare s-a ridicat deasupra respectivelor fapte, dominîndu-le.

După cum se poate deduce, pe baza celor de pînă aici, lucrarea, în continuare, este centrată pe comparaţie, comparaţia cifrelor statistice, într-o raportare bilaterală — de la L spre S şi spre P.

Comparaţia, în lucrare, ia proporţii de proces, cu etape: cînd e cazul, o etapă pregătitoare, a doua — efectuarea; pentru cititor, acestea două au ca efect suscitarea interesului; a treia — explicarea şi judecarea diferenţelor, eventual a identităţilor, desprinderea semnificaţiilor, de valoare pozitivă sau negativă, în privinţa oralităţii: această etapă vine pentru cititor cu destinderea pe care o comportă satisfacerea interesului provocat.

Pentru prima etapă, reţinem drept mostră două exemple-citate, în care se poate aprecia conduita deliberată, judicioasă, a pregătirii: (a) „Dată fiind inconsistenţa disocierilor dintre termenii L şi P, se impune necesitatea unui termen de referinţă neutru. Acesta distanţîndu-se de ambele grupuri menţionate [...] ar trebui să constituie ... un etalon suficient de reprezentativ pentru structura gramaticală a exprimării literare standard" (p. 202); (b) „De obicei, raportarea vorbirii populare la variantele limbii literare se efectuează pe baza opoziţiei nenormat/normat (cit. Vulpe) ... în realitate ... opoziţia nu stipulează caracterul nenormat al vorbirii. Inevitabil, orice idiom lingvistic are norma sa intrinsecă" (p. 106—107).

Sărind peste etapa a II-a, adică peste cifre, zăbovim la a III-a, finalizatoare, pe cît de densă, tot pe atît de variată.

Mai întîi, în ce priveşte judecarea diferenţelor (statistice), apreciem poziţia etic-ştiinţifică a autorului, pe care o ilustrează sinceritatea rezultatului, pe alocurea negativ sau neconcludent, mărturisit: ex. frecvenţa completivei directe (p. 152). Să ne grăbim să menţionăm însă că nici în astfel de cazuri autorul nu abandonează, ci, activ, el caută explicaţia a însăşi neconcludenţelor: „Eficacitatea sa [a frecvenţei complementului indirect în dativ] este cenzurată, în primul rînd, de volumul destul de redus al c. indirect în economia textelor" (p. 211); nu este ocolită nici explicarea prin insuficienţa textelor: „Faptul că textele P şi L ... nu conţin propoziţii instrumentale nu înseamnă că acestea nu se actualizează în ..." (p. 178).

Judecarea diferenţelor este uneori deosebit de complexă; dăm aici un citat, reţinînd doar sintagme grăitoare: „caracterul eterogen al frecvenţelor ... ne obligă să recurgem la un artificiu de calcul ... artificiul va consta dintr-un calcul efectuat în două faze ... media obţinută reprezintă frecvenţa etalon ... într-un text ideal ..." (p. 219).

Se impune apoi, tot aici, a fi apreciată varietatea explicaţiilor, de natură să sporească, la sintactician şi stilist, nu numai interesul, ci chiar o pasiune de ordinul jocului: „fi-va ea explicaţia cea intuită de mine, sau va fi o alta?!". Evităm citatele şi dăm, în dezordine, trunchieri, suficiente pentru comunicarea imaginilor ce se subscriu titlului de mai sus: predicativa suplimentară explicată printr-un fapt de sintaxă afectivă: anticiparea subiectului din subordonată sub forma complementului direct în regentă, favorizată de identitatea referenţială (p. 185), sau prin greşeală clară în textul S (p. 185); condiţionala, explicată prin ipotezele specifice textelor S (p. 179); concesivele introduse prin *cît, cît de,* printr-un fond latent exclamativ (p. 183); tot concesivele în Ln, prin tehnica contrastului, în realizarea portretului protagoniştilor (p. 184), cauzala în Lp (dialog), prin aceea că dialogul este locul situaţiilor conflictuale (p. 164); tot cauzala, introdusă de *cite* (ex. *aş fi înnebunit cite am avut pe capul meu*) „o îmbinare ce are aerul unei formaţii născute" în „verva discuţiei" (p. 165); subiectivele introduse de pronume, în P, prin înţelepciunea populară (confirmîndu-l statistic pe Iordan), p. 148, iar cele introduse de conjuncţii prin intelectualism *(se afirmă că ..., rezultă că ...),* p.

145; sincopa e atît de jenantă, în P, încît vorbitorul se grăbește „s-o înlăture prin familiarul *și*" (p. 144); *și* între adversative, prin lipsa de preocupare pentru legare, în P (p. 144) ș.a.

În al treilea rînd și referitor tot la etapa a III-a a comparației, cîteva aprecieri asupra rezultatelor, menite să delimiteze oralitatea. Adoptăm aici, ca cel mai economic criteriu, unul psihologic intuitiv, pe care l-am numi al previzibilității: rezultate așteptate (intuite), neașteptate, acestea din urmă subîmpărțite în contrariante, necontrariante și neutre, în raport cu previzibilitatea. (Între paranteze spunînd, clasificarea este relativă, ea depinzînd de competența stilistică a cititorului.) Într-o calificare globală, fiecare din aceste grupe de rezultate sînt contribuții; chiar și cele previzibile se ridică la acest rang, prin scoaterea notelor sintactice vizate din zona implicitului, iar la un loc cu celelalte, prin îmbogățirea evantaiului de trăsături sintactice specifice oralității — trăsături beneficiind de certificatul pozitivării, obiectivării, prin cifre.

Accidentale și marginale în raport cu vectorul principal al lucrării, dezbaterile sintactice și observațiile inedite, de virtuozitate, pătrundere, subtilitate, sporesc, la rîndul lor, valoarea lucrării: preferința omiterii, în P, a corelativului *acolo* (p. 156), *de* consecutiv se dispensează cel mai ușor de corelativ (p. 174), aparența determinării, de către subordonata de loc, a unui substantiv (p. 156), *uite* cu funcție fatică (p. 228) ș.a.

Contributive sînt și intervențiile referitoare la codul grafic: de ex. gruparea semnelor auxiliare după destinație (p. 75), identificarea ca procedeu de folosire a ghilimelelor, de către Caragiale, pentru încadrarea vorbirii personajului în cea a naratorului (p. 90), sau caracterizarea generalizatoare — la nivel de lingvistică generală — a relațiilor dintre aspectul scris și cel oral, așa-numitele relații „inerente" (41—42).

În sfîrșit, o cuvenită apreciere și cu privire la stilul autorului. Lucrarea este bogată în cifre, încît prima reacție a destinatarului poate fi una de aprehensiune. Pentru cititor, o dată însă înscris în parcurgerea ei și urmărind jocul diferențelor, aceste cifre capătă ele înșeși o dinamică; aceasta, susținută și prin intervenția autorului, care apelează la verbe adecvate, „agrementînd" astfel lectura; exemple: această modalitate *se revendică* (p. 201), cutare adjectiv *aduce* în prim plan (p. 201), opoziționala *oferă* oralității (p. 178), joncțiunea *acoperă* (p. 212), juxtapunerea *cîștigă teren* (p. 214), factorul cantitativ *îngrădește* drastic (p. 224) ș.a., ș.a.

Bi- și interdisciplinară, stilistică și sintaxă, lucrarea este o contribuție de pondere în domeniul studierii limbii române contemporane.

Noiembrie 1988

D. D. Drașoveanu
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, NARCISA FORĂSCU, *Cuvinte și sensuri. Polisemia. Sinonimia. Antonimia. Prin exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 240 p.

Noua apariție editorială a celor două autoare marchează și o nouă orientare a semanticii actuale, în care textul și contextul reprezintă factorii esențiali în delimitarea și actualizarea sensurilor. Finalitatea practică a lucrării: „a învăța să învățăm cuvinte", ca și publicul larg căruia îi este destinată: „orice vorbitor" interesat de „o adecvată învățare a vocabularului românesc" au impus renunțarea la utilizarea unei terminologii strict specializate, ca și la un aparat tehnic complicat, bine cunoscute, de altfel, din literatura de specialitate, utilizate și teoretizate și în numeroasele contribuții precedente ale autoarelor. Opțiunea pentru „o semantică pentru toți" a dus la decantarea în forme mai simple, esențializate, a metalimbajului structural, atît de mult vehiculat în ultimii douăzeci de ani, făcînd, în sfîrșit, accesibil unui cerc cît mai larg de cititori și acest domeniu al lingvisticii.

Structurată în două părți: I — *Obiective și principii de descriere a vocabularului românesc* (p. 7—38) și II — *Relații de sens dintre cuvintele românești* (p. 39—226), lucrarea își propune în primul rînd o finalitate didactică: „o adecvată învățare a vocabularului românesc" (p. 5).

În partea I se fac considerații generale privitoare la vocabular, cuvînt și sensurile lui, la dicționare, adîncindu-se principiile de analiză semantică aplicate cuvintelor românești. Sînt sintetizate și prezentate accesibil noțiuni și aspecte lexico-semantice fundamentate teoretic în lucrările anterioare ale autoarelor, unele indicate în *Bibliografia selectivă* de la sfîrșitul fiecărui capitol.

Așa cum sugerează titlul cărții, „ceea ce interesează în mod deosebit în studiul cuvintelor românești este sensul lor, abordat în diferite relații cu alte sensuri, relații prin care se pun în

evidenţă, de fiecare dată, atît asemănările cît şi diferenţele" (p. 14). Rolul contextului în definirea sensului este subliniat atît teoretic, cît şi practic, prin numeroase exemplificări şi exerciţii aplicative.

Ordonarea părţii a II-a a lucrării potrivit celor trei mari tipuri de relaţii semantice: 1. *Polisemia* (p. 39—111); 2. *Sinonimia* (p. 112—164) şi 3. *Antonimia* (p. 165—219), urmate de *(În loc de) concluzii* (p. 220—226), corespunde structurilor cu pondere însemnată în studiul vocabularului din manualele şcolare. De altfel, cea mai mare parte a materialului ilustrativ este excerptat din manualele de limba şi literatura română menţionate în *Bibliografia generală* (p. 227) a lucrării, iar instrumentul principal utilizat şi recomandat în rezolvarea exerciţiilor este *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Fără să constituie obiectul unui capitol special, sînt cuprinse în analiză şi omonimele, ilustrate în special prin exerciţiile semantice complexe propuse pentru analiza unor texte din manualele şcolare sau subliniind practic diferenţa dintre omonimie şi polisemie (p. 107).

Indicele de concepte (p. 228—229) utilizate atît în explicaţiile teoretice, cît şi în analizele practice şi *Indicele de cuvinte* cuprinse în exemplificări şi exerciţii (p. 230—237) completează caracterul aplicativ al lucrării, facilitînd consultarea selectivă, în funcţie de interesele şi preocupările cititorului.

Este meritorie concepţia unitară a lucrării: concentrarea problemelor teoretice de bază în *Partea I* a lucrării şi a celor specifice la începutul fiecăruia dintre cele trei capitole ale *Părţii a II-a*, ca şi reluarea unora dintre acestea pe parcursul rezolvării diverselor tipuri de exerciţii. Specificul fiecărei categorii semantice analizate a impus tipuri şi modalităţi diferite de rezolvare, cele mai dificile dovedindu-se a fi cele referitoare la cuvintele polisemantice, fapt cu totul justificat de complexitatea problemelor ridicate de această „clasă de sensuri" (p. 7) în raport cu „clasele de cuvinte" reprezentate de sinonimie şi antonimie. La acest capitol exerciţiile au fost grupate în cinci categorii, spre deosebire de *sinonimie*, unde apar doar două tipuri de exerciţii, şi *antonimie*, cu trei tipuri.

Considerăm că se puteau adăuga şi alte criterii de grupare, pe cîmpuri lexico-semantice, pe clase morfologice, diviziuni care să pună în evidenţă iterativitatea unor modalităţi de derivare semantică pentru anumite sectoare ale vocabularului. Evidenţierea în capitolul **1.2.4.** a „mecanismului teoretic al metaforei" (p. 101), explicarea motivării semantice şi contextuale a efectelor stilistice" (p. 102), dezvăluirea mecanismului semantic al mai multor figuri de stil" (p. 103) reuşesc să fixeze şi să clarifice aspecte esenţiale ale dinamicii polisemice româneşti, problemă abordată teoretic în capitolul **1.1.3.** În schimb, pare prea categorică afirmaţia că atunci „cînd sensul figurat e înregistrat de dicţionar (sau lexicalizat) expresivitatea lui nu este deosebit de marcată" (p. 94; vezi şi p. 106 şi 225). Chiar exemplul oferit infirmă, credem, această părere, expresiile *„negură* de turci", *„negură* de lăcuste" ş.a. păstrîndu-şi încă prospeţimea şi expresivitatea.

Considerăm unele tipuri de exerciţii semantice nerecomandabile, cum ar fi cele de substituţie a sensurilor unor cuvinte din poezii cu evasisinonime, situaţie în care se devalorizează mesajul poetic:

BATE
Aud la geam / Cu degetul cum loveşte (p. 92).
izbeşte

Fără legătură cu textul poetic este şi încercarea de analiză a polisemiei unui cuvînt prin stabilirea „cîmpului de expansiune sinonimică a acestuia" (p. 108—109), pornind de la ideea actualizării contextuale a anumitor valori. Asemenea disecări semantice s-ar preta într-o analiză la nivelul limbii, fără raportări la text. În plus, se impune deosebită atenţie la aranjarea în pagină a sensurilor, pentru a evita ambiguităţi de tipul:

A RIDICA
a ţipa vocea, glasul, ...
a striga

care se vor interpreta corect prin următoarea echivalare:

A RIDICA vocea, glasul — a ţipa, a striga ş.a.

Opinia că „la cuvintele polisemantice numai unul dintre sensuri este denotativ-descriptiv (de obicei înregistrat primul în dicţionare) şi acesta reprezintă elementul relativ stabil al uzului unui cuvînt" (p. 13) poate fi discutată. De exemplu, multe dintre sensurile mai noi consemnate de *Dicţionarul explicativ al limbii române — Supliment*, 1988, sînt denotative. De altfel, graniţa dintre denotaţie şi conotaţie se stabileşte destul de greu, fapt consemnat şi de autoare: „chiar şi sensurile conotative au, la prima vedere, un aspect denotativ (denominativ)" (p. 42) sau „interferenţa dintre denotaţie şi conotaţie, realizată numai într-un text literar, poate fi admisă aici mai ales din perspectiva preconizată de semantica modernă ... de a interpreta mai larg polisemia ca *dinamică a sensurilor în limba română actuală*" (p. 226).

Prezenţa şi operarea cu noţiuni controversate sau prea puţin cunoscute cititorului nespecialist ar face necesară completarea lucrării, la o viitoare ediţie, cu un *mic dicţionar lexico-semantic*, în care să se explice, prin definiţii clare, concise, conceptele vehiculate în lucrare. Aceasta ar veni şi în sprijinul caracterului aplicativ al lucrării, caracter subliniat şi prin înlocuirea concluziilor cu rezolvarea simplificată a unui exerciţiu, pe marginea unui scurt text literar. Fragmentul supus analizei este de fapt pretextul evidenţierii practice a principalelor probleme de semantică exersate în lucrare, sporind, prin această originală încheiere, caracterul aplicativ al lucrării, validîndu-i eficienţa didactică.

Octombrie 1988

Ileana Mureşanu
Universitatea din Cluj-Napoca
Centrul de Ştiinţe Sociale
Str. Republicii, 9

ILEANA OANCEA, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 302 p.

O istorie a stilisticii româneşti era o carte aşteptată, cu atît mai mult cu cît se părea că stilistica intrase, în ultimul timp, într-un con de umbră sub avalanşa noilor demersuri de tip semiotic, ca: structurile narative, teoria discursului, analiza conversaţională etc. Dar e tot atît de adevărat că o astfel de istorie s-a putut elabora după ce stilistica însăşi a luat distanţă faţă de demersurile amintite, precizîndu-se în realizările şi limitele ei.

Cartea Ilenei Oancea nu reprezintă însă numai un simplu istoric al preocupărilor teoretice şi aplicative în domeniul stilisticii, ci întreprinde un adevărat act de reconsiderare a diverselor atitudini faţă de *modul* de exprimare (în texte literare sau de altă natură), intuind printre cele de ordin retoric, de exemplu, un nucleu al dezvoltărilor ulterioare de stilistică românească. Este meritorie, în acest sens, demonstrarea principiului simultaneităţii, dar şi al mutaţiilor în infiltrarea şi evoluţia ideilor de retorică, începînd cu seria primilor umanişti (Gr. Ureche, Miron Costin) şi continuînd cu cea de a doua, strălucit reprezentată de personalitatea lui Dimitrie Cantemir. Retorica de la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea, în fond o teorie şi o practică stilistică, a decis însăşi configuraţia stilisticii româneşti de mai tîrziu, care „şi-a refăcut obiectul de mai multe ori" (p. 22), în acelaşi timp, ipostaza fundamentală a lingvisticii romanice din prima ei etapă — neoretorica —, luminînd caracterul procesual deschis al stilisticii. Această idee, după care neoretorica regenerează stilistica, evidenţiind o tradiţie faţă de antichitate şi faţă de retorica medievală, prin lingvistica romanică, străbate cartea de la un capăt la altul.

„Stînd sub aceeaşi influenţă ca şi limbile occidentale [...], se constată [...] şi în «izolata» Romanie de răsărit, la nivelul exprimării, anumite efecte stilistice europene, deci comune cu Romania occidentală", remarcă autoarea vizavi de realizările artistice ale umaniştilor. Retorica — o matrice *in statu nascendi* —, prin literaturizarea ei timpurie, nefiind numai o paradigmă textuală, ci şi una de recuperare a stilisticii implicite, dar, mai ales, explicite, devine sinonimă cu gramatica la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea — la D. Eustatievici Braşoveanul, Radu Tempea, Samuil Micu, Ienăchiţă Văcărescu, Ion Alexe, Timotei Ciparîu, R. Melidon —, eludîndu-se însă din comentariu una dintre cele mai fervente personalităţi cu orientări definitorii spre estetica limbii, şi anume Ion Budai-Deleanu.

Dintr-o stilistică normativă, cum se manifesta, în realitate, retorica, prin efortul de a se apropia de elementul formal datorită lingvisticii, efort notabil în cazul unor personalităţi ca cele ale lui I. Heliade-Rădulescu, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, Titu Maiorescu, se întemeiază, în timp şi sigur, ca una dintre direcţiile stilisticii româneşti, cu ample dezvoltări în secolul nostru.

Redescoperirea retoricii, ca o constantă dialectică a istoriei limbajului poetic, deci apariţia neoretoricii, trebuie pusă în legătură tocmai cu criza acestui limbaj manifestat între 1870 şi 1880, de care este atinsă şi literatura română, Alexandru Macedonski reprezentînd un simptom al acestei crize. Discuţia teoretică şi, în acelaşi timp, prospectivă a autoarei, de la paginile 93—110, pregăteşte, de fapt, prezentarea devenirii stilisticii româneşti în secolul al XX-lea, a cărei maturizare şi acurateţe ştiinţifică nu s-ar putea explica fără redimensionarea conceptelor şi a obiectivelor vizate.

Începînd cu al III-lea capitol al lucrării, se trece de la o cercetare de ansamblu a avatarurilor stilisticii româneşti la una monografică, cartea mărturisind în subtext însă şi o activitate de evaluare critică a unor personalităţi care au ilustrat stilistica de la începutul sec. al XX-lea, dar şi mai apoi. Ne referim la Mihail Dragomirescu, dar, mai ales, la D. Caracostea, a căror contribuţie la fundamentarea stilisticii moderne, precum şi la racordarea la cele mai au-

tentice realizări pe plan european în acest domeniu trebuia restituită în adevăratele ei dimensiuni. Este de reținut remarca autoarei asupra dobîndirii conștiinței de sine a stilisticii prin M. Dragomirescu, care, chiar dacă în aplicări textuale e mai neconcludent, dezvoltă o teorie complex elaborată, în care fuziunea stilisticii cu estetica și critica literară viza elaborarea unei științe a literaturii de o acută obiectivitate științifică.

Tratarea monografică are însă un risc asumat de autoare și, în parte, nedepășit: detalierea principiilor și conturarea individualităților, uneori pierzîndu-se, din aceste cauze, obiectivul central — o istorie a stilisticii românești, iar nu un istoric al preocupărilor de stilistică ale celor mai de seamă filozofi, esteticieni, lingviști sau chiar stilisticieni. Notăm, în schimb, că această impresie tinde să devină aparentă, deoarece majoritatea studiilor monografiec reușesc să se ridice, prin generalizările autoarei, la o autentică privire de ansamblu necesară unei lucrări de această natură. De exemplu, se disociază activitatea de întemeiere a stilisticii românești prin Tudor Vianu și, înainte de el, a lui Ovid Densusianu, D. Caracostea, Iorgu Iordan, față de preocupările tangente cu stilistica ale lui Liviu Rusu, Eugen Lovinescu, Garabet Ibrăileanu, George Călinescu, Sextil Pușcariu, aportul lui Lucian Blaga fiind surprins în fundamentarea filozofică a conceptului de stil ca un concept integrator.

După părerea noastră, în secolul al XX-lea, se manifestă diverse tendințe de înțelegere a stilului și a stilisticii, tendințe care au fost ilustrate de diferite personalități din țară și din străinătate, pînă cînd se ajunge la completa autonomizare a stilisticii românești. Oricum, excursul Ilenei Oancea este fără reproș din punctul de vedere al surprinderii originalității cercetării fiecăruia din cei amintiți mai sus, ca și sub aspectul comentariului prospectiv, legitimînd o realizare dintre cele mai serioase.

Procesul de autonomizare a stilisticii, amintit mai sus, începe o dată cu inserția direcției pozitiviste a structuralismului european, prin studierea lui *langue* și cu înțelegerea complexă a fenomenului *parole*, în consens cu o anume tradiție umanistă manifestată constant în cultura română. În acest fel poate fi explicată opera stilistică a lui D. Caracostea, care ne-a dat și *Expresivitatea limbii române*, dar și *Arta cuvîntului la Eminescu*, ilustrînd cele două direcții ale stilisticii, decantate pînă atunci. Desele actualizări ale comentariului autoarei subliniază nu numai fundamentele teoretice ale stilisticianului bazat pe cele mai noi orientări pe plan european, dar, în același timp, recomandă o cercetare rămasă mult timp neînțeleasă tocmai din cauza acestor baze. Cu Iorgu Iordan, stilistica românească dobîndește și cea de a treia dimensiune — cercetarea stilurilor funcționale —, care, alături de cercetarea stilurilor individuale și cea a stilisticii limbii, impune o disciplină. Aceleași disocieri fine ale autoarei facilitează anticiparea perspectivei pragmatice actuale, un precursor al acesteia dovedindu-se profesorul clujean Henri Jacquier, care așază la baza efectelor de stil conceptul de internaționalitate[1].

Pozitivarea actului critic, datorat concepției operei ca limbaj, aparține lui Tudor Vianu, întemeietor de școală și deschizător de reală cale spre o fundamentare științifică și circumscriere exactă a faptului de stil. Pornind de la autonomia artei, dar și de la înțelegerea eteronomiei ei, T. Vianu echilibrează timpul euristic față de cel hermeneutic, impunînd critica stilistică, alături de cea lingvistică, ca o veritabilă dimensiune interpretativă a operei. Aportul lui T. Vianu este definitoriu în recomandarea stilisticii ca o disciplină deschisă fenomenului interdisciplinar. Astfel, abordarea literaturii artistice din perspectivă intercomunicativă readuce problemele stilisticii în prim plan, prin natura discursiv-stilistică a producerii textului, filiația pragmatică — stilistică fiind tot mai mult invocată[2]. De asemenea, producerea efectelor de sens ca reflex al subiectivității, ca însăși înțeleasă ca o componentă modală sau ca un set de procedee deictice[3], poate exploata achiziții ale stilisticii în conjuncție cu lingvistica discursului. Ultimul capitol al cărții afirmă tocmai aceste deschideri ale stilisticii, fără de care nu s-ar explica nici dinamica devenirii, dar nici perenitatea ei, cartea Ilenei Oancea fiind un argument peremptoriu al acesteia. Caracterul incitant al dialogului propus de autoare, ca și întrezărirea posibilităților cooperative ale stilisticii recomandă această lucrare, de la început, ca una dintre cărțile de referință ale stilisticii românești.

Octombrie 1988

Elena Dragoș
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

[1] John Searle, *Intentionality. An essay in the philosophy of mind*, Cambridge University Press, 1983.

[2] A se vedea discuția: *discurs și stil* ori *discurs sau stil* din *Table Ronde — Style et Discours*, în „Analele Universității București", Limbi și literaturi străine, XXXVI, 1987, p. 53—59.

[3] Maria Sbisà, *Actes de langage et (act d') énonciation*, în „Langages", 70, 1983, p. 99—106.

ANIELLO GENTILE, *Carte campane del secolo decimo nell'abbazia di Montecassino. I giudicati di Capua, Sessa e Teano con formule testimoniali in volgare*, Napoli, 1988, 63 p. + 7 facsimile

Lucrarea prezintă și discută în amănunt și din diverse puncte de vedere 4 documente, din anii 960—963, păstrate la Mănăstirea din Montecassino. Documentele, două sentințe judecătorești din Capua și Sessa și o altă sentință și un „memoratorio" din Teano, prezintă o importanță deosebită pentru studiul istoriei limbii italiene, întrucît în textul lor, redactat în latină, sînt inserate formule de mărturie care reprezintă cele mai vechi probe de limbă „vulgară" (italiană).

Deși documentele în cauză, vizînd litigii în legătură cu unele proprietăți de pămînt, au constituit obiectul a numeroase cercetări, înșirate de-a lungul a mai bine de două sute de ani (vezi p. 11—14), prin rezultatele ei încercarea lui Aniello Gentile se vădește a fi utilă, fructuoasă.

Din punct de vedere juridic, documentele prezintă o certă valoare, întrucît, între altele, ele dau indicații precise în legătură cu procedura de judecată a longobarzilor, stăpînitorii din acea vreme a Campaniei (regiune formată azi din provinciile Avellino, Benevento, Caserta, Napoli și Salerno). Astfel, se fac referiri (p. 15) la o serie de obiecte pe care debitorul trebuia să le încredințeze creditorului, în momentul încheierii contractului, cum ar fi un băț *(fustis)*, un obiect simbolic *(guadia)* sau de valoare modestă *(launegild)*, obicei care amintește pe cel al zăbojului nostru.

Dincolo de faptul, pur juridic, mult dezbătut, dacă conflictele judecate au fost reale sau au fost înscenate de reprezentanții unor mănăstiri în vederea procurării unor dovezi juridice care să le asigure dreptul de proprietate asupra unor terenuri, documentele în cauză, cum am mai arătat, pun probleme deosebit de importante în legătură cu începuturile sau cu data încheierii procesului de formare a limbii italiene.

În fond este vorba, apreciem noi, de evoluția raporturilor dintre aspectul popular și cel literar al latinei, evoluție care s-a încheiat pe de o parte cu apariția „vulgarei", a italienei, formată „la ea acasă", la început numai vorbită și apoi și scrisă, iar pe de altă parte cu apropierea sau depărtarea latinei medievale de noua limbă, romanică, în curs de formare.

Faptul că evoluția raporturilor — reciproce — dintre latină și „vulgară" a fost inegală în timp ne-o dovedește constatarea că, drept urmare a unei reforme a lui Carol cel Mare, latina medievală redresîndu-se prin apropiere de latina clasică, s-a îndepărtat, în unele zone, de latina tîrzie medievală, întrerupînd astfel evoluția naturală a acesteia din urmă. Acest lucru nu s-a întîmplat însă, de exemplu, în Campania, unde reforma carolingiană neaplicîndu-se, a fost posibilă inserarea în documente latinești a unor prime fragmente de limbă italiană (vezi p. 28—29). Redăm, spre ilustrare, formula de mărturie, sugerată martorilor de către judecător, care e repetată de patru ori în sentința judecătorească din Capua (martie 960): „*Sao ke kelle terre per kelle fini ki contene trenta anni le possette parte sancti benedicti*" (vezi p. 8).

Avînd în vedere procesul necurmat și îndelungat de transformare a latinei populare în limba italiană, credem că pe drept cuvînd autorul consideră, împreună cu alți cercetători (ca de ex. G. Folena și M. Durante), că în limitarea acestui proces trebuie să avem în vedere nu începuturile lui — imposibil de precizat, de altfel —, ci mai degrabă „il punto di arrivo", epoca lui de încheiere (vezi p. 32—33).

Încheiem observațiile noastre, desigur incomplete, asupra acestui interesant studiu, îndemn și model pentru alte cercetări similare, nu fără a remarca unele elemente de veche onomastică italiană, incluse în documentele cercetate, care ar putea prezenta importanță pentru istoricul unor nume de persoană și de locuri românești. Este vorba, între altele, de antroponimele *Lupo* (figlio del fu *Lupo*: 960, p. 7), *Urso, Orso* (*Ursus*: 775, p. 21), ca și de toponimul *Cucuruzu* și apelativul topic *monticello*: „qui constructus esse bidetur in *monticello* qui dicitur *Cucuruzu*" (963: p. 8).

Noiembrie 1988

Mircea Homorodean
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

DAVID CRYSTAL, *Rediscover Grammar*, London, Longman, 1988, 224 p.

Acele aspecte ale folosirii limbii care sînt cruciale pentru înțelegerea unei limbi ca sistem și în special pentru înțelegerea sensului în comunicare sînt probleme speciale pentru cel ce scrie o gramatică. Pînă acum multe lucrări în acest domeniu nu au fost ușor accesibile studentului fiind, deseori, scrise la un nivel de tehnicitate intimidant.

În *Rediscover Grammar*, David Crystal oferă o analiză lucidă a problemelor centrale ale limbii engleze (propoziții principale, secundare, grup nominal și verbal, pronume, adjective, prepoziții, structură informațională, reducerea și dezvoltarea propoziției, *dincolo* de propoziție, prozodie, punctuație). Un aspect important urmărit în carte este stabilirea relației dintre sintaxă, semantică și pragmatică: se arată clar că, uneori, o abordare pragmatică poate rezolva multe din problemele cu care se confruntă gramaticianul și semanticianul, simplificîndu-le analizele. Expunerea este întotdeauna clară și argumentată cu exemplificări pertinente, deși complexitatea acestor probleme nu este nici un moment ascunsă.

Analiza detaliată a problemelor alese pentru discuție dă cititorului o imagine clară a rigorii empirice cerute de studiul limbii, deși autorul nu pierde nici o clipă din vedere diversitatea bogată a subiectului. Acest *manual elementar* a fost atent conceput pentru a introduce cititorul în toate aspectele principale ale limbii engleze, pas cu pas, într-un mod simplu. Introducerea stabilește legătura între fonologie, sintaxă, semantică și pragmatică. Apoi studentul descoperă valoarea și fascinația studiului limbii, abordînd treptat subiecte mai complexe, ca sens și referință, relații de bază, sensul cuvintelor și sens impersonal. Fiecare unitate a cărții include scurte secțiuni de explicare și exemplificare. Secțiunile cu răspunsuri și comentarii oferă studentului posibilitatea de a verifica permanent progresul făcut, pe măsura asimilării problemelor. Structura pedagogică novatoare este de un deosebit folos studenților ce urmează cursuri introductive de lingvistică, dar și studenților mai avansați, care vor găsi cartea ca un text deosebit de util pentru o revizie gramaticală.

Scopul declarat este acela de a introduce cititorul în lumea gramaticii engleze, făcîndu-l să înțeleagă cele mai importante concepte teoretice, totul la un nivel relativ nontehnic (deseori cu mult umor) și într-un fel care accentuează trăsăturile comunicative ale limbii. Cartea acoperă mai mult material decît una de gramatică în sensul tradițional al cuvîntului, dar este în mod corespunzător mai puțin detaliată. Dorința autorului nu este de a face cititorul să știe gramatică, ci să știe *despre* gramatică. Studiul gramaticii este justificat de dorința noastră de a cunoaște lumea în care trăim, de a o înțelege. Din acest punct de vedere, gramatica nu este deosebită de orice alt domeniu de cunoaștere. Mai mult decît alte aspecte, limbajul este implicat aproape în tot ce facem ca ființe sociale. A înțelege acest aspect al existenței noastre nu este un lucru mărunt și gramatica este principiul fundamental al organizării limbii. Aceasta este premisa de la care pleacă autorul în alegerea și structurarea materialului.

Rediscover Grammar poate fi citită în două feluri. Mai întîi, trebuie citită ca o carte obișnuită: de la început la sfîrșit. Acest lucru oferă o viziune generală despre ce este gramatica văzută ca un întreg și cum este organizat materialul. Apoi, cartea poate fi folosită ca o lucrare de referință: informația de aici trebuie tratată în același fel în care tratăm informația dintr-un dicționar. În plus, pentru a ajuta cititorii care folosesc cartea fără instructor, dar și pentru a-i ajuta să adîncească problemele discutate, autorul oferă o listă de lucrări de referință (nu fără a-i avertiza că pot exista discrepanțe de abordare și terminologie față de lucrarea proprie).

Autorul își prezintă gramatica în cadrul unui program de studiere a limbii ca sistem de comunicare. Pe scurt, aceasta înseamnă că se studiază folosirea limbii (vezi capitolele de *Usage*) ca distinctă, dar complementară, de limba văzută ca un sistem formal. Deși aceasta sună foarte pretențios, prezentarea este simplă, pentru că autorul dorește să facă cititorul neavizat să descopere aspecte fascinante în studiul limbii, similare cu jocurile ce implică o activitate mintală intensă. Dar, spre deosebire de acestea — ne spune autorul —, gramatica este mai folositoare, atît social, cît și educațional.

Octombrie 1988

Mihai M. Zdrenghea
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

RODNEY HUDDLESTON, *English Grammar. An Outline*, Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 1988, XII + 212 p.

Lucrarea — așa cum arată autorul încă din introducere — urmărește două obiective. Primul este acela de a oferi o descriere sincronică detaliată și argumentată cît mai convingător a limbii engleze (lucrarea fiind concepută și ca un manual pentru studenții de la limba engleză). Al doilea scop este acela de a dezvolta o teorie de lingvistică generală, analizînd elementele comune diferitelor categorii gramaticale în mai multe limbi și oferind criterii pentru utilizarea acelorași termeni în limbile discutate. În felul acesta, autorul încearcă să transpună pe hîrtie și dorința sa ca lucrarea să fie considerată un manual de tipologie lingvistică. Analiza folosește creator

cercetările recente în lingvistica modernă, ceea ce face ca această carte să fie utilă și ca o introducere în lingvistică. Și, totuși, autorul dorește să se adreseze unui auditoriu și mai larg: tuturor celor ce studiază într-un fel sau altul lingvistica, cu referiri la structura gramaticală a limbii engleze. Notele sînt folosite pentru a indica direcțiile mai importante în lingvistica modernă, precum și pentru a explica terminologia folosită (pornind de la premisa că cei care vor folosi cartea au doar cunoștințe minimale de limba engleză).

Obiectivele pe care autorul și le-a propus sînt deosebit de variate, și acest lucru i-a creat, desigur, multe obstacole care au trebuit trecute în decursul redactării. Să vedem, deci, care ar fi rezultatul final văzut prin prisma celui ce predă atît structura gramaticală a limbii engleze, cît și elemente de lingvistică generală.

De la bun început *(Preliminaries)*, autorul prezintă cadrul în care descrie sistemul. Aceasta este sarcina inițială a cercetării pe care o întreprinde, deși unele probleme de detaliu vor fi reluate pe măsură ce se derulează descrierea. Cele două direcții de abordare sînt din punctul de vedere al unei teorii morfosintactice generale și din punctul de vedere al unor reguli specifice limbii engleze. Ele sînt, însă, două laturi complementare ale aceleiași investigații. Cînd autorul prezintă aspecte morfosintactice, discută și categoriile semantice pe care le reprezintă acestea. Nu pot fi evitate nici incursiunile în fonologie. Totuși, lucrarea luată în întregime spune puține lucruri sistematice sau originale despre aceste domenii cu care se învecinează. De fapt, teoria dezvoltată este o teorie a structurii gramaticale și nu o teorie „integrată" [morfosintactică. Aceasta nu înseamnă că autorul nu este de acord cu o astfel de teorie, dar el o consideră necesară într-un context mai larg.

Răspunsul la problemele pe care le ridică lucrarea implică numeroase considerații. Pe de o parte, o mai adîncă cunoaștere a structurii limbii, în care caz este necesară o corelare a caracteristicilor fonetice cu cele sintactice și semantice. Pe de altă parte, nu este ușor să se separe evidența empirică de elementul foarte diferit adus de teorie în asemenea investigații. Astfel, o lectură atentă a problemelor discutate — de la părți de vorbire pînă la coordonare — scoate în evidență temeinica analiză făcută, prezentarea originală (chiar dacă nu a unor idei originale), precum și latura didactică (exercițiile date la fiecare sfîrșit de capitol).

În afară de problemele de natură strict gramaticală, se acordă atenție problemelor legate de noțiunile de simplitate, generalitate, universalitate, exprimîndu-se, totodată, motivele pentru care se preferă o teorie sau un model altei teorii sau altui model. Este evident că autorul și-a scos materialul nu numai din experiența lui de vorbitor și profesor de limba engleză, ci și din teoria și cercetarea contemporană, precum și din tradiția lingvistică de a pune atît aspectul vorbit, cît și cel scris al limbii la îndemîna gramaticianului. Structura lucrării se bazează atît pe lingvistica tradițională, cît și pe rezultatele cîtorva școli lingvistice contemporane. Autorul nu scoate în evidență și nici nu propune o teorie de bază, ci are o poziție care reflectă felul în care teoriile majore răspund la influența din partea altor teorii.

Trebuie să accentuăm faptul că, prin materialul vast interpretat și prin felul în care acesta este sistematizat, lucrarea se adresează atît teoreticianului, cît și practicianului. Expunerea este atent concepută pentru studenții fără o solidă bază lingvistică. Fiecare capitol se bazează pe referințe extensive și este urmat de liste de referințe pentru o lectură posterioară cărții; ele sînt foarte folositoare, am spune chiar indispensabile oricărui cercetător serios în acest domeniu.

Octombrie 1988

Mihai M. Zdrenghea
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

AL V-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE DIALECTOLOGIE

Cel dintîi Simpozion Național de Dialectologie a avut loc la Cluj-Napoca, în 1980. Reușita lui i-a dus pe participanți la consensul reluării unor asemenea manifestări științifice, ele urmînd să se desfășoare din doi în doi ani în centrele universitare în care există facultăți de filologie și institute, centre sau baze de cercetare în domeniul lingvisticii. Dialectologii s-au reîntrunit la Timișoara, în 1982, la Iași, în 1984, la Sibiu, în 1986.

Cel de-al V-lea Simpozion Național de Dialectologie, organizat de Societatea de Științe Filologice din R. S. România, Facultatea de Filologie craioveană, inspectoratele școlare județene Dolj și Mehedinți și alte instituții de cultură din cele două județe, și-a desfășurat lucrările la Craiova, în zilele de 27 și 28 mai 1988.

Paralel s-au mai desfășurat două sesiuni științifice pe temele : „Cercetări interdisciplinare" și „Bibliografia națională retrospectivă a cărților și periodicelor românești" (la cele două sesiuni au fost prezentate 37 de comunicări). În programul tipărit, cele trei manifestări au fost reunite sub genericul „Conexiuni filologice".

La cel de-al V-lea Simpozion Național de Dialectologie au participat 85 de cadre didactice universitare, cercetători științifici și profesori de limba română din București (21), Cluj-Napoca (12), Iași (7), Timișoara (11), Craiova (17), Baia Mare (4), Drobeta-Turnu Severin (4), Sibiu (3), Slatina (2), precum și din județele Bistrița-Năsăud (1), Covasna (1), Neamț (1), Vaslui (1).

Cei 85 de participanți au prezentat 89 de comunicări, numărul lor mare (ca și la simpozioanele anterioare) dovedind că simpozioanele naționale de dialectologie constituie însemnate reuniuni (poate cele mai însemnate, avînd în vedere numărul participanților și periodicitatea desfășurării) în care se confruntă și se schimbă idei aparținînd unor lingviști din întreaga țară.

După deschiderea festivă, la care au fost adresate cuvinte de salut din partea reprezentanților organizatorilor, a urmat ședința în plen, în care au susținut comunicări de dialectologie Gavril Istrate *(Un dialectolog uitat : D. Șandru)*, Teofil Teaha *(Atlasul lingvistic al Olteniei — sursă permanentă de investigație în dialectologia românească)*, Nicolae Saramandu *(Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale)* și Gh. Bolocan *(Toponimie și dialectologie)*.

În continuare, s-au desfășurat lucrările pe secții și subsecții, stabilite în funcție de conținutul comunicărilor. Pentru a oferi o orientare generală asupra conținutului comunicărilor și posibilitatea opțiunii pentru o secție sau alta, organizatorii au publicat *Rezumatele comunicărilor*.

La secția I, *Dialectologie română nord- și sud-dunăreană*, s-au prezentat comunicări consacrate gramaticii, foneticii și lexicului dialectului dacoromân, ariilor sale dialectale, materialul fiind adunat prin anchete proprii sau extras din ALR, din atlasele regionale, din lucrările de dialectologie publicate pînă în prezent. I. Mării a urmărit documentarea „onomasiologică" și „semasiologică" a gesturilor în ALR II, Ion Calotă — evoluțiile areale în graiurile din Oltenia, iar Ion Nuță a propus recunoașterea unei noi arii dialectale : nord-estul Moldovei. Ion Ionică a cercetat influențele sud-slave în graiurile românești, Ileana Nicu Oproiu — unitățile frazeologice în graiul muntean, Al. Pălțînean a sesizat unele particularități ale graiului din Valea Țibleșului, iar Doina Grigore ale graiului mehedințean. De probleme de gramatică s-au ocupat Eugen Beltechi (perfectul simplu în graiurile bănățene), Nicolae Mocanu (forme de gerunziu în graiurile românești), D. Ivănuș (morfologia verbului în graiurile din Oltenia), Victorela Neagoe (morfosintaxa graiului din Țara Moților), Ruxandra Pană-Boroianu (construcții sintactice muntenești), Vasile Țâra (elementele redundante în sintaxa unui grai din nord-vestul Transilvaniei). Alte comunicări au urmărit probleme de fonetică : includerea vocalelor neaccentuate (Dorin Uriței), metateza în graiuri (Anca Ulivi), „palatalizarea labialelor" (Gr. Rusu), sonorizări și afonizări consonantice în graiurile din nord-vestul Banatului (Ioan Faiciuc), pronunțarea neologismelor cu vocale în hiat în graiurile din Muntenia (Ion A. Florea). Mai multe comunicări s-au oprit asupra unor probleme legate de lexicul graiurilor dacoromâne : aspecte ale paronimiei în graiuri (Romulus Todoran), variabila geografică și variația semantică în răspunsurile din ancheta dialectală (Stelian Dumistrăcel), comportamentul lingvistic al unor ardeleni stabiliți în Moldova (Ion-Horia Bîrleanu), elementele lingvistice comune Banatului și Olteniei (Constantin-Ioan Mladin), termeni de înrudire din județul Mehedinți (Maria Tronea) sau termeni care denumesc noțiunile de

„guturai" în Oltenia (Radu Scorojitu), „cerbice" și „gușă la bou" (Doina Grecu), „coteț de găini" (Dumitru Loșonți), „copileț (la porumb)" (Viorel Bidian), „socoteală" și „socotesc" (Elisabeta Soșa). Explicații etimologice pentru unele cuvinte au dat Radu Sp. Popescu (*urzlin* „bruiet", din Banat, pe care îl explică prin lat. *urediniem*) și Doina Babeu (note lexicale și etimologice).

O subsecție a reunit comunicări consacrate dialectelor și graiurilor românești sud-dunărene. De dialectul aromân s-au ocupat Teodor Oancă (toponime aromânești din Munții Pindului) și Marina Ciolac (interferența lingvistică între dacoromână și graiul fărșerot din Pipera, din apropiere de București). Elena Scărlătoiu a prezentat aspecte ale vocabularului actual al meglenoromânei, iar Ștefan Giosu, concepția lui G. Ivănescu despre dialectul meglenoromân. Istroromâna a stat în atenția lui Richard Sîrbu (bilingvismul la istroromâni) și a lui Constantin Negreanu (comentarii asupra *Itinerariului în Istria* al lui Ioan Maiorescu). C. Sandu-Timoc a făcut cîteva considerații asupra graiului românilor din Timoc.

Într-o altă subsecție, *Dialectologie — onomastică și folclor*, au fost urmărite aspecte dialectale reflectate în topon mie, antroponimie și folclor: Emilian N. Burețea (în toponimia din nordul județului Vîlcea), Ilie Dumitru (în toponimia din Valea Dîrjovului, județul Olt), Gheorghe Vișan (în toponimia din sudul Olteniei), Rodica Sufleței (în toponimia bănățeană), Mircea Homorodean (toponimul *Paring*), Vasile Ursan (vechi toponime românești din Mărginimea Sibiului), Viorel Guruianu (palatalizarea labialelor în toponimia sud-est transilvăneană), Lucia Coșulă (toponimia comunei Borca, jud. Neamț), Viorica Goicu (aspecte dialectale în antroponimia de pe Valea Crișului Alb), Maria Dobre (terminologia meseriilor, urmărită diacronic, cu referire la onomastică), Vasile Frățilă (subdialectul bănățean în colecții de folclor), Maria Purdela-Sitaru (termeni dialectali în expresii și proverbe) și Ion Nijloveanu — Ovidiu Nijloveanu (forme de viață românească în expresiile noastre populare). Hileonimele, categorii sociogeografice, au fost cercetate de Ion Toma, pentru zona Olteniei.

În cea de-a doua secție, *Dialectologie romanică, germanică, slavă*, au fost abordate aspecte ale unor idiomuri din cele trei mari familii de limbi, în cele mai multe cazuri cu referiri și la limba română: unele concordanțe dintre română și alte limbi romanice la nivel dialectal (Michaela Livescu), concordanțe între sardă și dialectele limbii române (Ioana Nichita), numele de rudenie franceze devenite nume de persoane (Constantin Popescu), elemente dialectale în operele lui Racine (Lelia Trocan), cuvinte de origine germană în lexicul graiurilor slovace de tip central din România (Pavel Rozkoš), efectele integării și nivelării asupra structurii gramaticale a graiurilor germane din Banat (Petru Kottler), influențele românești în unele graiuri bulgărești din România (Elena Ivanova, de la lectoratul bulgar din Craiova, și V. Gr. Chelaru), influențele sîrbocroate în graiul mehedințean (Grigore Bădescu), substantivul în graiurile lipovenești din Dobrogea (Andrei Ivanov), terminologia pescuitului în graiurile lipovenești (Feodor Chirilă). A. Ivanov și F. Chirilă, în colaborare, au arătat și felul în care lexicul reflectă unele momente din istoria lipovenilor.

Comunicările din cea de a treia secție, *Raportul dintre limba literară și graiuri. Dialectologie generală. Istoricul cercetărilor dialectale*, au stîrnit același interes ca și cele de la secțiile celelalte. Gavril Istrate s-a ocupat de regionalism și limba literară, Gh. Radu, de influența limbii literare în Maramureș, Gh. Pop, de limbajele profesionale, Elementele fonetice regionale, populare și arhaice din *Codicele Popii Bratul* au fost scoase în evidență de C. Dimitriu, iar regionalismul din poezia lui Marin Sorescu a stat în atenția a doua comunicări, redactate de Victor Iancu, respectiv de Marica Pietreanu.

Unele concepte de lingvistică generală au fost aplicate la nivel dialectal de Laurenția Dascălu-Jinga și Magdalena Vulpe (prozodia dialectală și comentariul metalingvistic), Margareta Magda (competența comunicativă), Bogdan Marinescu (elemente paralingvistice în textele dialectale), Ileana Vântu (tot despre competența comunicativă), Doina Negomireanu (productivitatea și valorificarea semantică a regionalismelor) și Maria Marin (general — nedeterminat — omnitemporal în graiurile dacoromâne).

Două comunicări au avut și implicații de ordin didactic: observații de profesor, traducător și lexicograf asupra vocabularului regional (Andrei Bantaș) și cunoașterea graiului local în sprijinul cultivării limbii elevilor (Profira Ginghină).

În sfîrșit, au existat contribuții originale privind istoricul cercetărilor dialectale: M. Zdrenghea (despre Gheorghe Șincai), Katalin Dumitrașcu (A. T. Laurian), Tudor Simionescu (Simion Bărnuțiu), Zamfira Mihail (B. P. Hasdeu), Victor V. Grecu (revista „Astra"), Nicolae Felecan (ziarul maramureșean „Gutinul").

Discuțiile pe marginea lucrărilor prezentate în secții și subsecții au fost de un înalt nivel științific și constructive.

Lucrările simpozionului vor fi publicate într-un volum.

La Liceul „Traian" din Drobeta-Turnu Severin s-a organizat, în 28 mai, sesiunea științifică „Regionalismul și limba literară", unde au prezentat variante ale comunicărilor lor, adap-

tate necesităților învățământului, G. Istrate, A. Bantaș, S. Dumistrăcel, Gh. Pop, D. Ivănuș. Profesorii din județul Mehedinți prezenți la simpozion le-au urmărit cu un deosebit interes și au pus numeroase întrebări. Organizatorii au oferit invitaților lor și o vizită documentară în județul Mehedinți, precum și o excursie cu vaporul pe Dunăre, prilejuri de continuare a schimburilor de idei și informații și de o mai bună cunoaștere între participanții la simpozion.

Lucrările simpozionului, s-a convenit la sfîrșit, au constituit o manifestare științifică reușită. Următoarea întîlnire a dialectologilor va fi găzduită de Cluj-Napoca.

Octombrie 1988

Radu Sp. Popescu
Universitatea din Craiova
Facultatea de Filologie
Str. A. I. Cuza, 13

AL X-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL SLAVIȘTILOR

Eveniment științific de prestigiu, Al X-lea Congres Internațional al Slaviștilor s-a desfășurat la Sofia, în faimosul palat-al culturii, în perioada 15—21 septembrie 1988, într-o atmosferă de colaborare și înțelegere, cu discuții științifice pertinente pe marginea comunicărilor. La începerea Congresului, din Comitetul Internațional al Slaviștilor au făcut parte 48 de membri, reprezentanți ai 28 de țări slave și neslave. În ziua de 19 septembrie, în ședința ținută în orașul Blagoevgrad, a fost ales noul președinte în persoana prof. dr. S. Wollman, fiind incluși în Comitet reprezentanții Chinei și ai Noii Zeelande. Țara noastră este reprezentată de profesorii M. Novicov și Gh. Mihăilă.

La Congres au participat 764 de delegați străini din 30 de țări ale Europei, Americii, Asiei și Australiei, precum și 715 cercetători și cadre didactice din țara gazdă. Congresul a reunit numeroși oameni de știință, lingviști, critici literari, esteticieni, folcloriști, etnografi, istorici, sociologi, traducători etc., care, timp de o săptămînă, au dezbătut o gamă bogată de probleme de slavistică. În cele 28 de subsecții din cadrul a cinci secții (lingvistică, introducere în literatură, probleme lingvistico-literare, folcloristică și probleme de istorie) au fost prezentate 750 de rapoarte și comunicări. În ședința plenară au comunicat: D.S. Lihaciov (URSS), W. Hensel (Polonia), R. Olesch (RFG), P. Zarev (Bulgaria).

În cele cinci secții au fost discutate probleme foarte variate, între care: aspecte ale istoriei și ale structurii limbii slave vechi; studiul comparativ-istoric al limbilor slave; contactele interlingvistice; onomastică; sociolingvistică; lingvistica textului; curentul umanist în literaturile slave; sistemul estetic al realismului socialist; poetica istorică și poetica comparată în literaturile slave; stilistică comparată; probleme ale traducerii în și din limbile slave: reconstrucția vechilor etape în istoria folclorului slav; interacțiunea folclorului la popoarele slave și neslave; aspecte ale riturilor și jocurilor în folclorul slav; problema etnogenezei slavilor; vechea cultură bulgară; gîndirea socială a popoarelor slave în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și multe altele. La Congres au fost omagiați unii reprezentanți ai culturii și literaturilor slave: Hristo Botev, Rv. Skorina, Taras Ševčenko, Vuk Karadžić.

În dimineața zilei de 21 septembrie, cu prilejul apropiatului centenar al Universității „Kliment Ohridski" din Sofia, a avut loc, în aula Universității, solemnitatea de acordare a titlului de *doctor honoris causa* profesorilor R. Olesch (RFG), R. Picchio (Italia) și Gh. Mihăilă. În ziua de 22 septembrie același titlu a fost decernat și academicianului sovietic D. S. Lihaciov. Cu acest prilej s-a înmînat medalia de onoare a Universității din Sofia unui număr însemnat de specialiști din diverse țări, printre care și istoricului român C. N. Velichi.

Din România au fost anunțate, în program, 36 de comunicări cu o tematică variată, cu referire la numeroase probleme discutate în subsecții; au dominat temele de onomastică și folclor. Chiar dacă nu toți autorii români au avut posibilitatea să participe la Congres și să-și susțină comunicările, România a avut reprezentanți în toate secțiile, iar trei din delegații români (M. Novicov, C. N. Velichi și Gh. Mihăilă) s-au aflat în conducerea unor ședințe pe subsecții.

Din partea delegației române au prezentat comunicări: M. Novicov, *Raportul dintre problematica etică și expresia artistică în proza literaturilor slave ale secolului XX*; C. N. Velichi, *Raporturi sociale în cadrul emigrației bulgare în România în perioada secolului al XIX-lea*; Gh. Mihăilă și M. Mitu, *Filologi români la congresele internaționale ale slaviștilor*; R. Vulcănescu, *Forme eulamiare și ludice ale folclorului slav în comparație cu folclorul român*; Maria Dumitrescu, *Limba operelor lui V. Maiakovski*; I. C. Chițimia, *Umanismul și specificul său în literaturile slave de sud și în literatura română*; E. Al. Mazilu, *Hagiografia ca gen literar și evoluția ei în literaturile Europei de Est (sec. XIV—XVII)*; A. Kovács, *Poetica genurilor literaturii ruse în context indo-european*; Zlatca Iuffu, *Despre unele balade familiale în folclorul bulgar și cel român*— studiu comparativ (toți autorii menționați sînt din București); O. Vințeler, *Onomastica de origine slavă în concepția lingviștilor români* (Cluj-Napoca). Este de menționat că toate comunicările românești au prezentat un viu interes, bucurîndu-se de o bună apreciere din partea auditoriului. Comunicările celor care n-au luat parte la Congres au fost expuse la standul de cărți din cadrul bogatei expoziții de carte, prin revista „Romanoslavica", în care au fost publicate. Unele comunicări au fost răspîndite în extrase la subsecțiile unde erau planificate să fie susținute.

S-a stabilit ca viitorul congres al slaviștilor să aibă loc în Cehoslovacia, în 1993, la Bratislava.

Octombrie 1988

Onufrie Vințeler
Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

REUNIUNEA ANUALĂ DE LUCRU A REDACȚIEI INTERNAȚIONALE A *ATLASULUI LIMBILOR EUROPEI*

Între 18 și 22 mai 1988 s-a ținut, în localitatea Balaton Szabadi din R. P. Ungară, reuniunea anuală de lucru a Redacției Internaționale a *Atlasului Limbilor Europei* (ALE).

Lucrările au fost conduse de prof. Mario Alinei, președintele Comitetului Internațional al ALE, la ele participînd cîte un delegat din Anglia, Danemarca, Germania Federală, Italia, Olanda, Polonia, România, Suedia și cîte doi delegați din Finlanda, Iugoslavia, Ungaria, Uniunea Sovietică.

Deschizînd cea de a XXI-a reuniune a Comitetului de Redacție al ALE, prof. Mario Alinei a arătat că aceasta are loc la Balaton Szabadi prin bunăvoința Academiei Maghiare de Știință, care și-a asumat sarcina organizării ei, mulțumind în numele participanților pentru aceasta. A dat apoi cuvîntul prof. Deme Ladislau, președintele Comitetului Național Maghiar al ALE, care, în numele Academiei Maghiare de Știință și al Comitetului Maghiar al ALE, a salutat pe participanți, urînd deplin succes reuniunii.

În continuare, prof. Mario Alinei a propus un moment de reculegere în memoria prof. Boris Cazacu, care, ca membru al Comitetului Național Român, și-a adus contribuția la succesul reuniunilor anterioare.

După momentul de reculegere s-a intrat în ordinea de zi, analizîndu-se stadiul lucrărilor la volumele al III-lea și al IV-lea din ALE I (ancheta cu Chestionarul I) și perspectivele de publicare a celorlalte volume. S-a apreciat că volumele în discuție vor conține circa 400 de pagini fiecare, s-a citit titlul hărților din aceste volume și proiectul de cuprins al volumului al V-lea (pentru care Comitetul Național Român redactează harta *tournesol*). Cele două volume care se află sub tipar vor apărea aproape concomitent, volumul al III-lea se va publica la sfîrșitul acestui an, iar al IV-lea, la începutul anului viitor.

S-a arătat că se va continua repartizarea de hărți pentru volumele următoare spre a fi prelucrate pe familii de limbi și la scară europeană.

S-a subliniat faptul că multe din întrebările cuprinse în Chestionarul I (Q I) au fost incluse în acesta fără discernămînt (de ex. cele 110 întrebări preluate din Chestionarul Atlasului Lingvistic Slav, care se referă mai ales la fonetică și morfologie) și din această cauză din răspunsurile la cele 546 de întrebări ale Q I nu pot fi redactate decît aproximativ 100 de hărți lexicale. Pentru restul materialului urmează să se găsească o altă modalitate de prelucrare și de publicare.

S-a estimat că pentru publicarea celorlalte 6 volume (al V-lea—al X-lea) din răspunsurile la Q I vor mai fi necesari 12 ani de acum înainte, dacă se va păstra un ritm de apariție de doi ani între volume.

În privința Chestionarului al II-lea (Q II), președintele a arătat că s-au făcut cu acesta anchete de probă în Portugalia, Țările de Jos și URSS și că s-a constatat că el este susceptibil de îmbunătățiri serioase, fapt subliniat și de participanții la reuniunea anterioară de la Moscova, unde s-a hotărît organizarea unei întruniri internaționale de dezbatere și îmbunătățire a lui, întrunire ce se va ține în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, la Chișinău, în 1989.

În conformitate cu mandatul încredințat, delegatul român a arătat că partea românească va continua munca de redactare de hărți, atît pentru domeniul romanic, cît și pentru întreaga Europă și că va preda la timp harta pe care o are în lucru. A arătat, de asemenea, că și în R. S. România s-au făcut mai multe anchete cu Q II și că și noi am ajuns la concluzia că el trebuie serios îmbunătățit. Avînd experiența muncii pe teren cu acest chestionar, Comitetul Național Român poate contribui la îmbunătățirea lui și intenționează să participe prin delegați la dezbaterea de la Chișinău.

Cît privește modalitățile de publicare a materialului necartografial, pentru care urmează să se facă tatonări și încercări preliminare, s-a arătat că dialectologii români au o bogată experiență. Sînt aproape cinci decenii de cînd s-au publicat asemenea materiale în *Atlasul Lingvistic Român*, publicarea lor continuîndu-se și astăzi, sub diverse forme, în atlasele regionale.

S-a discutat despre dificultățile de ordin tehnic privind scrierea automată a hărților, cauzate de încetarea colaborării cu Centrul de Calcul din Marburg (în prezent ele sînt scrise manual în Portugalia) și despre mutarea secretariatului general al ALE în Italia, arătîndu-se că Universitatea din Florența va găzdui, începînd cu anul 1989, și va suporta cheltuielile legate de activitatea secretariatului.

S-a prezentat și discutat un proiect de statut pentru înființarea Asociației *Atlasului Limbilor Europei* (AALE), urmînd ca el să fie definitivat de către Comitetul de Conducere al ALE, pe baza propunerilor ce i se vor înainta în ședința sa ce va avea loc la Turku, la sfîrșitul acestui an.

Discutîndu-se problema redactării de hărți onomasiologice, s-au scos în evidență dificultățile legate de aceasta. S-a sugerat înființarea unei comisii sau a unui grup de lucru pentru problemele teoretice.

S-a hotărît ca viitoarea reuniune să se țină în Italia, la St. Vincent, Val d'Aosta, între 5 și 9 iunie 1989, sub forma unei ședințe plenare, cu participarea delegaților comitetelor naționale.

Octombrie 1988

Petru Neiescu
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

ALEXANDRU GRAUR

(1900—1988)

Ne-a părăsit și academicianul Alexandru Graur. De la 9 iulie 1988, despre marele lingvist nu vom mai vorbi decît la trecut.

Născut la 7/19 iulie 1900 la Botoșani, Al. Graur își face studiile mai întîi în orașul natal, apoi la București, unde în 1922 absolvă „magna cum laude" Facultatea de Litere și Filozofie, secția Limbi Clasice. Din 1921 își continuă cu mult succes studiile universitare la Paris, sub îndrumarea lui A. Meillet, A. Ernout, O. Bloch, J. Vendryes, J. Gilliéron, M. Roques. Atît la cursurile și seminariile de la École des Hautes Études, cît și în ședințele de la Société de Linguistique de Paris, al cărei membru a devenit în 1921, tînărul Al. Graur s-a făcut remarcat, dînd dovadă de un deosebit simț al limbii, dar și de spirit critic, fiind întotdeauna „capabil să prindă partea slabă a unui raționament și să înfățișeze convingător soluția justă a problemei" (Al. Rosetti). În 1929 obține titlul de diplomat la École des Hautes Études cu lucrarea *I et V en latin*. În același an își trece doctoratul în litere la Sorbona, cu teza principală, de limba latină, *Les consonnes géminées en latin*, și teza secundară, de limba română, *Nom d'agent et adjectif en roumain*. Toate trei lucrările au fost primite elogios, atît de specialiștii români (O. Densusianu, S. Pușcariu, I. Iordan), cît și de cei străini (A. Meillet, M. Roques ș.a.).

La întoarcerea în țară este profesor de liceu pînă în 1946, cînd devine profesor la Facultatea de Filologie a Universității din București, unde a funcționat pînă la pensionare (1970). În facultate a îndeplinit funcțiile de decan, șef al catedrei de limbi clasice și al celei de lingvistică generală.

În 1948 a fost ales membru corespondent al Academiei R. S. România, iar din 1955, membru titular. În cadrul Academiei a îndeplinit funcțiile de director general al Editurii Academiei (timp de 20 de ani) și de președinte al Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte.

Laureat al premiului „Bibesco" atribuit de Societatea de Lingvistică din Paris (1932), al Premiului de Stat (1954), om de știință emerit (1964), Al. Graur a desfășurat o bogată activitate de specialitate, dar și pe tărîm cultural-științific în sens larg, fiind, printre altele, director al Radioteleviziunii Române și președinte al Comisiei Naționale pentru Cultivarea și Dezvoltarea Limbii Române. A fost președintele Societății de Studii Clasice și al Societății Române de Lingvistică. A condus mai multe reviste de specialitate („Cum vorbim", „Studii clasice", „Limbă și literatură", „Limba română") și publicații de lingvistică cu caracter neperiodic *(Studii de gramatică, Probleme de lingvistică generală, Formarea cuvintelor în limba română)*. A coordonat, integral sau parțial, elaborarea unor lucrări fundamentale din lingvistica noastră actuală: *Gramatica limbii române*,

Istoria limbii române (vol. I *Limba latină*), *Dicționarul limbii române* (DLR).

Bibliografia lucrărilor acad. Al. Graur este impresionantă: peste 600 de titluri de volume, studii, articole, note, cronici, recenzii. De elevată ținută științifică, scrierile sale se remarcă prin sobrietate și accesibilitate.

Deși specializat în limbi clasice, Al. Graur a studiat cu succes și limba română și, deopotrivă, lingvistica generală, dovedind în acest din urmă caz incontestabile calități de teoretician. Variantele *Studiilor de lingvistică generală*, *Scurtă istorie a lingvisticii* (în colaborare cu L. Wald) și *Introducere în lingvistică*, la care a condus colectivul de elaborare, reprezintă principalele sale contribuții în acest domeniu.

A dat (împreună cu Al. Rosetti) prima prezentare sistematică a fonologiei limbii române (*Esquisse d'une phonologie du roumain*, 1938).

Printre problemele de gramatică a căror clarificare o datorăm și intervențiilor sale, se numără genul neutru (*Les substantifs neutres en roumain*, 1928) și postpunerea articolului (*A propos de l'article postposé en roumain*, 1929; *Note sur l'article postposé en roumain*, 1934).

De o deosebită însemnătate pentru limba română rămîn contribuțiile sale în domeniul lexicologiei, mai ales al etimologiei și formării cuvintelor. *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (1954) este și astăzi „o carte de căpătîi în domeniu" (I. Coteanu). Teoria etimologiei multiple a acad. Al. Graur (*Etimologii românești*, 1963; *Alte etimologii românești*, 1971), corelată cu aceea a etimologiei interne, căreia i-a dat o mare importanță, aduce noi puncte de vedere în cercetarea lexicologică.

Nici onomastica nu a fost ignorată: *Nume de locuri*, 1972, dar mai ales *Nume de persoane*, 1965, sînt frecvent utilizate în lucrările onomaștilor.

O preocupare constantă a acad. Al. Graur a fost studierea *Tendințelor actuale ale limbii române*, preocupare nu prea răspîndită la apariția lucrării sale, în anul 1968.

Competența omului de știință s-a îmbinat armonios în persoana acad. Al. Graur cu măiestria neîntrecută a dascălului, el rămînînd în conștiința generațiilor de studenți unul dintre acei profesori care au știut să spună lucruri mari în puține și simple cuvinte.

Lingvistica pe înțelesul tuturor fiind nu numai o carte, ci și o profesiune de credință, Al. Graur a scris și a vorbit mult și pentru marea masă de vorbitori.

Lucrările sale de popularizare și cultivare a limbii (*Limba corectă*, 1963; *Capcanele limbii române*, 1976; *Puțină aritmetică*, 1971; *Dicționar al greșelilor de limbă*, 1982; *Dicționar de cuvinte călătoare*, 1978 și altele), rubricile de limbă din presă, emisiunile radiofonice și de la televiziune, ca și conferințele ținute în București și în țară au făcut mari servicii limbii române și vorbitorilor ei.

Un alt merit al savantului, dar și al omului a fost acela de a forma și conduce colective de cercetare, de a sprijini inițiativele tinerilor, încurajîndu-i în susținerea ideilor proprii, oferindu-le cu generozitate sugestii și chiar idei, pe care, din modestie și dorința de a-i stimula, refuza să și le revendice.

Pentru toți cei ce l-au cunoscut și stimat, dar mai ales pentru lingvistica românească, dispariția acad. Al. Graur reprezintă una dintre cele mai grele pierderi.

Ioan Roșianu
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

DIMITRIE MACREA

(1907—1988)

A încetat din viață, în ziua de 5 noiembrie, după o lungă și grea suferință, dr. docent Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, fost profesor de istoria limbii române la Universitatea din Cluj-Napoca, apoi (din anul 1952) la Universitatea din București, cu importante funcții de conducere: decan al Facultății de Filologie și director adjunct al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, director adjunct, apoi director al Institutului de Lingvistică din București etc.

Pregătirea lingvistică și filologică, dobîndită prin studii la Facultatea de Litere a Universității din Cluj, cu profesorii Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, George Giuglea ș.a., continuată, prin cursuri de specializare, la Paris (1935—1937), în domeniile lingvistică generală, lingvistică și dialectologie romanică, geografie lingvistică, fonetică experimentală, cu profesorii J. Vendryes, G. Millardet, O. Bloch, M. Roques, A. Vaillant, P. Fouché ș.a., și-a consolidat-o în renumitul centru științific și cultural care a fost Muzeul Limbii Române; încadrat în acest prestigios institut încă din anii studenției, Dimitrie Macrea a devenit colaborator la două dintre operele de interes național: *Dicționarul limbii române*, condus de Sextil Pușcariu, și *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, condus de Emil Petrovici, precum și la buletinul Muzeului, „Dacoromania", consacrată, de-a lungul apariției ei (1921—1948), în primul rînd studierii și cultivării limbii române.

Cînd, într-una din lucrările sale, D. Macrea formula o reușită prezentare a școlii lingvistice clujene (care, de fapt, se identifica cu Muzeul Limbii Române), afirmînd că principala caracteristică a lingviștilor clujeni, între anii 1920 și 1945, a fost predominarea punctului de vedere istoric în studiul limbii române, atît în lucrările colective cît și în cele individuale, „legînd în permanență studiul limbii de istorie, de formarea poporului român, de continuitatea noastră în Dacia, de istoria noatră în evul mediu"; el a avut în vedere și realizările, dar și intențiile, planurile sale viitoare, fiindcă problemele menționate l-au preocupat stăruitor de-a lungul întregii sale activități științifice și didactice.

Într-adevăr, în numeroase studii ale sale este urmărită și analizată problema originii, a locului de formare a limbii române, precum și a evoluției și structurii ei. Pe baza argumentelor lingvistice și istorice, D. Macrea

susține că „limba română și poporul român s-au format pe un teritoriu întins, cuprinzînd teritoriul de azi al României — ca teritoriu de bază —, Panonia Superioară și Inferioară, Moesia Superioară și Inferioară, care au avut totdeauna legături cu Dacia". Procesul intens de romanizare a avut loc în Dacia, în perioada stăpînirii romane, datorită, în primul rînd, administrației, care impunea populației băștinașe folosirea limbii latine; el s-a continuat însă și după retragerea armatei și administrației romane, la anul 271, tot timpul cît stăpînirea romană s-a menținut în sudul Dunării de jos, pînă în secolul al VII-lea; după părerea sa, la această dată, cînd contactul cu slavii devine mai activ, limba română „era deja individualizată în trăsăturile ei principale", dovadă fiind numărul neînsemnat de elemente slave în structura gramaticală și în sistemul fonetic al limbii române, rezultate din conviețuirea populației românești băștinașe cu slavii din Dacia, care au sfîrșit prin a adopta limba română. Românii din sudul Dunării au fost, în cea mai mare parte, asimilați în masa slavă, fapt ce a determinat slăbirea și apoi ruperea contactului (prin secolul al XII-lea) dintre cei rămași și cei din Dacia și formarea celor patru dialecte: daco-român, aromân, meglenoromân și istroromân.

D. Macrea a luat o poziție critică împotriva teoriilor originii sud-dunărene a poporului român, respingînd argumentele, inconsistente, invocate de susținătorii acestor teorii.

Pentru evidențierea caracterului romanic al limbii române, întrucît sistemul gramatical și fonetic al ei sînt în esență de proveniență latină, D. Macrea a analizat structura lexicului românesc; utilizînd un volum impresionant de material lingvistic românesc (*Dicționarul* lui I.-A. Candrea și *Dicționarul limbii române moderne*) și francez (litera B din *Dictionnaire étymologique de la langue française* de O. Bloch), precum și poeziile lui Eminescu și un volum de poezii al lui Verlaine, a stabilit, pe baza calculelor și principiilor utilizate, că procentul cuvintelor de origine latină este aproape identic, și în vocabular și în circulație, în română și franceză.

Valoroase sînt contribuțiile sale și în dialectologie, prin participarea la discuțiile privind raportul dintre limbă și dialect, prin studiile referitoare la trăsăturile specifice ale dialectelor limbii române, prin *Palatalizarea labialelor în limba română*, întocmită pe baza materialului atlasului lui Gustav Weigand și al *Atlasului lingvistic român*.

Unele dintre studiile sale sînt consacrate limbii literare în general (analizînd unele aspecte de seamă: conținutul noțiunii de limbă literară, caracteristicile ei, „stilurile" limbii etc.) și limbii literare române în special, evidențiind momente semnificative în dezvoltarea ei etc.

Contribuții apreciate și prețioase pentru istoria lingvisticii și filologiei române, precum și pentru cultivarea limbii române reprezintă studiile și articolele sale asupra unor lingviști și filologi români, din trecut pînă în zilele noastre, a unor oameni de cultură și scriitori cu preocupări care interesează și lingvistica, precum și numeroasele articole, conferințe și comunicări de gramatică, lexicologie, stilistică etc.

Pe lîngă valoroasele și cunoscutele lucrări personale la care m-am referit (mai ales: *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, 1965; *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, 1978; *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, 1982), D. Macrea a depus o competentă și îndelungată muncă la ample lucrări colective, în calitate de colaborator,

redactor responsabil sau coordonator (pe lîngă *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*, partea II, menționate): *Gramatica limbii române* (două volume, 1954), *Dicționarul limbii române literare contemporane* (patru volume, 1955—1957), *Dicționarul limbii române moderne* (1958), *Dicționar enciclopedic român* (patru volume, 1962—1966).

Cînd Dimitrie Macrea a împlinit 70 de ani, l-am sărbătorit pentru bogata și valoroasa sa activitate; de atunci boala nemiloasă nu i-a mai îngăduit să adauge multe titluri la lunga sa bibliografie și nici să-și revadă orașul și institutul drag, unde firul ei începe.

Ioan Pătruț
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. F. Răcoviță, 21